DE OFFICIIS MARCI TVLLII CICERONIS LIBRI TRES.

ITEM, DE AMICITIA: DE Senectute: Paradoxa: & de Somnio Scipionis.

CVM INDICE IN FINE libri adjuncto.

OMNIA, VARIIS ATQVE OPTIMIS quibúsque collatis exemplaribus diligentissimè castigata.

LONDINI,
Ex typographeio Societatis Stationariorum. 1631.

Cum Privilegio.

DE OFFICIIS MARCI TVLLII CICERONIS LIBRI TRES.

ITEM, DE AMICITIA: DE Senectute: Paradoxa: & de Somnio Scipionis.

CVM INDICE IN FINE libri adjuncto.

OMNIA, VARIIS ATQVE OPTIMIS quibúsque collatis exemplaribus diligentissimè castigata.

LONDINI,
Ex typographeio Societatis Stationariorum. 1631.

Cum Privilegio.

M.T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER PRIMVS, AD MARCVM FILIVM.

Argumentum per D. Eraſmum Roterod.

Ciceronem filium ſuo hortatur exemplo, ne ſimplici cuipiam ſtudioſe ſe addicat, ſed Græca cum Latinis, & orationis virtutes cum Philoſophiæ ſcientia conjungat. Deinde quò eum reddat attentiorem, hanc, quæ de officiis eſt philoſophiæ partem, duobus potiſſimum nominibus commendat, vel quòd uſus ejus ad omnem vitæ rationem latiſſimè pateat, vel quòd hæc una ſit philoſophis omnibus inter ſe communis: Poſtremò, teſtatur ſe in hac diſputatione Stoicos potiſſimum ſequi, quod hi vel optimè boni finem, ad quem officia omnia referuntur, conſtituerint: quum Epicurus voluptate metiens ſummum bonum, atque Ariſto, Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, officii quoque naturam ſubverterint.

QVanquam te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis, inſtitutiſque philoſophiæ, propter ſummam & doctoris authoritatem, & urbis, quorum alterte ſcientiâ augere poteſt, altera exemplis: tamen ut ipſe ad meam utilitatem ſemper cum Græcis Latina conjunxi, neque id in philoſophia ſolùm, ſed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi cenſeo faciendum, vt par ſis in utriuſque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adjumentũ hominibus noſtris, ut non modò Græcarum literarum rudes, ſed etiam docti aliquantum ſe arbitrentur adeptos, & ad dicendum

Triplex argumentum, à nobilitate doctoris, & item loci & temporis diuturnitate.

Dicere oratoris: judicium rerum Philoſophi.

SEP

M.T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER PRIMVS, AD MARCVM FILIVM.

Argumentum per D. Eraſmum Roterod.

Ciceronem filium ſuo hortatur exemplo, ne ſimplici cuipiam ſtudioſe ſe addicat, ſed Græca cum Latinis, & orationis virtutes cum Philoſophiæ ſcientia conjungat. Deinde quò eum reddat attentiorem, hanc, quæ de officiis eſt philoſophiæ partem, duobus potiſſimum nominibus commendat, vel quòd uſus ejus ad omnem vitæ rationem latiſſimè pateat, vel quòd hæc una ſit philoſophis omnibus inter ſe communis: Poſtremò, teſtatur ſe in hac diſputatione Stoicos potiſſimum ſequi, quod hi vel optimè boni finem, ad quem officia omnia referuntur, conſtituerint: quum Epicurus voluptate metiens ſummum bonum, atque Ariſto, Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, officii quoque naturam ſubverterint.

Triplex argumentum, à nobilitate doctoris, & item loci & temporis dicurnitate.

QVanquam te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis, inſtitutiſque philoſophiæ, propter ſummam & doctoris authoritatem, & urbis, quorum alter te ſcientiâ augore poteſt, altera exemplis: tamen ut ipſe ad meam utilitatem ſemper cum Græcis Latina conjunxi, neque id in philoſophia ſolùm, ſed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi cenſeo faciendum, vt par ſis in utriuſque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adjumentũ hominibus noſtris, ut non modò Græcarum literarum rudes, ſed etiam docti aliquantum ſe arbitrentur adeptos, & ad dicendum,

Dicere oratoris: judicium rerum Philoſophi.

& ad judicandum. Quamobrem disces tu quidem a principe hujus ętatis philosophorum, & disces quàm diu voles: tam diu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non multum à Peripateticis dissidentia (quoniam utrique & Socratici, & Platonici esse volumus) de rebus ipsis utere tuo judicio (nihil enim impedio; Orationem autem Latinam profectò legendis nostris efficies pleniorem. Nec verò arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est Oratoris proprium, aptè, distinctè, ornatéque dicere (quoniam in eo studio ætatem consumpsi,) si id mihi assumo, videor id meo jure quodammodo vendicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non solùm orationes meas, sed hos etiam de Philosophia libros, qui jam se illis ferè æquârunt, studiosè legas. Vis enim dicendi major est in illis, sed hoc quoque colendum est æquabile, & temperatum orationis genus. * Et ideò, quod nemini video Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequereturque & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus: nisi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens, dulcis tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantùm in utroque profecerimus, aliorum sit iudicium: utrumque certè secuti sumus. Equidem & Platonem existimo (si genus id forense dicendi tractare voluisset) gravissimè, & copiosissimè potuisse dicere: & Demosthenem, si illa quæ à Platone didicerat, tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornatè splendidéque facere potuisse. Eodemque modo de Aristotele, & Isocrate iudico, quorum uterque suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cùm

Vtrique, id est, tu, qui Peripateticos sequeris, & ego qui Academicus sum. Nam olim qui Peripatetici, iidem & Academici erant.

* *Et id quidē nemini vid.*

Inter Philosophos uni Demetrio etiā dicendi studium Platoni dicendi exercitatio: Demosthenis philosophādi defuit.

Æmulatio inter Aristotelem philo-

cùm ſtatuiſſem aliquid hoc tempore ad te ſcribere, & mu'ta poſthàc, ab eo exordiri volui maximè, quod & ætati tuæ eſſet aptiſſimum, & authoritati meæ graviſſimum. Nam cùm multa ſint in Philoſophiâ & gravia, & utilia accuratè copioſéque à philoſophis diſputata, latiſſimè patêre videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis, & præcepta ſunt. Nulla enim vitæ pars, neque publicis, neque privatis, neque forenſibus, neque domeſticis in rebus, neque ſi tecum agas quid, neque ſi cum altero contrahas, vacare officio poteſt: in eóque colendo, ſita vitæ eſt honeſtas omnis, & in negligendo, turpitudo. Atque hæc quidem quæſtio communis eſt omnium philoſophorũ. Quis eſt enim qui nul'is officii præceptis tradendis philoſophum ſe audeat dicere? Sed ſunt nonnullæ diſciplinæ, quæ propoſitis bonorum & malorum finibus, officium omne pervertunt. Nam qui ſummum bonum ſic inſtituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum, idque ſuis commodis, non honeſtate metitur: hic ſi ſibi ipſe conſentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit, ut neque amicitiã colere poſſit, nec juſtitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem ſummum malum judicans, aut temperans voluptatem, ſummũ bonum ſtatuens eſſe certè nullo modo poteſt. Quæ quanquam ita ſint in promptu, ut res diſputatione non egeat, ſunt tamen à nobis alio loco diſputata. Hæ diſciplinæ igitur ſibi conſentaneæ eſſe velint, de officio nihil queant dicere. Neq; ulla officii præcepta firma, ſtabilia, conjuncta naturę tradi poſſunt, niſi aut ab iis, qui ſolam, aut ab iis qui maximè honeſtatem propter ſe dicant expetendam. Itaque propria eſt ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Ariſtonis, Pyrrhonis, & Herilli jampridem explosa ſententia eſt. Qui tamen haberent jus ſuum diſpu-

ſophum & Iſocratem rhetorem.

Commendat officia à perſona utriuſq; deindè ab utilitate & cõmunitate.

Epicureos notat.

disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequimur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione potissimùm Stoicos, non ut interpretes, sed, vt solemus, è fontibus eorum, judicio arbitrioque nostro, * quantum quoque modo vibebitur, hauriemus.

* *Alias, quantocunque modo.*

Idē in oratione Lysiæ notavit Socrates in Phædro Platonis.

PLacet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est antè definire, quid sit officiū: quod à Panætio prætermissum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex officii vocabulum, neque poterat in generi definire commodè, divisione explicat, duplici quidem verbis, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorum sententia duo genera officiorum. Alterum, quod perfectum vocant, estque cum fine boni conjunctum, neq; in quenquam preterquam in sapientem competit. Alterum medium, sive inchoatum, quod per se neque bonū sit, neq; malum, sed ad usum aliquem vitæ sumitur: ut recte depositum reddere, perfecti sit officii; depositum reddere, imperfecti: cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddant autem simul & stulti. Divus autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia fiunt; posterioris, quę secundū præcepta: ut bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat: erogare in pauperes, ad perfectū.

Divisio Officii.

OMnis de officio duplex est quæstio. Vnum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in pręceptis, quibus in omnes partes usus vitæ cōformari possit. Superioris generis hujusmodi exempla sunt: omniane officia perfecta sint? Nunquid officium aliquid alio majus sit? & quæ sunt generis ejusdem? Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent

ad

ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia divisio est officii: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, Rectum (opinor) vocemus, quod Greci κατόρθωμα: hoc autem Commune, quod ii καθῆκον vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiunt. Medium autem officium esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

Quæ in deligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii capiendi deliberatio. Nam honestúmne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: ac quo considerando sæpè animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem aut inquirunt, aut consultant ad vitæ commoditatem, jucunditatémq;, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint juvare, & suos conducaid necne, de quo deliberãt. Quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cùm pugnare videtur cum Honesto, id quod videtur esse utile. Cùm enim utilitas ad se rapere honestas contra revocare ad se videtur, fit ut distrahatur deliberando animus, afferátque ancipitem curam cogitandi. Hac divisione (cùm præterire aliquid maximum vitium in dividendo sit) duo prætermissa sunt. Nec enim sollum utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, utrum honestius. Itémq; duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ita quam ille triplicẽ putavit esse rationem, in quinq; partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de Honesto, sed dupli-

Comparatio non modò in omnes partes suasorii, sed etiam in pleráſque judicialis incidit generis. Partitio totius quæstionis de officiis.

dupliciter; tum pari ratione de Vtili: poſt de comparatione eorum diſſerendum.

Ex veteris Academiæ, & Stoicorũ ſententia, qui ſummum bonum à natura proficiſci putant & hoc ipſum eſſe beatè vivere, ſecundum naturam vivere commemorant, docet, quæ ſemina nobis natura inſeverit, quæq; adminicula addiderit: quibus accedẽte induſtriâ, ac uſu, ad felicitatem, quò referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti ſtudiũ tuẽdi ſui indidit, id quod jure naturæ eſt hominũ cũ pecudibus commune, vocatur autem πρῶτον κατὰ φύσιν, *id eſt, ſecundum naturam primum; conſequens eſt appetitus eorũ, quæ incolumitati ſunt amica, fuga eorum, quæ noxia: Verũ homini quoniã non ſolùm è corpore conſtat, ſed etiam ex animo, ut totus eſſe poſſit incolumis, ratiocinandi vim addidit: unde diſciplinę omnes, & virtutes illæ morales proficiſcuntur.*

PRincipiò, generi animantium omni eſt à natura tributum, ut ſe, vitam, corpúſque tueatur, declinétq; ea, quæ nocitura videantur: omniáque, quæcunque ad vivendum ſint neceſſaria, inquirat, & paret, ut paſtum, ut latibula, & alia ejuſdem generis. Commune autem animantium omnium eſt conjunctionis appetitus procreandi cauſa, & cura quædam eorum, quæ procreata ſunt. Sed inter hominem & belluam hoc maximè intereſt, quod hæc tantum, quantum ſenſu movẽtur, ad id ſolum, quod adeſt, quodq; præſens eſt, ſe accõmodat, paululùm admodum ſentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis eſt particeps, per quam conſequentia cernit, principia, & cauſas rerum videt, earúmque progreſſus, & quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, & rebus præſentibus adjungit atque annectit futuras: facilè totius vitæ curſum videt, ad eamque degendam præparat res neceſſarias,

as. Eademq; natura vi rationis hominem conciliat homini,& ad orationis,& ad vitæ ſocietatem: ingenerátq; inprimis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati ſunt: impellitq; ut hominũ cœtus & celebrari inter ſe,& ſibi obedire velit: ob eáſque cauſas ſtudeat parare ea,quæ ſuppeditent & ad cultum,& ad victum: nec ſibi ſoli, ſed conjugi, liberis, cæteríſque, quos charos habeat, tueríque debeat. Quæ cura exuſcitat etiam animos, & majores ad rẽ gerendam facit. Imprimiſque hominis eſt propria veri inquiſitio,atque inveſtigatio. Itaq; cùm ſumus neceſſariis negotiis curiſque vacui,tum avemus aliquid videre, audire ac dicere: cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium * ad beatè vivendum neceſſariam ducimus. Ex quo intelligitur,quod verum,ſimplex,ſincerúmque ſit,id eſſe naturæ hominis aptiſſimum. Huic veri vivendi cupiditati adjuncta eſt appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene à natura informatus velit,niſi præcipienti,aut docenti,aut utilitatis cauſâ juſtè,& legitimè imperanti:ex quo animi magnitudo exiſtit,humanarúmq; rerum contemptio. Nec verò illa parva vis naturæ eſt,rationiſq;,quod unum hoc animal ſentit quid ſit ordo, * quid deceat, in factis dictíſq; quis ſit modus. Itaq; eorum ipſorum,quę aſpectu ſentiuntur, nullũ aliud animal pulchritudinem,venuſtatẽ,convenientiã partium ſentit. Quam ſimilitudinem natura,ratióque ab oculis ad animum transferens,multò etiam magis pulchritudinẽ, conſtantiam,ordinem in conſiliis factíſq; conſervandum putat, cavétq; ne quid indecorè, effœminatéve faciat:tum in omnibus & opinionibus & factis,ne quid libidinosè aut faciat,aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id quod quærimus. Honeſtum, quod etiãſi nobilitatum non ſit,tamen honeſtũ ſit:

Ad beatè beatéque vivendum.

* Quid ſit quod deceat:in factis dictíſq; quis modus.

Ex his honeſtũ, quod eſt πρέπον, id eſt, finis: & καθῆκον, quod eſt per ſe laudabile etiam ſi nemo laudet.

quodq;

quòdq; verè dicimus, etiamsi à nullo laudetur, laudabile esse naturâ. Formam quidẽ ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ.

Socrates in Phædro Platonis.

De quatuor virtutibus, vndè omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, Iustitia, Fortitudine & Temperantia, ac de materiâ singularum.

SEd omne quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perspicientiâ veri solertiáque versatur: aut in hominum societate tuenda, tribuendóq; suum cuique, & rerum contractarum fide: aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore, aut in omnium quæ fiunt, quæque dicuntur ordine & modo, in quo inest modestia & tẽperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata, atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex eâ parte, quæ primò descripta est, in quâ sapientiâ & prudentiam ponimus; inest indagatio, atque inventio veri, ejusq; virtutis hoc munus est proprium. Vt enim quisque maximè perspicit, quid in re quáq; verissimum sit, quíq; acutissimè & celerrimè potest & videre & explicare rationem, is prudentissimus, & sapientissimus ritè haberi solet. Quocircà huic quasi materiæ, quam tractet, & in quâ versetur, subjecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt, ad eas res parendas, tuendáſque, quibus actio vitæ continetur; ut & societas hominum conjunctióque servetur, & animi excellentia, magnitudóque cùm in augendis opibus, utilitatibúſque & sibi, & suis comparandis, tum multò magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem & constantia, & moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam,

Omnes virtutes una virtus absoluta, juxta Platonem.

Prudentia in veri perspicientia sita, est fons reliquarum.

Fortitudo in contemptu difficultatum.

Temperantia in æquabili modo rerum omnium.

Decorum velut umbra corpus honestà consequitur.

non

non solùm mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vitâ, modum quendam adhibentes, & ordinem, honestatem & decus conservabimus.

De prudentiâ, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidve sequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honesti naturam vimque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione cõsistit, maximè naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, in quâ excellere pulchrum putamus. Labi autem, errare, nescire, decipi, & malum & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: unum, nè incognita pro cognitis habeamus, hísque temerè assentiamur. Quod vitiũ effugere qui volet (omnes autẽ velle debent) adhibebit ad considerandas res, & tempus & diligentiã. Alterum est vitium, quòd quidam nimis magnum studium, multámque operam, in res obscuras atque difficiles conferunt, eásdemque non necessarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ curæque ponetur, id jure laudabitur; ut in astrologiâ C. Sulpitium audivimus, in geometriâ Sex. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili, quæ omnes artes in veri investigatione versantur, cujus studio à rebus agendis abduci contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit, à qua tamen sæpe sit intermissio, multíque dantur ad studia reditus: Tum agitatio mentis, quæ nunquam *acquiescit, potest nos in studiis cogitationis, etiam sine opera nostra continere. Omnis autem cogitatio motúsque animi, aut in consiliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad benè beatéque vivendum, aut in studiis scientiæ, cognitionísque

Sulpitius Gallus exercitum Romanum falsa formidine liberavit. lunaris eclipsis rationem edidicerat. *Liv. lib. 44.*

*quiescit.

notionisque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De Iustitia.

DE tribus autem reliquis latissimè patet ea ratio, quâ societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi communitas continetur. Cujus partes duæ sunt. Iustitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur, & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed justitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus injuriâ: Deinde ut communibus utatur pro communibus, privatis autem ut suis. Sunt autem privata nulla naturâ, sed aut veteri occupatione, ut qui quondam invacua venerunt: aut victoriâ, ut qui bello potiti sunt: aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tusculanus Tusculanorum. Similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cujusque fit eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuique obtiget, id quisque teneat. Ex quo si quis sibi plus appetet, violabit jus humanæ societatis. Sed quoniâ (ut præclarè scriptum est à Platone) non nobis solùm nati sumus, ortúsque nostri partẽ patria vendicat, partẽ parentes, partem amici: atq; (ut placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad usum hominũ omnia creari, homines autem hominũ causâ esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & cõmunes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum operâ, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

Iustitia & beneficentia

Apud jurisconsultos res quædam communes singulorum, quę tamen universitatis, quædam nullius sunt: Vndè dicitur occupatio, qua rem vacuã usurpamus. Prim. 1. ad Architam.

Fides iustitiæ fundamentum, ab etymologia.

FVndamentum est autem justitiæ fides, id est, dictorum, conventorumq; constantia & veritas: ex quo,

quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuipiã durius, tamen * audeamus imitari Stoicos: qui studiosè exquirunt, undè verba sunt ducta, credamusque, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem.

* Alias videmur.

Duo injustitiæ genera, ut justitiæ: & undè oriantur.

SEd injustitię duo genera sunt. Vnum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possint, non propulsant injuriam. Nam qui injustè impetum in quempiam facit, aut irâ, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus violenter videtur offerre socio. Qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, injuriæ; tam est in vitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam, aut socios deserat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpè à metu proficiscuntur, ut cùm is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea, quæ concupiêrunt, in quo vitio latissimè patet avaritia. Expetũtur autem divitiæ, cùm ad usus vitæ necessarios, tùm ad perfruendas voluptates. In quibus autem major est animus, in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in Repub. princeps vellet esse, * cujus fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiã magnifici apparatus vitæque cultus cum elegantia & copia, quibus rebus effectus est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda; sed fugienda semper injuria est. Maximè autem adducuntur plerique, ut eos justutię capiat oblivio, cùm in imperiorum, honorum, glorięve cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium: Nulla sancta societas, nec fides regni est;

Injuria ab imprudente, injuria non est, nisi ipsa vitiosa sit ignorantia. Aristot.

* Qui suo fructibus.

notionisque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De Iustitia.

DE tribus autem reliquis latissimè patet ea ratio, quâ societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi communitas continetur. Cujus partes duæ sunt. Iustitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur, & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed justitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus injuriâ: Deinde ut communibus utatur pro communibus, privatis autem ut suis. Sunt autem privata nulla naturâ, sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt: aut victoriâ, ut qui bello potiti sunt: aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tusculanus Tusculanorum. Similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cujusque fit eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuique obtiget, id quisque teneat. Ex quo si quis sibi plus appetet, violabit jus humanæ societatis. Sed quoniâ (ut præclarè scriptum est à Platone) non nobis solùm nati sumus, ortúsque nostri partẽ patria vendicat, partẽ parentes, partem amici: atq; (ut placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad usum hominũ omnia creari, homines autem hominũ causâ esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & cõmunes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum operâ, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

Iustitia & beneficentia

Apud jurisconsultos res quædam communes singulorum, quę iam universitatis, quædam nullius sunt: Vndè dicitur occupatio, qua rem vacuã usurpamus. Prim. 1. ad Architam.

Fides iustitiæ fundamentum, ab etymologia.

FVndamentum est autem justitiæ fides, id est, dictorum, conventorumq; constantia & veritas: ex quo,

quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuipiã durius, tamen * audeamus imitari Stoicos: qui studiosè exquirunt, undè verba sunt ducta, credamúsque, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem.

* Aliàs videmur.

Duo injustitiæ genera, ut justitiæ: & undè oriantur.

SEd injustitię duo genera sunt. Vnum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possint, non propulsant injuriam. Nam qui injustè impetum in quempiam facit, aut irâ, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus violenter videtur offerre socio. Qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, injuriæ; tam est in vitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam, aut socios deserat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpè à metu proficiscuntur, ut cùm is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea, quæ concupierunt, in quo vitio latissimè patet avaritia. Expetũtur autem divitiæ, cùm ad usus vitæ necessarios, tùm ad perfruendas voluptates. In quibus autem major est animus, in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in Repub. princeps vellet esse, * cujus fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiã magnifici apparatus vitæque cultus cum elegantia & copia, quibus rebus effectus est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda; sed fugienda semper injuria est. Maximè autem adducuntur plerique, ut eos justitię capiat oblivio, cùm in imperiorum, honorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium: Nulla sancta societas, nec fides regni est;

Injuria ab imprudente, injuria non est, nisi ipsa vitiosa sit ignorantia. Aristot.

* Qui sua fructibus.

est; id latius patet. Nam quidquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, id difficillimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modò temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina, atque humana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quòd in maximis animis, splendidissimísque ingeniis plerumque existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quo magis cavendum est, ne quid in eo genere peccatur.

Injuria alia, aliâ levior.

Maximè cum primi motus in nostra non sint potestate.

SEd in omni injustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerumque brevis est, & ad tempus; an consultò & cogitatò fiat injuria. Leviora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata, & preparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuriâ satis dictum est.

Causas recenset unde secundum injustitiæ genus oriatur.

PRætermittendæ autem defensionis, differendíque officii plures solent esse causæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus susipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia aut suis studiis, quibusdámve occupationibus sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum: quòd in veri investigatione versantur, quódque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant & pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam dum alterum justitiæ genus assequuntur, in inferenda, ne cui noceant, injuria, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri

Hoc Plato in libris de Repub. eleganter ostendit per fabulam, de iis qui vincti in specu sedût: id quod Cice-

tueri debent, deserunt. Itaque eos ad Remp. nè accessuros quidem putant, nisi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita justum est quod rectè fit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, nè facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum.* Quando igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriúsque generis, eásque res ante constituimus, quibus justitia continetur, facilè quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valdè amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes, humani nihil à se alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus, aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca benè præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites, æquum sit, an iniquum: Æquitas enim lucet ipsa per se: dubitatio autem cogitationem significat injuriæ.

roni non pro pati, non est mirum. Horat. dissimulator opis propriæ mihi commodus uni.

* Quoniam.

Ex Heautontimorumini initio.

Proverbium. Quæ dubitas nè feceris.

Docet officia pro circumstantiis variari, & quòd officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maximè modis, si ab utilitate recedatur, aut minus utile præseratur utiliori: quin interdum præter officium esse nimium inhærere juris apicibus.

SEd incidunt sæpè tempora, cùm ea quæ maximè videntur digna esse justo homine, eóque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria; ut non reddere depositum, etiámne furioso facere

cere promissum, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non servare, sit justum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta justitiæ: primùm, ut ne cui noceatur: deinde ut communi utilitati serviatur. Ea cùm * tempora commutantur, cõmutatur officiũ: & non semper est idem. Potest etiam, accidere promissum aliquod, & cõventum, ut id effici, sit inutile, vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus filio Hippolyto non esse orbatus. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quæ sunt iis quibus promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant quàm illi prosint, cui promiseris. Cõtra officium est, majus damnum anteponi minori: ut si cõstitueris te cuipiam advocatum in rem præsentem esse venturũ: atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium non facere quod dixeris: magísque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iam illis promissis non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleráq; jure prætorio liberantur nonnulla legibus.

* Tempore, Communi, id est, tum ejus qui præstat justum, tum illius in quem præstatur.

Tragicum exemplum. Theseus tria optaverat ab avo Neptuno, ut Minotaurum conficeret, ut sibi ad inferos daretur aditus, ut Hippolytum ulciscereturi.

Stare promissis, ut manere dictis.

In iure dicialibus officijs æquitas spectanda, non verbis inhærendum.

EXistunt etiam sæpè injuriæ, calumniâ quadam, & nimis callida, & malitiosa juris interpretatione. Ex quo illud, Summum jus summa injuria, factum est jam trium sermone proverbium. Quo in genere etiam in Repub. multa peccantur, ut ille, qui, cum * centum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent

Ex Heautontimorumeno.

* Trigintà.

sent pactæ, non noctium induciæ. Nec noſter quidem probandus, ſi verum eſt, Q. Fabium Labeonem, ſeu quem alium (niſi enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri â Senatu datum, cùm ad locum veniſſet, cum vtriſque ſeparatim loquutum, vt ne cupidè quid agerent, nec appeterent atq; vt regredi, quàm progredi mallent. Id cùm * vtrinque feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt. Itaque illorum fines, ſicut ipſi dixerant, terminauit. In medio relictum quod erat, populo Romano adiudicauit. Decipere hoc quidé eſt, non iudicare. Quocirca in omni re, fugienda eſt talis ſolertia. Sunt autem quædam officia etiam aduerſus eos ſeruanda, à quibus iniuriam acceperis. Eſt enim vlciſcendi & puniendi modus. Atque haud ſcio, an ſatis ſit eum, qui laceſſerit, iniuriæ ſuæ pœnitere: vt & ipſe nequid tale poſthac committat, & cæteri ſint ad iniuriam tardiores.

Plutarchus hoc commentum Cleomini Lacedemonio adiicit in apoph. Q. Labeo.

* *Vtrique.*

Quod in puniendis iniuriis officium.

Hactenus de ciuili iuſtitia, nunc de bellicis officijs. Facit autem duo belli genera, quorum vtrq; communia ſunt hæc; vt non niſi iuſtis de cauſis ſuſcipiantur, ne inferantur niſi rebus repetitis, niſi ſolenniter denunciata: vt ritè gerantur, ne ſæuiamus ſupra modum in victos: humanius etiam qui ſe dedunt, recipiantur: fides hoſti etiam priuatim præſtetur, non modò in conuentis ſolennibus. Propria verò ſunt illa, vt cum hoſtium genere, quò de imperio certant, humanius agamus: cum his, qui vitam noſtram petunt, ſeuerius.

ATque in Rep. maximè conſeruanda ſunt iura belli. Nam cùm ſint duo genera decertandi: vnum per diſceptationem, alterum per vim: cumque illud proprium ſit hominis, hoc belluarum: confugiendū eſt ad poſterius, ſi vti non licet ſuperiore. Quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſam, vt

fine injuria in pace vivatur. Partâ autem victoriâ, conſervandi ſunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: vt majores noſtri Tuſculanos, Æquos, Volſcos, Sabinos, Hernicos, in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditùs ſuſtulerunt. Nollem Corinthum: ſed credo illos ſecutos opportunitatem loci maximè, ne poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. Meâ quidem ſententiâ paci, quæ nihil habitura ſit inſidiarum, ſemper eſt conſulendū. In quo ſi mihi obtemperatū eſſet, etſi non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc nulla eſt, haberemus. Et cùm iis, quos vi deviceris, conſulendum eſt: tum ii, qui armis poſitis ad imperatorum fidem confugiunt (quāvis mutum aries percuſſerit) recipiendi ſunt. In quo tantoperè apud noſtros juſtitia culta eſt, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello, in fidem recepiſſent, earum patroni eſſent, more majorū. Ac belli quidem æquitas ſanctiſſimè feciali populi Romani jure perſcripta eſt. Ex quo intelligi poteſt, nullum bellum eſſe juſtum, niſi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum antè ſit, & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tiro militabat: cùm autem Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimiſit. Sed cùm amore pugnandi in exercitu remanſiſſet, Cato ad Pompilium ſcripſit, ut ſi eum pateretur in exercitu remanere, ſecundo eum obligaret militiæ ſacramento: quia priore amiſſo, jure cum hoſtibus pugnare non poterat: adeò ſumma erat obſervatio in bello movendo. M. quidem Catonis ſenis epiſtola eſt ad M. filium, in qua ſcripſit ſe audiſſe eum miſſum factū eſſe à Conſule, cùm in Macedonia Perſico bello miles eſſet. Monet igitur, ut

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia à Scipione Æmiliano funditùs everſæ.

Corinthus item in Achaia à L. Mummio ſublata, quòd in iſthmo eſſet & ad bellum movendum opportuna.

Quod in bellis ſuſcipiendis officium.

Quanta ſacramenti militaris religio majoribus.

Senis addidit, ne pronepotem hujus, Vticenſem intelligeres, niſi mavis ad abſolutam ætatem referre.

cavcat,

caueat,ne prælium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quòd qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiã rei mitigante: hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: AVT STATVS DIES CVM HOSTE. Itemq;, ADVERSVS HOSTEM AETERNA AVTORITAS. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, cum, quicum bella geras, tam molli nomine appellari? Quanquam id nomen durius jam effecit vetustas: à peregrino enim jam recessit, & propriè in eo, qui ferret arma contrà, remansit. Cùm verò de Imperio decertatur, belloque quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò ante, justas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minus acerbè gerenda sunt. Vt enim cùm civiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor: cum altero certamen honoris, & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui justiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara sententia:

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes:
Ferro, non auro vitam cernamus utrique,
Vosne velit, an me regnare hera, quidve ferat fors,
Virtute experiamur: & hoc simul accipe dictum,
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Donum ducite; doque volentibus cum magnis diis.

Enniani versus. Pyrrhus rex ad Pyrrhum Achillis filium genus suum referebat, cui anus fuerat Æacus.

Regalis sanè & digna Æacidarum genere sententia. Atque etiam, si quid singuli, tẽporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides conseruanda: vt primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captivis commutandis Romam missus esset iurasset̃que se rediturum: primùm, vt venit, captiuos reddendos in Senatu non censuit: deinde, cùm retineretur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romam adstrictos misit iureiurando, se redituros esse, nisi de redimendis ijs, qui capti erant, impetrâssent: eos omnes censores, quoad quisq; eorum vixit, qui peierâssent, in ærarijs reliquerunt: nec minùs illum, qui iurisiurandi fraude culpam inuenerat. Cùm enim Annibalis permissu exisset è castris, redijt paulò post, quòd se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, iureiurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est iustitiæ in hostem à maioribus nostris constitutum. Cùm à Pyrrho perfuga senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedidit. Itane hostis quidem, & potentis, & bellum vltrò inferentis, cum scelere interitum approbauit. Ac de bellicis quidem officijs satis dictũ est. Meminerimus autem etiam aduersus infimos iustitiam esse seruandam. Est autem infima cõditio, & fortuna seruorum, quibus nõ malè præcipiunt, qui ita iubent vti, vt mercenarijs; ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cùm autem duobus modis, id est, aut Vi, aut Fraude, fiat iniuria: fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: vtrunq; alienissimũ ab homine est, sed fraus odio digna

Tantáque aliquos affecerunt ignominia, vt statim mortem sibi consciscerent, autore Liuio, Decad. 2. lib. 3.

Officium domini in seruos.

Triplex nocendi genus, vi aperta.

na maiore. Totius autem iniustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cùm maximè fallunt, id agunt, vt viri boni esse videantur. De iustitia satis dictum est.

fraude occulta & sub adumbrata honesti persona quod est omnium scelestissimum.

De liberalitate secunda iustitiæ parte, quã tamen Aristoteles modestiæ videtur annectere, in qua tria potissimũ spectãda docet Cicero. Primũ, ne quid dem⁹ quod accipientis sit nocituri; neue, quod alijs largiamur, ab alijs per iniuriam auferamus. Secundum, vt pro facultatum modo liberalitatẽ exerceamus. Tertium, ne demus quibus non oportet. Dandũ autẽ aut virtute cõmendatis, aut ijs qui nos honesta benevolẽtia prosequũtur; aut qui buscũ nobis aliquod societatis vinculum intercedit: aut denique qui bene de nobis meriti, quibus & cum fœnore beneficium remittendum: Postremò, societatis humanæ gradus à summo fonte repetẽs, inter se cõponit, vt quãtum cuique debetur, tantum præstetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentissimè scripsit.

DEinceps (vt erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur, qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones. Videndum est enim primùm, ne obsit benignitas, & ijs ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, ne maior benignitas sit, quàm facultates. Tum vt pro dignitate cuique tribuatur, id enim est iustitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cupiam, quod obsit illi; cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed pernicioſi assentatores iudicandi sunt. Et qui alijs nocent, vt in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitiâ, vt si ipsi in suam rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt alijs, quod alijs magis largiantur. Hinc arbitrantur

Quomodo dandum, quantum & quibus.

Vt si, pro ac si, Terentius. Vt si esset frater.

se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunque ratione. Id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à justis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem sit justum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas major esset, quàm facultates, quòd qui benigniores volunt esse, quàm res patitur, primùm in eo peccant quod injuriosi sunt in proximos. Quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali * liberalitate cupiditas plerumque rapiendi, & auferendi per injuriam, ut ad largiendũ suppetant copiæ. Videre etiam licet plerosque non tam naturâ liberales, quàm quadam gloriâ ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ videntur ab ostentatione magis, quã à voluntate proficisci. Talis autem simulatio vanitati est conjunctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo & mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, ac societas vitæ, & ad nostras utilitates officia ante collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin minùs, plures causæ majorésque ponderis plus habebunt.

Tyrannica liberalitas Cæsaris & Syllæ.

* *Alias deliberationis.*

Quibus dandum, probis viris, claris, aliquo vinculo nobis conjunctis, benè meritis.

Mores non ad exactam illam sapientis Stoici rationem spectandos, sed civilem virtutis imaginem.

QVoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, plenéque sapientibus, sed cum iis in quibus præclarè agitur, si sint simulachra virtutis: etiam hoc intelligendũ puto, neminem omninò esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat.

Colendum

Colendum autem esse ita quemque maximè, ut quisque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus; modestia, temperantia, ac ipsa, de qua jam multa dicta sunt, justitia. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto nec sapiente ferventior plerumque est; illæ verò virtutes virum bonum videntur potiùs attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

Quomodo considerandæ sit benevolentia aliorum erga nos.

DE benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. Sed benevolentiam, non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potiùs, & constantiâ judicemus.

Benè meritus de nobis, quomodo referenda gratia.

SIn erunt merita ut non incunda, sed referenda sit gratia, major quædam cura adhibenda est. Nullũ enim officium referenda gratia magis necessarium est. Quòd si ea, quæ acceperis utenda, majore mensurâ (si modò possis) jubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? Annon imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus, nec ne, in nostra potestate est non reddere, viro bono non licet, si modò id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen inprimis, quo quisque animo, studio, benevolentiâ fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt

Beneficia cum fœnore remetienda à majori.

Beneficia potissimum animo dantis metienda.

multa temeritate quadam ſine iudicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quaſi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æquè magna non ſunt habenda, atque ea, quæ iudicio, conſideratè, conſtantérque delata ſunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (ſi cætera paria ſint) hoc maximè officij eſt, vt quiſq; maximè opis indigeat, ita ea potiſſimum opitulari; quod contra fit à pleriſque. A quo enim plurimum ſperant, etiamſi ille his non eget, tamen ei potiſſimum inſeruiunt.

Non dandum vt recipias, ſed vt proſis amico.

In coniunctiſſime vitæ quis ordo, ac primum de ſocietate vniuerſali omnium mortalium.

OPtimè autem ſocietas hominum coniunctióq; ſeruabitur, ſi vt quiſque erit coniunctiſſimus, ita in eum benignitas plurimum conferetur. Sed, quæ naturæ principia ſint communitatis, & ſocietatis humanæ, repetendũ altius videtur. Eſt enim primum, quod cernitur in vniuerſi generis humani ſocietate. Eius autem vinculum eſt Ratio, & Oratio: quæ docendo, diſcendo, communicando, diſceptando, iudicando conciliat inter ſe homines, coniungítq; naturali quadam ſocietate. Neq; vllà re longiùs abſumus à natura ferarũ, in quibus ineſſe fortitudinem ſæpè dicimus, vt in equis, in leonibus; iuſtitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis, & orationis expertes. Ac latiſſimè quidem patens hominibus inter ipſos, omnibus inter omnes ſocietas hæc eſt: in qua omnium rerum, quas ad communem vſum hominum natura genuit, eſt ſeruanda communitas, vt, quæ deſcripta ſunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur: vt ſit conſtitutũ; è quibus ipſis cętera ſic obſeruętur, vt in Græcorum prouerbia eſt: ΑΝΙ ΕΟΡΥΜ ΕΣΣΕ ΟΜΝΙΑ ΚΟΜΜΥΝΙΑ. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ ſunt generis eiuſdem, quod ab

Primi ſocietatis humanę fontes, ratio, & oratio.

Ennio

Ennio positum in vna, re transferri in permultas potest. Bellissimi Ennij versus.

*Homo qui erranti * comiter monstrat viam,* * Cum in.
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:
Nihilominus ipsi lucet, cùm illi accenderit.

Vna enim ex re satis præcipit, vt quicquid sine detrimento possit cõmodari, id tribuatur cuiq;, vel ignoto. Ex quo sunt illa cõmunia, non prohibere aquã profluentem: pati ab igne ignem capere, si quis velit: consilium fidele deliberanti dare: quæ sunt ijs vtilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his vtendum est, & semper aliquid ad communem vtilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ paruæ singulorũ sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij finem, NIHILOMINVS VT IPSI LVCEAT, vt facultas sit, qua in nostros simus liberales. Quæ sunt omnibus absque discrimine communicanda.

GRadus autem plures sunt societatis hominum. Vt enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdem Gentis, Nationis, Linguæ, qua maximè homines coniunguntur. Interius etiam est, eiusdem esse ciuitatis. Multa enim sunt ciuibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines preterea & familiaritates, multæque cum multis res, rationésque contractæ. Arctior verò colligatio est, societas propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustúmq; concluditur. Nam cùm sit hoc natura commune omnium animantium, vt habeant libidinem procreandi; prima societas in ipso est coniugio: proxima in liberis, deinde, vna domus, communia omnia. Id autem est principium Vrbis, & quasi seminarium Reipub. Sequuntur fratrum coniunctiones, pòst consobrinorum, sobrinorúmque: Ab illa prima communitate ad contractiores societates descẽdit. Quæ communia vniuersitatis. Cognatio.

multa temeritate quadam ſine iudicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quaſi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æquè magna non ſunt habenda, atque ea, quæ iudicio, conſideratè, conſtantérque delata ſunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (ſi cætera paria ſint) hoc maximè officij eſt, vt quiſq; maximè opis indigeat, ita ea potiſſimum opitulari; quod contra fit à pleriſque. A quo enim plurimum ſperant, etiamſi ille his non eget, tamen ei potiſſimum inſeruiunt.

Non dandum vt recipias, ſed vt profis amico.

In coniunctione vitæ quis ordo, ac primum de ſocietate vniuerſali omnium mortalium.

OPtimè autem ſocietas hominum coniunctióq; ſeruabitur, ſi vt quiſque erit coniunctiſſimus, ita in eum benignitas plurimum conferetur. Sed, quæ naturæ principia ſint communitatis, & ſocietatis humanæ, repetendũ altius videtur. Eſt enim primum, quod cernitur in vniuerſi generis humani ſocietate. Eius autem vinculum eſt Ratio, & Oratio: quæ docendo, diſcendo, communicando, diſceptando, iudicando conciliat inter ſe homines, coniungítq; naturali quadam ſocietate. Neq; vlla re longiùs abſumus à natura ferarũ, in quibus ineſſe fortitudinem ſæpè dicimus, vt in equis, in leonibus; iuſtitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis, & orationis expertes. Ac latiſſimè quidem patens hominibus inter ipſos, omnibus inter omnes ſocietas hæc eſt: in qua omnium rerum, quas ad communem vſum hominum natura genuit, eſt ſeruanda communitas, vt, quæ deſcripta ſunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur: vt ſit conſtitutũ, è quibus ipſis cętera ſic obſeruétur, vt in Græcorum prouerbia eſt: ΑΝΙΣΟΥΝ ΕΣΣΕ ΟΜΝΙΑ ΚΟΙΝΑ. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ ſunt generis eiuſdem, quod ab

Primi ſocietatis humanę fontes, ratio & oratio.

Ennio

Ennio positum in vna, re transferri in permultas potest. Belliſſimi Ennij verſus.

*Homo qui erranti * comiter monstrat viam,*
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:
Nihilominus ipsi lucet, cum illi ascenderit.

* Comm.

Vna enim ex re satis præcipit, vt quicquid sine detrimento possit cõmodari, id tribuatur cuiq;, vel ignoto. Ex quo sunt illa cõmunia, non prohibere aquã profluentem: pati ab igne ignem capere, si quis velit: consilium fidele deliberanti dare: quæ sunt ijs vtilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his vtendum est, & semper aliquid ad communem vtilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ paruæ singulorũ sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij finem, NIHILOMINVS VT IPSI LVCEAT, vt facultas sit, qua in nostros simus liberales. Quæ sunt omnibus absque discrimine communicanda.

GRadus autem plures sunt societatis hominum. Vt enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdem Gentis, Nationis, Linguæ, qua maximè homines coniunguntur. Interius etiam est, eiusdem esse ciuitatis. Multa enim sunt ciuibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines preterea & familiaritates, multæque cum multis res, rationésque contractæ. Arctior verò colligatio est, societas propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustúmq; concluditur. Nam cùm sit hoc natura commune omnium animantium, vt habeant libidinem procreandi; prima societas in ipso est coniugio: proxima in liberis, deinde, vna domus, communia omnia. Id autem est principium Vrbis, & quasi seminarium Reipub. Sequuntur fratrum coniunctiones, pòst consobrinorum, sobrinorumque: Ab illa prima communitate ad contractiores societates descendit. Quæ communia vniuersitatis. Cognatio.

norúmque: qui cùm una domo jam capi non poſſint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt. Sequentur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & ſoboles, origo eſt rerum publicarum. Sanguinis autem conjunctio & benevolentia devincit charitate homines. Magnum eſt enim eadem habere monumenta majorum: iiſdem uti ſacris, ſepulchra habere communia. Sed omnium ſocietatum nulla præſtantior eſt, nulla firmior, quàm cùm viri boni moribus ſimiles ſunt familiaritate conjuncti. Illud enim honeſtum (quod ſæpe diximus) etiam ſi in alio cernamus, tamen nos movet: atque illi, in quo id ineſſe videtur, amicos facit. Et quanquàm omnis virtus nos ad ſe allicit, faciſque ut eos diligamus, in quibus ipſa ineſſe videtur: tamen Iuſtitia & liberalitas id maximè efficit. Nihil autem eſt amabilius, nec copulatius, quàm morum ſimilitudo bonorum. In quibus enim eadem ſtudia ſunt, eædémq; voluntates: in his fit, ut æquè quiſque altero delectetur, ac ſeipſo. Efficitúrque id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas eſt, quæ conficitur ex beneficiis ultrò, citróque datis, acceptiſque. Quæ mutua, & grata dum ſunt, inter quos ea ſunt, firmâ devinciuntur ſocietate. Sed cum omnia ratione, animóque luſtraveris, omnium ſocietatum nulla eſt gratior, nulla charior, quàm ea, quæ cum Rep. eſt unicuique noſtrúm. Chari ſunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: ſed omnes omnium charitates patria una complexa eſt, pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, ſi ei ſit profuturus? Quo eſt deteſtabilior iſtorum immanitas, qui lacerarunt omni ſcelere patriam, & in ea funditùs delenda occupati & ſunt & fuerunt. Sed ſi contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum

Affinitates ex conjunctis.

Amicitia virtute conciliata.

Nihil amabilius virtute.

Amicitia juxta Pythagoram æqualitas eſt.

Idem dixit amicitiam vnam eſſe animam in corporibus duobus.

Patriæ debemus plurimum.

Oppetere mortem, id eſt, ultrò mori.

buendum sit officii: principes sunt patria & Parentes, quorum beneficiis maximè obligati sumus: proximi liberi, totáque domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps benè convenientes propinqui, quibus communis etiam plerumque fortuna est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ debentur iis maximè, quos antè dixi. Vita autem victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam objurgationes in amicis vigent maximè. Estque ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

Convenientes, pro concordibus.

Quid sanguine conjunctis, quid amicis potissimum debeamus.

Liberalitatis officia non solùm ab his gradibus societatis, sed etiam ab aliis circumstantiis spectari oportere.

SEd in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuique maximè necesse sit, & quid quisque nobiscum, vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum: suntque officia, quæ aliis magis, quàm aliis debeantur: ut vicinum citiùs adjuveris in *frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At si lis in judicio sit, propinquum potius & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatióque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, deducendóq; videre, quæ reliqui fiunt: ex quo quantum cuiq; debeatur, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magna laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitationémque desiderat. Atque ab iis rebus; quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur

Vicinis quid debeatur.

* *Alàs fructibus.*

Quæ reliqui, id est, quantum relinquatur, deductis & additis quæ oportuit.

ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerũ humanarum contemptu, & animi amplitudine quodam nascitur: declaratur autem potissimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, sœuitia, ambitio: ad lœuam, timiditas, ignauia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas partim in rebus bellicis magis autem in negotijs vrbanis, denique & priuata in vita: de quibus omnibus varie disserit Cicero.

Commendatio fortitudinis.

INtelligendum est autem, cùm proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiúmque maneret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatóque, humanásque res despiciente, factum sit. Itaque in probis maximè in promptu est, si quid tale dici potest:

Imprimis opprobratur pusillanimitas.

Vos etenim iuuenes, animos geritis muliebres,
Illáque virgo viri. Et si quid est eiusmodi.
Salmacida spolia sine sanguine & sudore.

Ex Ennio verba Imperatoris, exemplo Cœliæ militum ignauiam increpantis.

Contráque in laudibus; quę magno animo, & fortiter excellenterque gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Plateis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decij, hinc Cneus & Publicus Scipiones, hinc Marcus Marcellus, innumerabiléque alij: maximéque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quòd statuas quoque videmus ornatu ferè militari.

In hoc carmine molliciei est exprobratio, quoniam Salmacis fons potus, effœminare dicitur.

Fortitudinem, si ab honestate recedet, nomen
suum amittere.

SEd ea animi elatio, quę cernitur in periculis & laboribus, si iustitia vacat, pugnatque non pro salute

salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modo id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidijs & malitia laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod iustitia vacat. Præclarũ igitur Platonis illud: Non solũ, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, callidítas potiùs, quã sapientia est appellanda: verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non vtilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes, & magnanimos eosdem bonos & simplices, veritatis amicos, minimeque fallaces esse volumus: quę sunt ex media laude iustitię. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatione, & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatus innascitur. Vt enim apud Platonẽ est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatũ esse cupiditate vincendi; sic vt quisque animi magnitudine maximè excellit, ita maximè vult princeps omnium esse, vel potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, seruare æquitatem, quæ est iustitiæ maximè propria. Ex quo fit, vt neque disceptatione vinci se, nec vllo publico ac legitimo iure patiantur. Existúntque in Rep. plerumq; largitores, & factiosi, vt opes quàm maximas consequantur, & sint vi potius superiores, quam iustitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est tempus, quod iustitia vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maximè natura sequitur, in factis positum, non

Magnanimitas à iustitia pendet.

Pertinacia elati animi comes.

Prouerbio Socratis, pulchraque difficilia.

Qui gloriæ spe pericula suscipit, ambitiosus, non fortis.

non in gloria judicat; principémque se esse mavult quàm videri. Etenim qui ex errore imperitę multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillimè autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo, & glorię cupido. Qui locus est sanè lubricus, quod vix invenitur, qui laboribus susceptis, periculisque additis, non quasi mercedem rerum gestarum desiderat gloriam.

Lubricus, anceps, & periculosus.

Vera magnanimitas duabus in rebus potissimùm sita in contemnendis tum prosperis, tum adversis, & in arduis rebus gerendis.

OMnino fortis animus & magnus duabus rebus maximè cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cùm persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum, decorúmque sit aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nulliíq; neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunę succumbere. Altera est res, ut cùm ita sis affectus animo, ut supra divi, res geras magnas illas quidé, & maximè utiles, sed vehementer arduas, plenasque laborũ, & periculorum cùm vitę, tum * aliarum rerũ, quę ad vitam pertinent. Harum rerum duarum splendor omnis & amplitudo est, addo etiã utilitatẽ, in posteriore: causa autem & ratio efficiens magnos viros est in priore. In eo enim est illud, quòd excellentes animos, & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id quod honestum sit bonum judices, & omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quę eximia plerisque, & preclara videntur, parva ducere, eáque ratione stabili, firmáque cõtemnere, fortis animi, magnique ducendũ est. Et ea, quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita, fortunáque versantur, ita ferre, vt nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, hoc robusti animi est, magnæque

* *Aliàs, multarum.*

constan-

constantiæ. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, cum frangi cupiditate, nec, qui invictũ se à labore præstiterit, vinci à voluptate. Quãobrem & hæc vitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam augusti animi, tamque parvi quàm amare divitias. Nihil honestius, magnificentiúsque quàm pecuniã contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatémque conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut suprà dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec verò Imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tũ etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas adsit, & securitas, quæ afferat cùm constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se removerunt, ad otiúmque perfugerunt. In his & nobilissimi philosophi, longéque principes, & quidam homines severi, & graves nec populi, nec principũ mores ferre potuerunt. Vixerúntque nonnulli in agris delectari re sua familiari. His idem propositum fuit, quod regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur: cujus proprium est sic vivere, ut velis. Quare cum hoc commune sit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo, & parvo. In quo quidem neutrorum omninò, contemnenda est sententia. Sed & facilior & tutior, & minùs aliis gravis, aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominũ generi, & ad claritatem amplitudinémq; aptior, eorum, qui se ad Remp. & ad res magnas gerendas accommoda-

Turpius à voluptate vinci quàm à dolore.

Humilis animi mirari divitias.

Æquabilitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum.

Vt ne pro ne.

Vti Plato.

modauerũt. Quapropter & ijs fortsitan concedendũ sit Remp. non capessentibus, qui excellenti ingẽio doctrinæ sese dediderunt: & ijs qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, à Repub. recesserunt, cum eius administrandæ potestatem alijs, laudémque concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicant ea, quæ plerique admirantur, imperia, & magistratus, ijs non modò non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum iudicium in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur labores, & molestias, tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrarijs parum sibi constent, voluptatem seueriſſimè contemnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non satis constanter. Sed ijs, qui habent à natura adiumenta rerũ gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt, & gerenda resp. est. Nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem Rempub. nihilominus, quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda sit rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi atque securitas, siquidem nec anxij futuri sunt, & cum grauitate, constantiáque victuri. Quæ eò faciliora sunt philosophis, quò minus patent multa in eorũ vita, quæ fortuna feriat, & quò minus multis rebus egẽt: & quia, si quid aduersi eueniat, tã grauiter cadere nõ possũt. Quocirca non sine causa maiores motus animorum concitantur, *maiórque cura efficiendi Remp. gerentibus, quàm quietis: quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam quàm

Vti Scipio.

Non satis constanter, id est, alibi contemnunt, alibi minimè

*Maior quæ efficienda.

Maiora viribus aggredi, temeritatis est: quæ possis in his tibi diffidere, ignauiæ.

autem qui accedit, caveat, ne id modò consideret, quàm illa res honesta sit: sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandũ est, ne aut temerè desperet propter ignaviã, aut nimis confidat propter cupiditatẽ: in omnibus autẽ negotiis priusquàm aggrediare, adhibẽda est prẽparatio diligens.

Longe fortius esse civilibus in rebus quàm bellicis antecellere multis argumentis docet, nonnihilque de se.

SEd cùm plerique arbitrentur res bellicas majores esse, quàm urbanas, minuẽda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsiverunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis, ingeniisque plerumque contingit: eóque magis si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores, clariorésq; quàm bellicæ. Quamvis enim Themistocles jure laudetur, & sit ejus nomen, quàm Solonis, illustrius: citetúrque Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, quo primùm constituit Areopagitas; non minus præclarum hoc, quàm illud, judicandum est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati Hoc consilio leges Athenienſiũ, hoc majorum instituta servãtur. Et Themistocles quidem mihi dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit: at ab illo verum est, adjutum esse Themistoclẽ. Est enim bellum gestum consilio Senatus ejus, qui à Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania, Lysandróq; dicere: quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniis dilatatum putatur; tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinę cõferendi sunt. Quinetiam ob has ipsas causas & pariores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque cum versaremur in Repub. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere

Themistocles Atheniensiũ imperator apud Salaminam insulam Xerxem prælio vicit.

Solon Salaminius dedit leges maximè salutares.

Lycurgus legum lator.

Pausanię ac Lysandro ducibus Lacedæmonii victoriis nobilib. antefertur.

M. Scaurus eloquentia & juris scientiã commendatus, & Q. Catulus in rebus ci-

vilibus floruerunt.

Marius & Pompeius belli gloria.

Scipio Æmilianus Numantiam sustulit.

Scipio Nasica, Tiberium Gracchum pernitiosas leges ferentem privatus occidit.

Hic est invidiosus ille versiculus, quo Cicero gloriatus est se in toga, Catilinariam conjurationem oppressisse.

Tot triumphavit Pompeius de Afris, & iterum de Hispanis, tertium de Mithridate.

* Al. otium.

cedere videbatur. Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis & vir, & Imperator, in excindenda Numantia, Reipub. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica privatus, cùm Tiberium Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem res non solùm ex domestica est ratione: attingit enim & bellicam, quoniam vi, manúque confecta est: sed tamen idipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo me solere ab improbis, & invidis invadi audio.

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Vt enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus, nonne togæ arma cessere? Neque enim in Rep. periculum fuit gravius unquam, nec majus * odium. Ita consiliis, diligentiáque nostra celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta est unquã in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ, & factorũ imitatio pertinet. Mihi quidem certè, vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret frustrà se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in Remp. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his operæ studíque ponendum est. Omninò enim illud honestum, quod ex animo excelso magnificóq; quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ita afficiendum est, ut obedire consilio, rationíque possit in exequendis negotiis, & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati Reipub. præsunt, quàm qui bella gerunt.

Itáq;

Itaq; eorum consilio sæpe aut nō susceptа, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata: ut M. Catonis bellū tertiū Punicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo. Sed cavendum, ne id bellandi magis fuga, quàm utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita videatur. Fortis verò animi, & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur, sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantò antè constituere, quid accidere possit in utramque partem, & quid agendum sit, cùm quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, Non putaram. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilióque fidentis. Temerè autem in acie versari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, & belluarum simile est: sed cùm tempus est, necessitásque postulat, decertandum manu est, & niors servituti turpitudiníque anteponenda.

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

DE evertendis autē, diripiendísque urbibus valdè illum considerandum est, ne quid temerè, ne quid crudeliter fiat, ídque est viri magnanimi, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

VT enim sunt (quemadmodum suprà dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus, & splendidiora, & majora videantur. Nunquam omninò periculi fuga committendum est,

* Consilio, M. Cato sica quam triduo secum è Carthagine tulerat, in senatu ostensa, persuasit ut tertium bellum Punicum susciperetur, quo etiam eversa est Carthago: qui cum insequenti anno mortuus esset, tamen valuit & sepulti autoritas contra Naficam ne everteretur suadentem. Turpe non putaram. Scipionis apophthegma. Non sæviendum in victos. Multitudini parcendum.

Magnanimus non nisi idonea de causa pericula suscipit.

ut imbelles, timidíque videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis, sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in adeundis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leviter curant: gravioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempestatem adversam optare dementis est: subvenire autem tempestati quavis ratione, sapientis: eóque magis, si plus adipiscare re explicata boni, quàm addubitata mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim Reipub. Itémque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia, dimicaréque paratiùs de honore, & gloria, quàm de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne Repub. quidem postulante: ut Callicratides, qui, cùm Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multáque fecisset egregiè, vertit ad extremũ omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis removendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios classe illa amissa, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris fuit: illa pestifera, qua, cùm Cleombrotus, invidam timens temerè cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quantò Qu. Fabius Maximus melius? de quo Ennius:

Bellissimæ Metaphoræ.

Quæ res potius periclitandæ.

Callicratides Lacedæmoniorum dux, ab officio magnanimi recessit, qui classi, quàm privatæ gloriæ jacturam facere maluerit: historia est apud Xenophontem, primo Paralipomenon.

Cleombrotus Lacedæmonius ab Epaminonda Thebanorũ duce victus, magna suorum clade. Fabius cunctator; historia notissima.

Vnus

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui quod sentiunt, etiamsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audét dicere. Fortis est falsam infamiam contemnere.

OMninò qui Reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Vnum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: Alterum, ut totum corpus Reip. curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Vt enim tutela, sic procuratio Reip. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostra Repub. non solùm seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis, & fortis civis, & in Reipub. dignus principatu, fugiet, atque oderit, tradétque se totum Reip. neq; opes, aut potentiam consectabitur, totámque eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis in odium, aut invidiam quenquam vocabit: omninóque ita justitiæ, honestatíque adhærescet, ut, dum eam conservet, quemvis graviter offendat, mortémque oppetat potiùs, quàm deserat illa, quæ dixi. Magnanimi est publico commoda suis anteponere. Magistratus æquus omnibus & partium studio vacuus. Optimum optimatem dicit. Fortis ut non recusat invidiam in loco, ita nec temerè arcessit.

De honoribus vehementer contendere contra officium, esse magnanimi.

MIserrima est omninò ambitio, honorúmq; contentio: de qua præclarè apud eundé est Platonem:

nem: similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius Remp. administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimùm gubernaret. Idémque præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contrà ferant: non eos, qui suo judicio tueri Remp. velint, qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Civilis dissensio inter P. Scipionem & Q. Metellum.

Iræ moderari proprium fortitudinis.

NEc verò audiendi sunt, qui graviter irascendum inimicis putabunt, idque magnanimi, & fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementia. In liberis verò populis, & in juris æquabilitate exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi, quæ dicitur: ne, si irascamur aut intempestivè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem, & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur Reip. causa severitas, sine qua administrari civitas non potest.

Morositas contra officium fortitudinis.

In animadvertendo maximè ab ira temperandum.

OMnis autem & animadversio & castigatio contumeliâ vacare debet, neque ad ejus, qui * punit aliquem, aut verbis castigat, sed ad Reip. utilitatem referri. Cavendum est etiam, ne major pœna quàm culpa sit: & ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maximè est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parùm: quæ placet Peripateticis, & rectè placet, modò ne laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda est: optandumque, ut ii qui præsunt Reipub. legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundiâ, sed æquitate ducuntur.

* Punitur, legit Nonnius, Marcellus, & Servius.

Horatius, Virtus est medium vitiorum utrique redactum.

Stoici affectibus vacare. Peripatetici moderari sapientem volunt.

Mag-

Magnanimi eſt, neque ſecundis inſolescere, neque dejici adverſis.

ATque etiam in rebus proſperis, & ad voluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam, faſtidium, arrogantiámque magnopere fugiamus. Nam ut adverſas res, ſic ſecundas immoderatè ferre, levitatis eſt. Præclaráque eſt æquabilitas in omni vita, & idem ſemper vultus, eadémque frons: ut de Socrate, itémque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus geſtis, & gloriâ ſuperatum à filio: facilitate verò, & humanitate video ſuperiorem fuiſſe. Itaque alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus fuit: ut rectè præcipere videantur, qui monent, ut quanto ſuperiores ſimus, tanto nos ſummiſſiùs geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem ſuum ſolitum ait dicere; ſicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, domitoribus tradere ſoleant, ut his facilioribus poſſint uti: ſic homines ſecundis rebus effrænatos, ſibíq; præſidentes, tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, ut perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatémque fortunæ. Atque etiam in ſecundiſſimis rebus maximè eſt utendum conſilio amicorum, híſque major etiam quàm antè, tribuenda eſt autoritas: iiſque temporibus cavendum eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos ſinamus: in quo falli facile eſt. Tales enim nos eſſe putamus, ut jure laudemur. Ex quo naſcuntur innumerabilia peccata, cùm homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis verſantur erroribus. Sed hæc quidem hactenùs.

Africani apophthegma.

Præſidere, nimium fidere.

Magnanimus aſſentationes non recipit.

Officia magnanimi in otio honeſto.

ILlud autem ſi eſt judicandum, maximas geri res, & maximianimi, ab iis qui Rempubli. regant, quòd

eorum administratio latissimè pateat, ad plurimósque pertineat. Esse autè magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conatentur magna quædam, seséq; suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos, & eos qui Remp. administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos; potiúsq; & amicis impertientes, & Reip. si quando usus esset. Quæ primùm bene parta sit, nullo neque turpi quæstu neq; odioso: tũ quamplurimis, modò dignis, se utilem præbeat, deinde augeatur ratione, diligentiâ, parsimoniâ: nec libidini potiùs, luxuriæque, quàm liberalitati, & beneficentiæ pateat. Hæc præscripta servantem licet magnificè, & graviter, animosèque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amicè.

Vti Pomponius Atticus.

Priora tria ad negotialem vitam, Posteriora ad otiosam pertinent.

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat, cupiditatem, eorum duntaxat, quę circa gulæ, & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Hujus est caput, ut stupiditas rationi pareat, sicut puer pædagogo. Eadem oritur illud decorum, quod quemadmodum à natura, ac cæteris circumstantiis ducatur, omnéque vitæ officium cohonestet, divinitùs tradit Cicero.

SEquitur, ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidem ornatus vitæ, temperantia, modestia, omnísque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latinè Decorum potest. Græcè enim τὸ πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet,

decet, honestum: & quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti, & decori facilius intelligi, quàm explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum apparet, cùm antegressa est honestas. Decorum honesti comes.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est: & speciale, quod temperantium proprie consequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia, & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis: speciale, quod in unaquapiam parte reluceat, potissimùm tamen in temperantia.

ITaque non solùm in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere quod agas, considerate, omniq; in re, quid sit veri videre, & tueri decet: contráq; falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et justa omnia decora sunt: injusta contrà, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animóq; magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contrà, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, Decorũ: & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re seperari. Et ut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, Decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex: Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subjectum, Decorum in prudentia. Decorum justitiæ. Decorum ab honesto, ne non seperatur.

quod

quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellētiæ, in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperātia appareat cùm specie quadam liberali. Hic ita intelligi à Philosophis possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur: Vt si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant: aut,
Natis sepulchrum ipse est parens:

Indecorum videretur, quòd eos fuisse justos accepimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna personâ oratio. Sed poetæ quid quémque deceat ex persona indicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellētia, præstātiáque animantium reliquorum. Quocircà poetæ in magna varietate personarū, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, videbunt nobis autem cùm à natura, constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint; cùm q; eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus: efficitur, ut illud quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm latè fusum sit, appareat & hoc, quod spectatur in unoquoq; genere virtutis. Vt enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quòd inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuscum vivitur, ordine, & constantia, & moderatione dictorum

Liberali, id est, honesta.

Horatius, Reddere personæ scit convenientia cuique.

40 Decorum poëtarum honestis, ac turpibus commune.

dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines & optimi cujusque, & reliquorum. Nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solùm arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem, quod differat in omni ratione habenda, inter justitiam & verecundiam. Iustitiæ partes sunt, non violare homines. Verecundiæ, non offendere: in quo maximè perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum in ordine, constantia & modo situm.

Violamus injuriâ, offendimus immodestiâ.

Decorum secundum naturam esse, & cum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

OFficium autem quod ab eo ducitur, hanc primùm habet viam, quæ deducit ad convenientiam conservationémq; naturæ: quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus: sequemúrq; & id quod acutum, & perspicax natura est, & id quod ad hominum consociationem accommodatum, & id quod vehemens, atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neque enim solùm corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multò etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Prudentia. Iustitia.

Fortitudo. Temperantia.

Fontem omnis esse modestiæ, ut appetitus pareat rationi. At hunc ipsum putat Ambrosius, omnium officiorum primarium esse fontem.

DVplex est enim vis animorum atque naturæ: Una pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμὴ Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit. Altera in ratione: quæ docet & explanat, quid faciendum, fugiendúmque sit. Ita fit, ut ratio præsit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentia: nec verò agere quicquam, cujus non

ὁρμὴ, quam in labris de fidibus appetitionem vocat, unde oriuntur πάθη, id est, perturbationes.

Sic in libris de finibus Cato, officium, quod ita factum est, ut ejus facti probabilis ratio reddi possit.

non possis causã probabilem reddere. Hæc est enim ferè descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eámq; neq; propter temeritatem præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignaviam deserant: sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis constantia, omnísque moderatio. Nam qui appetitus longiùs evagantur, & tanquam exultantes sive cupiendo, sive fugiendo, non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem, & modum transeunt Relinquũt enim, & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subjecti lege naturæ, à quibus non modò animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorũ, aut eorum, qui aut libidine aliqua aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, statúsque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandósque, excitandámque esse animadversionem & diligentiam, ut ne quid temerè ac fortuitò, inconsideratè, negligentérque agamus. Neq; enim ita generati à natura sumus, ut ad ludum, & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potius, & ad quædam studia graviora, atque majora. Ludo autem & joco, uti illis quidem licet, sed sicut somno, & quietibus cæteris, tum, cùm gravibus seriísque rebus satisfecerimus. Ipsumque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & facetum esse debet. Vt enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen eluceat.

Indecorum & in corpore à perturbationibus.

Gravitas & Vrbanitas quatenùs adhibenda.

Licentia non omnis aliena ab honestate.

De scurrilitate & facetia.

DVplex omnino est jocandi genus: Vnum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum. Alterum elegans,

elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam Philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multáque multorum facetè dicta, ut ea quæ à sene Catone sunt collecta, quę vocantur ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis joci. Alter est, si tempore sit, ac remisso animo, homine libero dignus: Alter ne libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas.

Veteris comœdiæ. Plautini neque non Socratici sales. Apophthegma, brevis & gravis sententia.

Et honesti lusus modum esse quendam.

LVdendi etiam est quidem modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus elatíque voluptate, in aliquam turpitudinem dilabamur. Suppeditant autem & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi.

Suppeditant subministrant. Venatio.

Animi delectatio ab honestis studiis petenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè rejicienda, aut quàm parcissimè adhibenda.

SEd pertinet ad omnẽ officii quæstionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquísq; bestiis antecedat. Illæ enim nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eámq; feruntur * omni impetu. Hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit, videndíq; & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam si quis est paulò ad voluptates propensior, modò ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine;) sed si quis est paulò erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eámque contemni, & reflci oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat volup-

* Alidi, toto.

Propensior. Qui propendit, id est, inclinatur.

Voluptas homine indigna.

voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus, cultúsque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura * excellentia, & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuriâ, & delicatè, ac molliter vivere; quàmque honestum, parcè, continenter, severè, sobriè.

* *Hominis excellentia.*

Animadverte lector ordinem: primùm, ostendit quid decorum: secundùm, naturâ cum pecoribus cõmunem: deinde quid secundũ hominis præstantiã, deinceps quid deceat uniuscujusq; personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel judicio assumptam.

INtelligendum etiam est duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus: qua antecellimus bestiis: à qua omne honestum decorúmq; trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: Altera autem, quæ propriè singulis est attributa. Vt enim in corporibus magnę dissimilitudines sunt (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere: itémque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis venustatem) sic & in animis existunt etiam majores varietates. Erat in L. Crasso, & in L. Philippo multus lepos, major etiam magisq; de industria in C. Cęsare Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro; & in Marco Druso adolescente singularis severitas: in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festivúque sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἰρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contrà Pythagoram, & Periclem summam autoritatem consecutos sine

Varietas ingeniorum à natura.

ulla

ulla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pœnorum, ex noſtris ducibus Q. Maximum accepimus facilè celare, tacere, diſſimulare, inſidiari, præripere hoſtium conſilia. In quo genere Greci Themiſtoclem Athenienſem, & Pherœum Iaſonem cæteris anteponunt. In primíſq; verſutum, & callidum factũ Solonis, qui, quò & tutior vita ejus eſſet, & plus aliquando reipub. prodeſſet, furere ſe ſimulavit. Sunt his alii multum diſpares, ſimplices & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex inſidiis agendum putant; veritatis cultores, fraudis inimici. Itémq, alii, qui quidvis perpetiãtur, cuivis deſerviant, dum, quod velint, conſequantur, ut Syllam, & M. Craſſum videbamus. Quo in genere verſutiſſimum, & patientiſſimum Lacedæmonium Lyſandrum accepimus: contráque Callicratidem, qui præfectus claſſis proximus poſt Lyſandrum fuit. Itémque in ſermonibus alium quidem videmus, quamvis præpotens ſit, efficere, ut unus de multis eſſe videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itémque & in Q. Mutio * Numantino vidimus. Audivi & ex majoribus natu hoc idem fuiſſe in P. Scipione Naſica: Contráq; partem ejus, illum qui Tyberii Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuiſſe ſermonis: necnon Xenocratẽ quidem ſeveriſſimũ Philoſophorum, ob eámque rem ipſam magnum clarúmq; fuiſſe. Innumerabiles aliæ diſſimilitudines ſunt naturæ, morúmque, minimè tamen vituperandorũ. Admodum autem tuenda ſunt ſua cuique, non vitioſa, ſed tamen propria, quò facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim eſt faciendum, ut contra naturam univerſam nihil contendamus: eâ tamen conſervatâ, propriam naturam ſequamur. Vt, etianſi ſint alia graviora atque meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturæ regula metiamur. Neque enim attinet

Simplicitas.

Vafri & ad omnia verſutiles.

Comitas & affabilitas.

* *Mancino.*

attinet repugnare naturę; nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: Ideo, quia nihil decet invitâ (ut aiunt) Minervâ, id est, adversante, & repugnante naturâ: Omninò si quicquam est decorum, nihil est profectò magis, quàm æquabilitas universæ vitæ, tum singularũ actionum: quam conservare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Vt enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne (ut quidã) Græca verba inculcantes, jure optimo irrideamur: sic in actiones, omnémque vitam, nullam dissentiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantum habet vim, vt nonnunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causa non debeat. Non enim alia in causa M. Cato fuit, alia cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt. Atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent; propterea quòd eorum vita lenior, & mores fuerunt faciliores: Catoni autem cùm incredibilem tribuisset natura gravitatem, eámque ipse perpetuâ constantiâ roborasset, sempérque in proposito susceptóque consilio permansisset, moriendum potius, quàm tyranni vultus aspiciendus fuit. Quàm multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe, & Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, & in omni sermone omnibus affabilem & jucundum se esse vellet? Domi verò etiam contumelias servorum, ancillarúmque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax (quo animo traditur) millies oppetere mortem, quàm illa perpeti, maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, ídque moderari, nec velle experiri, quã se aliena deceant. Id enim maximè quemque decet, quod est cujusque suum maximè. Suum igitur quisque noscat ingenium,

Non frustra cum natura pugnandum. Horat. Tu nil invita dices faciésve Minerva.

Vt apud Lucilium in Murio ridetur Albutius: Chere. Tite.

Cato Vticæ sibi mortem consciviț.

Circe Solis filia, Calypso nympha, quarum hospitio Vlysses aliquandiu usus est: Vt procos uxoris perderet.

nium, acrémque se & vitiorum, & bonorum suorum judicem præbeat: ne scenici plus, quàm nos, videantur habere prudentię. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim voce freti sunt, Epigonos, Medeamq;: qui gestu, Menalippam, Clytemnestram: semper Rupilius (quē ego memini) Antiopam: non sępe Æsopus Ajacem. Ergo histrio hoc videbit in scena, quod non videbit sapiens in vita. Ad quos igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quę nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decorè at quàm minimum indecorè facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quę nobis data non sunt, sequamur, quā ut vitia fugiamus.

Scenici, histriones à scena.

Epigoni, clamosa tragœdia de Thebis captis.

Medea nota.

Decorum ab iis, quæ nobis fortuna attribuit, quæve nobis judicio ipsi adscivimus.

AC duabus iis personis, quas supra dixi, tertia adjungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit: Quarta etiam, quam nobismetipsis judicio nostro accōmodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eáque quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi autem quam personam gerere velimus, à nostrā voluntate proficiscitur. Itáque se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant, ipsarúmque virtutum in alia alius mauult excellere. Quorum verò patres, aut majores in aliqua gloria pręstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis studeant excellere: ut Q. Mutius, P. filius in jure civili, Pauli filius. Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentia cumulavit bellicam gloriam. Quod idē fecit

Quæ quisque studia maximè sequitur.

Timotheus etiam orator Isocratis discipulus. Timotheus, Cononis fil[illegible], qui cum belli laude non inferior fuisse quàm pater, ad eam laudem, doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli omissa imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximéq; in eo plerumque elaborant ii qui magna sibi proponunt, obscuris orti * majoribus. Hæc igitur omnia, cum quærimus quæ deceant complecti animo, & cogitatione debemus.

Cono inclytus Dux Atheniensium.

Homines novi.

* *Parentibus.*

Constituendum genus vitæ, & institutum.

IN primis autem constituendum est, quos nos, & quales esse velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentia, * cui inest maxima imbecillitas consilii tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maximè adamavit. Itáque ante implicatur aliquo certo genere, cui sinque vivendi, quàm potuit, quod optimum esset, judicare. Nam, quòd Herculem * Prodicus dicit, (ut est apud Xenophontem) cùm primùm pubescceret (quod tempus à natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exiisse in solitudinem, atque ibi sedentem, diu secum, multúmque dubitasse, cùm duas cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis, utram ingredi melius esset. Hoc Herculi, Iovis satu edito, potuit fortasse contingere: nobis * non idem, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia, institutaq; impellimur. Plerumq; autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem, morémque deducimur. Alii multitudinis judicio feruntur: quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maximè exoptant. Nonnulli autem sive fœlicitate quadam, sive bonitate naturæ, sive parentum disciplina, rectam vitę secuti sunt viam. Illud autem maximè rarum genus est eorum, qui aut excellente

* *Cum.*

* *Alias Prodicum dicunt.* Prodici sophistæ de Hercule fabula perquàm festiva referetur apud Xenophontem, libro secundo Memorabilium.

* *Item.*

cellente ingenii magnitudine, aut præclara eruditione, atq; doctrinâ, aut utráq; re ornati, ſpacium deliberandi habuerunt, quem potiſſimum vitæ curſum ſequi vellent. In qua deliberatione, ad ſuam cujuſq; naturam conſilium eſt omne revocandum. Nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, * quo quiſque natus eſt (ut ſupra dictum eſt) quid deceat, exquirimus: tum in tota vita conſtituenda multò eſt ejus rei cura major adhibẽda, ut cõſtare in vitæ perpetuitate poſſimus nobiſmetipſis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximã vim Naturæ habet, fortuna proximam, utriuſq; omnino ratio habenda eſt in deligendo genere vitæ, ſed Naturæ magis: multo enim & firmior eſt, & conſtantior: ut Fortuna nonnunquam tanquam ipſa mortalis, cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ ſuæ non vitioſæ genus, conſilium * vivendi omne contulerit, is conſtantiam teneat: id enim maximè decet, niſi fortè ſe erraſſe intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod ſi acciderit (poteſt autem accidere) facienda morũ inſtitutorúmq; mutatio eſt. Eam igitur mutationem, ſi tempora adjuvabunt, faciliùs, commodiúſq; faciemus: ſin minus, ſenſim erit, pedetentímque facienda: ut amicitias, quæ minùs delectent & minus probentur, magis decere, cenſent ſapiẽtes, ſenſim diſſuere, quàm repentè præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum eſt, ut id bono conſilio feciſſe videamur. Sed quoniam paulo antè dictum eſt, imitandos eſſe majores: primum illud exceptum ſit, ne vitia ſint imitanda, deinde, ſi natura non ferret, ut quædam imitari poſſint, ut ſuperioris Africani filius, qui hunc * Paulo natum adoptaverat, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patri ſimilis eſſe, quàm ille fuerat ſui. Si igitur non poterit ſiue cauſas defenſitare,

* *Aliter, quam quiſquis eſt natus.*

Perpetuitate, id eſt, conſtantia.

* *Vita.*

Quo modo commutandum vitæ genus.

* *Paulo Æmilio.*

sitare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quò minùs ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omníque patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerúmque gestarum: cui dedecori esse nefas, & vitium judicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliáque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Decorum ab ætate.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

Verecundia.

EST igitur adolescentis, majores natu vereri, ex hísque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio, atq; authoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda, & regenda prudentia est. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendáque in labore, patientiáque & animi, & corporis, ut eorum & in bellicis, & civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cùm relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu interesse velint.

Disciplina.

Industria.

Senectutem quæ deceant maximè.

Exercendus animus. Vt prosint aliis. Turpes res desidiosa senectus: Luxuriosa [illegible]rpior: [illegible]idinosa [illegible]sima.

SEnibus autem labores corporis sunt minuẽdi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. Danda verò opera, ut & amicos, & juventutem, & maximè Remp consilio, & prudentia quàm plurimùm adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quàm ne languori se, desidiæque dedat. Luxuria verò cùm omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit,

ceſſerit, duplex malum eſt, quòd & ipſa ſenectus concipit dedecus, & facit adoleſcentium impudentiorem intemperantiam.

Magiſtratus perſonam que deceant.

AC ne illud quidem alienum eſt, de Magiſtratuum, de privatorum, de ciuium, de peregrinorum officiis dicere. Eſt igitur proprium munus magiſtratus, intelligere, ſe gerere perſonam ciuitatis, debereque eius dignitatem & decus ſuſtinere, ſeruare leges, iura deſcribere, & ea fidei ſuæ commiſſa meminiſſe. Priuatum autem oportet æquo, & pari cum ciuibus iure viuere, neque ſubmiſſum & abiectum, neque ſe efferentem, tum in repub. ea velle, quæ tranquilla, & honeſta ſint. Talem enim & ſentire, & bonum ciuem dicere ſolemus. Peregrini autem, & incolæ officium eſt, nihil præter ſuum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimèque in aliena eſſe Repub. curioſum. Ita ferè officia reperientur, cùm quæretur quid deceat, & quid aptum ſit perſonis, temporibus, ætatibus. Nihil eſt autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, conſilioque capiendo ſeruare conſtantiam.

Priuatum quid deceat.

Hoſpitis officium.

Decorum à ſtatu motúque corporis.

SEd quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & ſtatu cernitur, idque poſitum eſt in tribus rebus, formoſitate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, ſed ſatis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus & apud quos viuamus. His quoq; de rebus pauca dicantur.

Quaſdam corporis partes indecorè oſtendi: res idem quaſdam inhoneſtè vel fieri palàm, vel apertè nominari.

PRincipio corporis noſtri magnam natura ipſa videtur habuiſſe rationem, quæ formam noſtram,

reliquamque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu. Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datę, aspectum essent deformem habituræ, atque turpem formam, eas contexit, atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricā imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sana mente sunt, removent ab oculis: ipsique necessitati, dant operam, ut quàm occultissimè pareant: quarúmque partiū corporis usus sunt necessarii, eas neq; partes, neq; earum usus suis nominibus appellant: quodque facere turpe non est, modò occultè; id dicere obscœnum est. Itaque nec aperta actio rerum illarū petulantia vacat, nec oratio obscœnitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt, & irridēt, quòd ea, quæ turpia re nō sunt, verbis flagitiosa dicamus: illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis: latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscœnè: liberis dare operam re honestum est, nomine obscœnum: Pluráque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum, auriumque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maximè fugienda, ne quid effœminatum, aut molle, & ne quid durum, aut rusticum sit. Nec verò histrionibus, oratoribúsque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet veteris disciplinæ verecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, si quo casu evenerit, ut corporis partes quedam aperiantur, aspiciantur non decorè. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum soceris

Cynici & veteres Stoici nihil dictu putabant obscœnum, quod factu turpe non esset.

Gestus neq; mollis, neq; rusticus.

Exemplum verecundię & à scena petitum.

ceris generi non lavantur. Retinenda est igitur hujus generis verecundia, præsertim naturâ ipsâ magistrâ,& duce. Exemplum Romanæ verecundiæ.

Quæ forma virum, quæ fœminam deceat, & quatenùs utraque colenda: quis item gestus, quis motus decorus.

CVm autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatem mulierem * ducere debemus: dignitatem virilem. Ergò & à forma removeatur omnis viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu, motúque caveatur. Nam & palestrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus ineptiis non vacant, & in utroque genere quæ sunt recta & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est: color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, neque exquisita nimis; tantùm quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cavendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur, aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; quæ cùm fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur: ea quibus magna significatio sit, non adesse constantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, ne in perturbationes, atque examinationes incidamus: etsi attentos animos ad decori conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri cogitationis, alteri Appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maximè versatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas

Dignitas virorum. Venustas mulierum.

* *Dicere.*

Forma & Vestitus. Mundicies media inter elegantiam vitiosam, & agrestem negligentiam. Incessus moderatus. Pomparum, in quibus sacra & simulachra lætissimo incessu circumferuntur. Hor. sæpè velut qui currebat fugiens hostem, persæpè velut qui Junonis sacra ferret.

Cogitatio. Appetitus.

utamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

Duplex orationis genus, rhetoricum & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eáq; duplex, altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptationibus tribuatur judiciorum, concionum, senatus: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, persequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio, an possit hęc quoque esse. Sed discentium studiis inveniuntur magistri: huic autem qui studeāt, sunt nulli: rhetorum turba referta omnia. Quanquam quæ verborum, sententiarúmque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cùm orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis: utrùmque omninò à natura petendum est: verùm alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presèt loquentium, & leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquisito judicio putares uti literarum? quanquam erant litetari: sed & alii. Hi autem optimè uti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neq; expressa, neque oppressæ: ne aut obscurũ esset, aut nimis putidũ: Sine contentione vox, nec languens, nec cruora. Vberior oratio L. Crassi nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale verò cõditus, & facetiis Cæsar, Catuli patris frater vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omne re, quid deceat, exquirimus.

Ea nemo docet quę nulli cupiunt discere.

Sermo purus & cum dignitate.

Pronunciatio ejusmodi.

Catuli pater & filius, de quibus in Bruto.

Putidum, id est, odiosum & affectatum.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

SIt igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellunt) lenis, miniméque pertinax: insit in eo lepos.

lepos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac videat imprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat: si jocosis, leporem. Imprimis provideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet evenire, cùm studiosè de absentibus, detrahendi causa, aut perridiculum, aut severè, maledicè, contumelioséque dicitur. Habentur autem plerumque sermones, aut de domesticis negotiis, aut de repub. aut de artium studiis, & doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio Sed utcunque aderunt res (neque enim omnes iisdem de rebus, nec in omni tẽpore, nec similiter delectamur,) animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimis, rationi non obtemperantes: sic ejusmodi moribus sermo debet vacare, ne aut ira existat; aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximéq; curandũ est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidũt necessariæ; in quibus utendum est fortasse, & vocis cõtentione majore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam est, ut nè ea facere videamur irati: sed, ut adurendum, & secandum medici, sic nos ad hoc genus castigãdi rarò, invitíq; veniamus: nec unquã, nisi necessariò, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamẽ ita procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil considerate potest. Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut severitas

Ne acerbus ne pertinax, ne insultus, ne immoditus, ne obtrectatorius.

Vt honestis de rebus.

Ne vagus, & inæqualis.

Ne concitatior.

Ne contumelioſus in amicos.

Objurgatio quarenus adhibenda.

veritas adhibeatur,& contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius causa, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiamsi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere,iracundiam repellere, Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt,ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

Ne tum quidem referendum maledictum,cùm male audiverimus.

Indecora jactantia Thralonica.

In ædificiis extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certè) dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse, cujus finis est usus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis, commoditatisque diligentia. Cn. Octavio (qui primus ex illa familia consul factus est) honori fuisse accepimus,quòd præclaram ædificasset in palatio,& plenam dignitatis domum: quæ cum vulgò viseretur,suffragata domino, novo homini,ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum Consulatum primus attulit: hic summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solùm retulit, sed ignominiam etiam, & calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et,ut in cæteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cujusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea

Ignominiam quòd à consulatu repulsus: calamitatem quòd repetundarum reus.

Domus optimarum neque angustæ,neque vastæ.

ea ſolitudo: & maximè, ſi aliquando alio domino ſolita eſt frequentari, odioſum eſt enim, cùm à prætereuntibus dicitur: ô domus antiqua, heu quàm diſpari domino dominaris. Quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cavendum eſt etiam (præſertim ſi ipſe ædifices) ne extra modum ſumptu, & magnificentiâ prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo eſt. Studioſè enim plerique (præſertim in hac parte) facta principium imitantur: ut L. Luculli, ſummi viri, virtutem quis ſat quàm multi villarum magnificentiam imitati ſunt? Quorum quidem certè eſt adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus; eadémque mediocritas * ad omnem uſum, cultúmq; vitæ referenda eſt. Sed hæc hactenus.

E poëta quopiam ſumptus verſiculus videtur.

Antiquam autem nobilem dixit & augultam.

* *Ad communem uſum.*

Tria omni in vita ſervanda.

IN omni autem actione ſuſcipienda, tria ſunt tenenda. Primum, ut appetitus rationi pareat: quo nihil eſt ad officia conſervanda accommodatius. Deinde, ut animadvertatur, quanta illa res ſit, quàm efficere velimus, nève major, nève minor cura & opera ſuſcipiatur, quàm cauſa poſtulet. Tertium eſt, ut caveamus, ne ea, quæ pertinent ad liberalem ſpeciem & dignitatem, immoderata ſint. Modus autem eſt optimus, decus ipſum tenere, de quo antè diximus: nec progredi longiùs. Horum autem trium præſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare rationi.

Ut conſilio non cupiditate ſuſcipiatur.

Decorum à loco, ac tempore.

DEinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum eſt: hac autem ſcientiâ continetur ea, quam Græci εὐταξίαν nominant, non hæc, quàm interpretamur modeſtiam, quo in verbo modus ineſt: ſed illa eſt εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conſervatio. Itaque, ut eandem nos modeſtiam appellamus, ſic definitur à Stoicis: ut modeſtia ſit ſcientia

εὐταξία, quæ eadem modeſtia, quid ſit.

quid reprehenſum ſit à pluribus, id corrigatur; hîque & ſecum & cum aliis, quid in eo peccatum ſit, exquirunt: ſic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non facienda, & *imitanda, & corrigenda ſunt. Quæ verò more aguntur, & inſtitutis civilibus, de iis nihil eſt præcipiendum. Illa enim ipſa præcepta ſunt. Nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, ſi quid Socrates, aut Ariſtippus contra morem cõſuetudinémque civilem fecerint, locutíve ſint, idem ſibi arbitretur licere. Magnis enim illi, & divinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum verò ratio tota eſt ejicienda. Eſt enim inimica verecũdiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum. Eos autem, quorum vita perſpecta in rebus honeſtis, atque magnis eſt, bene de Republica ſentientes, ac bene meritos, aut merentes aliquo honore, aut imperio affectos, obſervare, & colere debemus: tribuere etiam multum ſenectuti. Cedere iis, qui magiſtratum habebunt: habere delectum civis, & peregrinis in ipſo quoque peregrino, privatímne an publicè venerit. Ad ſũmam (ne agam de ſingulis) communem totius generis hominum conciliationem, & conſociationem colere, tueri, ſervare debemus.

Mutanda.

Socrates reus factus, quòd Athenienſium inſtituta contemneret. Hor. Omnis Ariſtippum decuit color. Cynicorum inſtitutum, quoniam abhorret ab humana verecundia, rejiciendum. Quid erga quamque perſonam deceat.

Quæ artes, & qui quæſtus ſordidi: qui contrà liberales.

IAm, de artificiis, & quæſtibus, qui liberales habendi, qui ſordidi ſint, hæc fere accepimus. Primũ, improbantur ii quæſtus, qui in odia hominum incurrunt: ut portitorum, *ut fœneratorum. Illiberales autem & ſordidi quæſtus mercenariorum, omniumque, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Eſt enim in illis ipſa merces, auctoramentum ſervitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod ſtatim vendant. Nihil enim proficiunt, niſi

**Et. Auctoramentum, præmium aut obligatio. Circitores.*

niũ admodum mentiantur. Nec verò quicquam eſt turpius vanitate: Opificeſque omnes in ſordida arte verſantur. Nec verò quicquam ingenuum poteſt habere * officina: minimèque artes hæ probandæ, quæ miniſtræ ſunt voluptatum; cerarii, lanii, coqui, fartores, piſcatores, ut ait Terentius: Adde his, ſi placet, unguentorios, ſaltatores, totúmque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major ineſt aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honeſtarum, hæ ſunt iis, quorum ordini conveniunt, honeſtæ. Mercatura autem, ſi tenuis eſt, ſordida putanda eſt. Sin magna, & copioſa, multa undique apportans, multíſque fine vanitate impertiens, non eſt admodum vituperanda. Atque etiam, ſi ſatiata queſtu vel contenta potiùs, ut ſæpè ex alto in portum, ſic ex ipſo portu ſe in agros, poſſeſſionéſque contulerit, videtur jure optimo poſſe laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil eſt Agricultură melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone Majore ſatis multum diximus, illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

* *Opificina.*

Ex Eunucho

Artes honeſtę.

Medicus fidelis.

Architectura.

Studia.

Mercatura copioſa, citra vanitatem.

Ex alto, id eſt, è mari.

Laus agriculturæ.

Ex duobus honeſtis utrum honeſtius.

SEd ab iis partibus, quæ ſunt honeſtatis, quemadmodum officia ducerentur, ſatis expoſitum videtur. Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt, poteſt incidere ſæpe contentio, & comparatio, de duobus honeſtis, utrum honeſtius: Qui locus à Panætio eſt prætermiſſus. Nam cum omnis honeſtas manat à partibus quatuor, quarum una ſit Cognitionis, altera Communitatis, tertia Magnanimitatis, quarta Moderationis: hæ in deligendo officio ſæpe inter ſe comparentur, neceſſe eſt. Placet ergo aptiora eſſe naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ

Iuſtitię officia potiora officiis prudentiæ.

quæ ex cognitione ducantur. Idque hoc argumento confirmari potest: quòd si contigerit ea vita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis ditetur: quā-vis omnia, quę cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret & contempletur, tamen si solitudo tanta sit, ut hominē videre non possit, excedat è vita, Princépsque omnium virtutum est illa Sapientia, quam σοφίαν Græci vocant, Prudentiam enim quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiendarúmque scientia. Illa autem Sapientia (quam principem dixi) rerum est divinarum, atque humanarum scientia: in qua continetur deorum, & hominum cōmunitas, & societas ipsorum inter ipsos. Ea si maxima est (ut est certè) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatióque naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & indicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscendáque rerum natura, ut, si, ei tractanti, contemplantíque res cognitione dignissimas, subito sit allatum periculum, discriménque patriæ, cui subvenire, opitularíque possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiamsi dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, studiis, officiísq; scientiæ prępondēda esse officia justitiæ; quę pertinent ad hominum utilitatem, qua nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia vitáque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum

Sapientia rerum intelligibilium. Prudentia rerum agendarum.

Antiquius, id est, charius.

hominum utilitatibus, & commodis non receſſerunt. Nam erudierunt multos, quò meliores cives, utiliores que in rebus ſuis publicis eſſent; ut Thebanum Epaminondam Lyſias Pythagoræus: Syracuſiũ Dionem Plato, multique multos: Noſque ipſi, quicquid ad Rempub. attulimus, (ſi modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrina inſtructi ad eam, & ornati acceſſimus. Neque ſolùm vivi, atque præſentes ſtudioſos diſcendi erudiunt, atque docent: ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis literarum aſſequuntur. Nec enim locus ullus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinã Rei pub. pertineret; ut otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe videantur. Ita illi ipſi doctrinæ ſtudiis, & ſapientiæ dediti, ad hominum utilitatem, ſuam ſapientiam, prudentiã, intelligentiámque potiſſimùm conferunt. Ob eam etiam cauſam eloqui copioſè (modo prudenter) melius eſt, quàm vel acutiſſimè ſine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in ſe ipſa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuſcum communitate juncti ſumus. Atqui, ut apum examina non fingendorum favorum cauſâ congregantur, ſed, cũ congregabilia naturâ ſint, fingunt favos: ſic homines, ac multò etiam magis, naturâ congregati adhibent agendi, * cogitandiq; ſolertiam. Itaque niſi ea virtus, quę cõſtat ex hominibus tuendis, id eſt, ex ſocietate generis humani, attingat rerũ cogitationem: ſolivaga cognitio, & jejuna videatur. Itémq; magnitudo animi, remota * communicate, conjunctionéq; humana feritas ſit quædam & immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum, atq; communitas. Nec verum eſt, quòd dicitur à quibuſdã, propter neceſſitatẽ vitæ (quod, ea, quæ natura deſideraret, conſequi ſine aliis, atq; efficere non poſſemus) idcirco iſtam eſſe cum hominibus communitatem,

Epaminondas dux Thebanus à Lyſia, Tarentino Philoſopho Pythagoræo Philoſophiæ præceptis inſtitutus, Dyon Syracuſanus à Platone.

Eloquentia ad communionis commoda utilior quam contemplatio.

Communitatem magis ac prius ſecundum naturam hominis eſſe, quã cognoſcendi cupiditatem: ideo enim diſcimus, ut ſocietatem adjuvemus, non ideo conjungimur, ut cognoſcamus, idque acutiſſimâ metaphorâ docet.

* *Congregandique.*

* Comitate.

nitatem,& ſocietatem. Quòd,ſi omnia nobis,quæ ad victum,cultúmque pertinent, quaſi virgula divina (ut aiunt)ſuppeditarentur,tum optimo quiſq; ingenio, negotiis omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione,& ſcientia collocaret. Non eſt ita. Nam & ſolitudinem fugerit,& ſocium ſtudii quæreret: tum docere,tum diſcere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum, & ad ſocietatem tuendam valet, anteponendum eſt illi officio,quod cognitione,& ſcientia continetur.

Virgula divina,id eſt, citra noſtrã operam: proverbiale.

Iuſtitiáne, an temperantia potior.

ILlud forſitan quærendum ſit,num hæc communitas,quæ maximè eſt apta naturæ, ſit etiam Moderationi,Modeſtiæq; ſemper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ita fœda, quædam partim ita flagitioſa, ut ea ne conſervanda quidem patriæ cauſa ſapiens facturus ſit. Ea Poſidonius collegit permulta,ſed ita tetra quædam,ita obſcœna,ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non ſuſcipiet quiſquam Reipub.cauſa : nec Reſpub. quidem pro ſe ſuſcipi volet. Sed hoc commodiùs ſe res habet, quòd non poteſt accidere tempus, ut interſit Reipub. quidquam illorum facere ſapientem. Quare, hoc quidem effectum ſit in officiis deligendis, id genus officiorum excellere,quod teneatur hominum ſocietate.Etenim Cognitionem, Prudentiámque ſequetur conſiderata actio. Ità fit ut conſideratè agere pluris ſit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenùs. Patefactus eſt enim locus ipſe, ut non ſit difficile in exquirendo officio, quid cuique ſit præponendum videre. In ipſa autem communitate ſunt gradus officiorum, ex quibus quid cuique præſtet,intelligi poſſit: ut prima diis immortalibus, ſecunda patriæ,tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter

Ne juſtum quidem, quod non idem decorum. Ex ipſius juſtitiæ officiis aliud alio honeſtius.

Gradus officiorum.
Dii,primus
Patria, 2
Parentes, 3
Pupilli,nobis crediti, 4
Clientes, 5
Hoſpites, 6

ter disputatis intelligi potest, non solùm id homines solere dubitare, Honestúmne, an Turpe sit: sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus à Panætio est (ut suprà dixi) prętermissus. Sed jam ad reliqua pergamus.

Cognati, 7
Affines, 8
De his apud Gellium, lib. 5. cap. 13.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER SECVNDVS.

Argumentum per D. Erasmum Roterod.

Superiore libro duas propositæ initio divisionis partes absolvit, quid honestum, quid contra: & in honestis utrum honestius. In hoc de alteris duabus promittit quid utile, quid inutile: tum inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum. Deinde inconstantia reprehensionem deprecatur, quòd à civili vita, quam sæpe prætulerit, nunc ad otium studiorum se convertit: tum cur ad Philosophiam potius, quã aliud studiorum genus. Postremò, cur Academicus de officiis præcipiat, rationem reddit.

QVemadmodum officia ducerentur ab honestate; Marce fili, atque ab omni genere virtutis satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum quibus utuntur homines, facultatem ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile, cum ex utilibus quid utilius aut quid maximè utile. De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto, ac de judicio meo dixero. Quanquam enim libri nostri complures non modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt: tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit invisum, mirentúrque in ea

1.
2.
3.
Propositio argumenti totius hujus libri.

Benè nomẽ, quod erat apud politicos viros invidioſum: nam res ipſa bono viro non poteſt non probari.

tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu Reſpublica per eos *regebatur, quibus ſe ipſa commiſerat, omnes meas curas, cogitationeſque in eam conferebam. Cùm autem dominatu unius omnia tenerentur, neque eſſe uſquam conſilio, aut authoritati locus, ſocios denique tuendæ Reip. ſummos viros amiſiſſem: nec me angoribus dedidi (quibus eſſem confectus, niſi his reſtitiſſem:) nec rurſum indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam Reſpub. ſtetiſſet quo cœperat ſtatu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm evertendarum cupidos incidiſſet: primùm enim, ut ſtante Repub. facere ſolebamus, in agendo plus, quàm in ſcribendo, operæ poneremus: deinde ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras mandaremus, ut ſæpe fecimus. Cùm autem reſpublica (in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni ſolebat) nulla eſſet omnino, illæ ſcilicet literæ cõticuerunt forenſes, & ſenatoriæ. Nihil autẽ agere cùm animus non poſſet: in iis ſtudiis ab initio verſatus ætatis, exiſtimavi honeſtiſſimè moleſtias deponi poſſe, ſi me ad Philoſophiam retuliſſem. Cui cùm multum adoleſcens, diſcendi cauſa, temporis tribuiſſem; poſteaquàm honoribus inſervire cœpi, méq; totum Reip. tradidi, tantum erat Philoſophiæ loci, quantum ſuperfuerat amicorum, & Reip.* temporibus. Id autem omne conſumebatur in legendo (ſcribendi otium non erat.) Maximis igitur in malis hoc tantùm boni aſſequuti videmur, ut ea literis mandaremus, quæ nec ſatis erant nota noſtris, & erant cognitione digniſſima. Quid eſt enim, per Deos, optabilius ſapientiâ? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, Philoſophi nominantur: nec quidquam aliud eſt Philoſophia, ſi interpretari velis, quàm ſtudium ſapientiæ. Sapientia autem

*Gerebatur. Cæſaris tyrannidem notat.

Socios, Catonem Milonem.

5

In agendo, id eſt, in dicendo.

Forenſes in judiciis, ſenatoriæ conſultationibus.

Succiſivæ operæ ſtudiis datæ.

*Temporis.

Laus Philoſophiæ. Duobus nominibus philoſophiam

autem est (ut à veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum, & humanarum, causarúmque, quibus hæ res continentur, scientia: cujus studium qui vituperat, haud sanè intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam sive oblectatio quæritur animi, requiesque curarum; quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet, & valeat ad benè, beatéque vivendum? sive ratio constantiæ, virtutísque quæritur; aut hæc ars est, aut nulla omninò, per quam eas assequamur. Nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cùm minimarũ sine arte nulla sit, hominum est parùm considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; ubi ea quæretur, cùm ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc, cùm ad Philosophiam cohortamur, accuratiùs solent disputari: quod alio quodam * libro facimus. Hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur, orbati Reip. muneribus, ad hoc nos studium potissimùm contulissemus. Occurritur autem nobis & quidem a doctis, & eruditis, quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cùm percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esse nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur. Quæ enim esset ista mens? vel quæ vita potius non solùm disputandi, sed etiam vivendi ratione sublata. Nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergò, quod me impediat, ea quæ mihi probabilia videantur sequi; quæ contrà, improbare, atque affirmandi arrogantiam

commendat. Primũ, quòd vitam tranquillam jucundámque reddit deinde, quòd per hanc unam nobis toti in una constamus.

* In Hortensio qui desideratur, nec; solus. Occurritur aut in congressu, aut resistitur, & repugnatur: nam id quoque significat occurro.

Quoniam Academicum motum multis locis probavit.

Correctio. Scimus nihil, opinamur quæ verisimilima.

Id quod erat Pyrrhoniorũ omni de re ambigentiũ.

Efficax refutandi genus, cùm argumentum veluti telum in adversarium

retorquetur, non erat tibi differendum, quoniam negas quicquam percipi: mò ob istud ipsum omni de re differendum, ut probabile certè elucear. Finitima, quod antè ab illis non multùm dissidentia dixit.

vitantem, fugere temeritatem, quæ à sapientia dissideret plurimum? Contra autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utraque parte causarum esse facta contentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissima nobilissimáque Philosophia Cratippo authore versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt: tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta perganus.

Vtilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur & commoditate undecunque parta: sed eam, quæ cùm honesto sit conjuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

QVinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum quæ ad decus honestatémque pertinent: duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi judicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars perfecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod Vtile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via, sensímque eò deducta est, ut Honestatem ab utilitate secerneret, & constitueret honestum esse aliquid, quod utile non esset; & utile, quod non honestum: quâ nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri. Summa quidem authoritate Philosophi, sed verè sanè, atque honestè, hæc tria genere confusa cogitatione distinguunt. Quicquid enim justum sit, id utile etiam esse censent: Itemque quod honestum, * id esse justum. Ex quo efficitur, ut quidquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parùm perspiciunt, hi sæpe versutos homines & callidos

Confusa, id est, inseparabilia re. Cognitione, id est, oratione distinguunt. * *Idem.*

callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiã judicant. Quorũ error eripiendus est, omnisq; opinio ad eam *spem traducenda, ut honestis consiliis, justisque factis, non fraude & malitia, se intelligant ea, quæ velint, consequi posse. * Speciem.

Quæ quaq; ex re commoda aut incommoda capiatur, quæ Græci euchreſtemata, & diſchreſtemata nominãt. Colligitque quicquid est ferè in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine nasci.

QVę ergo ad vitam hominũ tuendam pertinent, partim sunt inanimata, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur è terra & alia ejusdem generis: partim *animata, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis sunt equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum opera efficitur aliquid ad hominum usum, atque vitã. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unam Deorum, alterum Hominum. Deos placatos pictas efficiet, & sanctitas. Proximè autem & secundùm deos, Homines hominibus maximè utiles esse possunt. Earúmque item rerum, quæ noceant & obsint, eadem divisio est. Sed quia Deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus plurimum obesse, vel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa quæ inanimata diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus, & ars accessisset, nec his sine hominum administratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuúmque reliquorũ perceptio, & conservatio, sine opera hominũ, ulla esse potuisset. Iam verò, & carũ rerum quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, invectio certè nulla esset, nisi his * Animalia.

Dii semper benefici piis.

Homini ab homine plurimum vel commodi, vel incommodi.

Artes ad usum vitæ excogitatæ.

Quæ verò quisque in

vita inveneritrefert Plin. lib. 7. cap. 19. Commutatio mercium.

muneribus homines fungerentur. Eadémque ratione nec lapides è terra exciderentur ad usum nostrum necessarii; nec ferrum, aurum, æs, argentum effoderentur penitùs abdita, sine hominum labore, & manu. Tecta verò, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut posteà subvenire, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos; quæ * unde (sine hominum opere) habere possemus? Ex quibus omnibus, multísque aliis perspicuum est, qui fructibus, quæq; utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimatæ, percipiantur: eas nos nullo modo sine hominum manu atque opere, capere potuisse. Quid denique ex bestiis fructus, at quæ commoditas (nisi homines adjuvarent) percipi posset? Nam &, qui principes inveniendi fuerunt, quem ex quaque bellua usum habere possemus, homines certè fuerunt: Nec hoc tempore sine hominum opera, aut pascere * eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea quæ nocent, interficiuntur: & quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omninò nulla esse potuisset? Quis enim ægris subveniret? quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes * ministrarentur? quibus rebus exculta hominum vita, tantùm distitit à victu & cultu bestiarũ. Vrbes verò sine hominũ cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges moresq; constituit, cum juris æqua descriptio, certaq; vivendi disciplina, per quas benè beatéq; vivitur. Quas res, & manſuetudo animorum

Pontes canalibus ducti. Rivis derivata flumina. Portus factitii. * Quæ non sine.

E mutis quæ commoditates. Pastoria. * Equos. Venatio, Medicina. * Ministrarent. Distitit, id est, distare cœpit, aut distat legatur, ut est in nonnullis exemplaribus. Politica.

morum consecuta, & verecundia est: effectúmque est, ut esset vita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandísque facultatibus, & commodis, nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus quàm necesse est. Quis enim est, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur; neminem neque ducem in bello, nec principem domi magnas res & salutares, sine hominum studiis gerere potuisse. Cõmemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander; quos negat sinè adjumentis hominum tantas res efficere potuisse. Vtitur in re non dubia, testibus non necessariis. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quę non homini ab homine, nascatur. Est Dicæarchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris causis, eluvionis, pestilentiæ, vastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quantò plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cùm igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimùm hominibus & prosint, & obsint: proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adjungere. Itaque quę in rebus inanimis, quęque in usu, & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis. Hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum prę stantium sapientiâ, & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur: quarum una est in perspiciendo, quid in quaque re verum, sincerúmque sit, quid consentaneum cuique,

Themistocles, Pericles, Duces Athenienses, Cyrus Persarum tyrannus. Agesilaus Lacedæmoniorum dux, Alexander Macedonum rex

Fatales casus.

Eluviones ab inundantibus aquis.

Pestilentiæ à cœlo corruptæ.

Vastitates à fugâ incolarum.

Impetus serpentium, locustarum. cuniculorũ.

Plurima pernicies hominis ab homine.

Mirus ordo, primùm ut quid opti-

cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cujusque rei sit causa. Alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitionésque, quas illi ὁρμὰς obedientes efficere rationi. Tertium, iis, quibuscum congrediamur, uti moderatè & scienter: quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulatáque habeamus; per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus: ulciscamúrque eos, qui nocere nobis conati sunt, tantáque pœna afficiamus, quantum æquitas humanitásque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus. ut hominũ studia complectamur, eáque teneamus, dicemus: neque ita multò post, sed pauca antè dicenda sunt. Magnam vim esse in Fortuna in utramq; partem, vel secundas ad res, vel adversas, quis ignorat? Nam & cum prospero flatu ejus utimur, ad optatos exitus provehimur: & cùm reflavit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet: primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) ratiora. At verò interitus exercituum, ut proximè trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri: invidiæ prætereà multitudinis, atque ab eis benè meritorum sæpè civium expulsiones, calamitates, fugæ; rursúsque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus, & studiis neutram partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere, atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur, ita fortassis etiam brevior videbitur.

mum videamus, alterum ne cupiditatibus ab eo avocemur, tertium, ut comunitate æquabiliter agamus. Vertitur deponens pro versatur. πάθη, tum morbos, tum Perturbationes, tum affectiones, nonnulli passiones verterunt. Incommoda à casu. Reflavit, id est, adversa flavit.

Trium. Pompeii in Thes. Petrei in Hisp filiorum Pomp. Expulsus Camillus: Phocion damnatus. Pessit invidiæ Scipio, comparetur, id est comensetur.

Quibus

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiam magistratu dignum putent, eique parare velint.

Primum honores homini ab homine deferuntur

Conducta suffragia.

Quæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atq; honestandum; aut benevolentiæ gratia faciunt (cùm aliqua de causa quempiam diligunt) aut honoris, si cujus virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortuna quàm amplissima putant: aut cui fidem habent & bene rebus suis consulere arbitrantur: aut cujus opes metuunt: aut contrà, à quibus aliquid expectant: ut cùm reges, populáresve homines largitiones aliquas proponût: aut postremò, pretio, aut mercede ducuntur: quæ sordidissima quidẽ est ratio, & inquinatissima, & iis qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. Malè enim se res habet, cùm, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus si prius iis de rebus quæ virtuti propriores sunt, dixerimus. Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius, & potestati, pluribus de causis. Ducuntur enim aut benevolentiâ, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantiâ, aut spe, sibi id utile futurũ, aut metu, ne vi parére cogantur, aut spe largitionis promissionisque capti: aut postremò (ut sæpe in nostra Republica videmus) mercede conducti.

Mercenarius honos.

Vtilissimum iis, qui cum Imperio sunt, ab omnibus amari metui, tum turpe, tum minime tutum.

Rerum autem omnium nec aptius est quicquam ad opes tuendas, ac tenendas quàm diligi; nec alienius, quàm timeri. Præclarè enim Ennius: Quẽ metuunt oderunt: Quem quisque odit, perisse expetit. Multorũ autẽ odiis nullas opes posse obsistere,

si

Cæsar tyrannus oppressus.

si antea fuit ignotum, nuper est cognitũ. Nec verò hujus tyranni solùm, quem armis oppressa pertulit civitas, interitus declarat quantum odium hominũ valet ad pestem: sed reliquorum similis exitus tyrannorum; quorũ haud ferè quisquam interitum similem effugit. Malus enim custos diuturnitatis metus: contráque Benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui verò in libera civitate ita se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint leges alicujus opibus, quamvis tremefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solùm, sed etiam ad opus & potentiam valet plurimùm, id amplectamur, ut metus absit, charitas retineatur. Ita facillimè, quæ volumus & privatis in rebus, & in Repub. consequemur. Etenim qui se metui volent: à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Pheræum? quo animo vixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cùm uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam (ex epulis) in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidẽ, ut scriptum est, compunctum notis Threiciis, districto gladio jubeat anteire: Præmittebátque de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fideliorem & barbarum,

Metu coerceri, servile.

Dionysius Syracusarum tyrannus.

Alexander Pheræus.

Thraces barbari, apud quos frons stigmatibus compuncta, nobilitatis erat insigne: apud alios servi fugacis indicium.

&

& ſtigmaticum putaret quàm conjugem! Nec eum fefellit opinio: ab ea eſt enim ipſe propter pellicatus ſuſpicionem infectus. Nec verò ulla vis imperii tanta eſt, quæ premente metu, poſſit eſſe diuturna. Teſtis eſt Phalaris, cujus eſt (præter cæteros) nobilitata crudelitas: qui non ex inſidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noſter: ſed in quem univerſa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium reliquerunt, univerſique ſe ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios injuſtè imperantes, nonne repentè omnes ferè ſocii deſerüerunt, ſpectatoréſque ſe otioſos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re, quàm domeſtica recordor. Veruntamen, quamdiu Imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis, bella aut pro ſociis, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut neceſſarii Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatus. Noſtri autem magiſtratus, Imperatoréſque ex una hac re maximam laudem capere ſtudebant, ſi provincias, ſi ſocios æquitate, & fide defendiſſent. Itaque illud patrocinium orbis terræ veriùs, quàm imperium poterat nominari. Senſim hanc conſuetudinem & diſciplinam jam antea minuebamus, poſt verò Syllæ victoriam, penitùs amiſimus. Deſitum eſt enim videri quicquam in ſocios iniquum, cùm extitiſſet etiam in cives tanta crudelitas. Ergo in illo ſecuta eſt honeſtam cauſam, non honeſta victoria. Eſt enim auſus dicere, haſtâ poſitâ, cùm bona in foro venderet, & bonorum virorum, & locupletum, & certè civium, prædam ſuam ſe vendere. Secutus eſt, qui in cauſa impia, victoriâ etiam fœdiore, non ſolùm ſingulorum civiũ bona publicaret, ſed univerſas provincias, regionéſque

Nobilitata adeò, ut etiam in proverbium abierit, Phalariſmus, & Phalaridis imperium.

Defectio Macedonũ à Demetrio rege ſuperbo ad Pyrrhum humanum.

Lacedæmonii ob ſuperbiam à ſociis deſerti, contra Thebanos pugnaturi.

P.R. Imperium eum charitate auctũ, ſævitia amiſſum.

Syllæ victoris crudelitas in Marianos.

Deſitum eſt pro deſiit, eleganter, ut cœptum eſt, quitum eſt.

Cæſar Syllâ crudelior.

regionéſque uno calamitatis *genere comprehenderet. Itaque vexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplũ amiſſi Imperii potari in triumpho Maſſiliam vidimus, & ex ea urbe triumphari, ſine qua nunquam noſtri Imperatores ex Tranſalpinis bellis triumphârunt. Multa præterea commemorarem nefaria in ſocios, ſi hoc uno Sol quicquam vidiſſet indignius. Iure igitur plectimur. Niſi enim multorum impunita ſcelera tuliſſemus, nunquam unum tanta perveniſſet licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò unquam bellorum civilium ſemen, & cauſa deerit, dum homines perditi haſtam illam cruentam & meminerint, & ſperabunt, quam P. Sylla cùm vibraſſet, dictatore propinquo ſuo, idem ſexto & triceſimo anno poſt à ſceleratiore haſta eadem non receſſit. Alter autem, qui in illa dictatura ſcriba fuerat, in hac fuit quæſtor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propoſitis, nunquam de futura bella civilia. Itaque parietes urbis modò ſtant & manent, iiq; ipſi jam extrema ſcelera metuentes: rem verò publicam penitùs amiſimus. Atque in has clades incidimus (redeundum eſt enim ad propoſitum,) dum metui, quàm chari eſſe & diligi maluimus. Quæ ſi Populo Rom. injuſtè imperanti accidere potuerunt, quid debent putare ſinguli? Quod cùm perſpicuum ſit, Benevolentiæ vim eſſe magnam, Metus imbecillem. Sequitur ut differamus, quibus rebus poſſimus facillimè eam, quam volumus, adipiſci cum honore, & fide Charitatem. Sed ea non pariter, omnes egemus. Nam ad cujuſque vitam inſtituendam accõmodandum eſt, à multiſne opus ſit, an ſatis ſit à paucis diligi. Certum igitur hoc ſit, idq; & primũ, & maximè neceſſarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, &

*Iure. Maſſilia Galliæ Narbonẽſis urbs P. R. amica, cujus imago in triumpho circumlata. Sol vidiſſet, proverbialiter.

Haſta Syllæ, & Cæſaris. Cornelius in priore ſcriba tantùm, in poſteriore etiam quæſtor. Modò non refertur ad parietes, id eſt, tantum parietes ſtant, non etiam imperium.

Exemplum à majore.

& noſtra mirantium. Hæc enim eſt una res prorſus, ut non differat multùm inter ſummos, & mediocres viros; eáque utriſque propemodum comparanda. Honore, & gloria, & benevolentia civium fortaſſe non æquè omnes egent: ſed tamen ſi cui hæc ſuppetunt, adjuvant aliquantùm tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria; quanquam ea quoque de re duo ſunt noſtri libri: ſed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus adminiſtrandis, adjuvat plurimùm.

Lælius. Cic. de Amicitia. Duo libri Cic. de Gloria.

Tribus maximè rebus adduci multitudinẽ, ut honore dignũ aliquẽ ducat: Benevoletia, Fide, & Admiratione.

SVmma igitur, & perfecta gloria conſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo; ſi fidem habet; ſi cũ admiratione quadam, honore nos dignos putat. Hæc autem (ſi eſt ſimpliciter, brevitérque dicendum) quibus rebus pariuntur à ſingulis, eiſdem fere á multitudine. Sed eſt alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in univerſorum animos tanquam influere poſſimus.

Liberalitas optima conciliatrix amorum.

Quæ res homini multitudinis benevolentiam concilient.

AC primum de illis tribus, quæ ante dixi benevolentiæ præcepta, videamus; quę quidem beneficiis capitur maximè. Secundo autem loco benefica voluntate benevolẽtia movetur, etiãſi res fortè non ſuppetit. Vehementer autẽ amor multitudinis commovetur ipſa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, juſtitiæ, fidei, omniúmque earum virtutum, quæ pertinent ad manſuetudinem morum, ac facilitatem. Etenim illud ipſum, quod decorum, honeſtúmque dixìmus, quia per ſe nobis placet animóſq; omnium natura, & ſpecie ſua commovet, maximéq; quaſi

Humanitas & benignitas grata populo.

quasi perlucere ex iis, quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæ quidem sunt causæ diligendi gravissimæ: possunt enim prætereà nonnullæ esse leviores.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

FIdes autem ut habeatur, duabus rebus effici potest; Si existimabimur adepti conjunctam cum justitia prudentiam. Nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos arbitramur: quósq; & futura prospicere credimus, & (cùm res agatur, in discrimenq; ventum sit) expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: Hanc enim omnes existimant utilem, verámque prudentiam. Justis autem, & fidis hominibus, id est, viris bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis, injuriæque suspicio. Itaq; his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet, quippe cùm ea sine prudétia satis habeat authoritatis, prudétia sine justitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior, & callidior est, hoc invisior & suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium: justitia sine prudentia multùm poterit: sine justitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cùm inter omnes philosophos constet, à néque ipso sæpe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes: nunc ita se jungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse. Alia est illa, cùm veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas: alia, cùm ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes

Suspecta sine Justitia prudentia.

Aliter in exactis disputationibus, aliter in præcipiendo aut cohortando loquimur.

dentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum, & usitatis, cum loquimur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

Quæ res multitudinis admirationem moveat, quæ contrà contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidē omnia, quæ magna, & præter opinionem suam animadverterunt: separatim autē in singulis, si perspiciunt nec opinata quædā bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus existiment se excellentes quasdam & singulares virtutes prospicere. Despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt de quibus malè existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam, injuriam instructos, eos haud contemnunt quidem sed de his malè existimant. Quamobrem (ut antè dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi, nec alteri prosunt (ut dicitur;) in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quadam afficiuntur ii, qui anteire cæteros virtute putantur, & cùm omni carere dedecore, cum verò iis vitiis, quibus alii non facilè possunt obsistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, sæpè majores partes animę à virtute detorquent; &, dolorum quum admoventur faces, præter modum pleriq; exterrentur. Vita, mors, divitiæ, paupertas omnes homines vehemētissimè permovent. Quę qui in utramq; partē excelso animo, magnóq; despiciunt; cumq; aliqua his ampla & honesta res objecta est, totus ad se convertit & rapit: tum quis non admiretur splendorem,

Nec sibi nec aliis utiles, proverbio dicto.

Admiratio à continentia.

voluptates dominæ.

Admiratio à magnanimitate.

Admiratio à justitia.

pulchritudinémque virtutis? Ergo & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit: & maximè justitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur: nec injuria. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet; aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maximéque admirantur eum, qui pecuniâ non movetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc dignum spectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quę proposita sunt ad gloriam, omnia justitia conficit; & (benevolentiam) quòd prodesse vult plurimis, & ob eandem causam, fidem, & admirationem, quòd eas res spernit, & negligit, ad quas pleriq; inflammati aviditate rapiuntur. Ac, meâ quidem sententiâ, omnis ratio, & institutio vitę, adjumenta hominum desiderat. Inprimísque ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem prętę boni viri feras. Ergo etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio justitię necessaria est, eóque etiam magis, quòd si eam non habebunt, injusti habebuntur; & nullis prędidiis septi, multis afficientur injuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendísque negotiis implicantur, justitia ad rem gerendam necessaria est. Cujus tanta vis est, ut nec illi quidem, qui maleficio, & scelere pascuntur, possint sine ulla particula justitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, clàm furatur aliquid aut eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui Archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat: aut occidetur à sociis, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus latro,

A pecuniarum contemptu.

Justitiæ opinio ad omnes vitæ partes necessaria.

A minore exemplum.

Leges latronum inter ipsos.

Bargulus & Viriatus latrones, ob æquitatis opinionem.

tro, (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit, multò majores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, imperatorésque cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens usurpatur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatémque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cùm igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & instituta Reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solùm (ut ait Herodotus) sed etiam apud majores nostros *servandæ justitiæ causâ videntur olim bene morati reges constituti: nam cùm premeretur initio multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute præstantem: qui, cùm prohiberet injuria tenuiores, æquitate constituenda, summos cum infimis pari jure retinebat. Eadémque constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Ius enim semper quæsitum est æquabile, neque enim aliter esset jus. Id si ab uno justo, & bono viro consequebatur, eo erant contenti: cum id minus contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper unâ atque eâdem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto verò hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his authoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda justitia est, tum ipsa propter se, (nam aliter justitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solùm ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solùm necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quærenda, & collocanda ratione. Quanquàm præ-

Cesserunt verecundè, quum victos significet.

Usurpatur, id est, vulgò nominatur.

Herodotus in Thalia, & Clio.

* *Alias, fruenda.*

Iustitiæ opinio primùm reges fecit.

Honoris vel quærendi, vel deferendi modus.

clarè Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, & inani ostentatione, & ficta non modo sermone, sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem; sed brevitatis causâ, familia erimus contenti una: Tiberius enim Gracchi, Publii filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii nec vivi probabantur à bonis, & mortui obtinent * nomen jure cæsorum. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, justitiæ fungatur officiis. Ea quę essent, dictum est libro superiore. Sed, ut facillimè, quales simus, tales esse videamur; etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus; tamen quędam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse:) aut aliquo casu, atque fortuna: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur: & tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest, nec dictum ejus esse nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem, & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur, hi, simul ac juvenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod eo firmiore animo facient, quia non modò non invidetur illi ętati, verùm etiam favetur.

Compendiariam, id est, expeditam & brevem:

Agere radices, ut agere gemmas.

Nihil fucatum diuturnum.

* *Numerum*

Nobilibus curandum, ne quid majorum imaginibus indignum committant.

Novis summa probitate opus, ut nobiliten-tur.

Adolescentes quibus rebus populo primùm commendantur.

PRima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus cõparari potest: in qua multi apud majores nostros extiterunt: semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus * altera pars sceleris minium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cùm te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequebare, equitando, jaculando, omniáque militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cùm Repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto: quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multò majore sunt opera animi, quàm corporis: sic hæ res, quas persequimur ingenio, ac ratione, gratiores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tũ in suos benevolentia. Facillimè autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes Reipublicæ contulerunt, quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutili adolescentiam ad opinionem & innocentiæ, & juris scientiæ P. Mutii commendavit domus. Nam Lucius quidem Crassus cùm esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili, & gloriosa. Et qua ætate qui exercerentur, laudibus affici solent, (ut de Demosthene accepimus;) ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optimè jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude

* Cæsariana & Pompeiana. Cic. filius alæ Præfectus si diis placet.

Domus familiaritatis. Crassus adolescens accusatione C. Carbonis nobilissimi civis nobilitatus.

Cave impręmeditatum legas, magna quædam habent exemplaria, nihil enim cum ſenſu convenit.

meditari. Sed cùm duplex ſit ratio orationis, quarum in altera ſit ſermo, in altera contentio: non eſt id quidem dubium, quin contentio orationis plurimum poſſit, & majorem vim habeat ad gloriam. Ea eſt enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu eſt, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitáſque ſermonis. Extant epiſtolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum filium, trium prudentiſſimorum; (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militéſque, blandè appellando, ſermone delineant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe univerſam excitat gloriam. Magna eſt enim admiratio copioſè, ſapientérque dicentis; quem qui audiunt, intelligere etiam, & ſapere plus quàm cæteros arbitrantur. Si verò ineſt in oratione miſta modeſtiæ gravitas, nil admirabilius fieri poteſt: cóque magis, ſi ea ſunt adoleſcente. Sed cùm ſint plurima cauſarum genera, quæ eloquentiam deſiderant; multiq; in noſtra Repub. adoleſcentes & apud Iudices, & apud Senatum dicendo laudem aſſequuti ſint, maxima admiratio eſt in judiciis. Quorum ratio duplex eſt: Nam ex accuſatione, & defenſione conſtat: quarum etſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiam accuſatio probata perſæpe eſt. Dixi paulò antè de Craſſo: idem fecit adoleſcens M. Antonius: Etiam P. Sulpitii eloquentiam accuſatio illuſtravit, cùm, ſeditioſum, & inutilem civem C. Norbanum in judicium vocavit. Sed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum, nec unquam, niſi aut Reipublicæ cauſâ, ut duo Luculli: aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis, pro Albutio Iulius Cæſar. In accuſando etiam *Manlio, L. Fuſii cognita induſtria eſt. Semel

Affabilitas.

Eloquentia.

Senatoria oratio forẽſis ad gloriam parandam liberior.

Raro accuſandum, & quatenus.

Accuſario Verris: item pro Sardis.

* M. Aquilio.

mel igitur, aut non sæpe certè. Sin erit, cui faciendum sit sæpiùs, Reipub tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulciſci sæpiùs, non est reprehendendum: modus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potiùs vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id enim cùm periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominetur. Quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui juris civilis imprimis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, ne quem unquam innocentem judicio capitis accersas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiã, à natura ad salutem hominũ, & ad conservationem datam, ad bonorum pestem, perniciémq; convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium, nocentem ali quando, & nefarium impiúmq; defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiã humanitas. Iudicis est, semper in causis verum sequi; patroni, nonnunquam verisimile, etiamsi minùs sit verum, defendere. Quod scribere (præsertim cùm de Philosophia scriberem) non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria pariter, & gratia defensionibus: eóq; major, siquando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri, urgerique videatur: ut nos & sæpe alias, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus; quæ (ut scis) extat oratio.

Brutus accusator vehemens.

Scelestum, accusare innocentem: humanum, defendere aliquando nocentem.

Adolescentes, id est, in anno 17.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

SEd expositis adolescentiũ officiis quæ valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de Beneficentia

ac liberalitate dicendum est. Cujus est ratio duplex. Nam aut opera benignè fit indigentibus, aut pecunia. Facilior est hæc posterior, locupleti præsertim: sed illa lautior, ac splendidior & viro forti claróque dignior. Quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur. Largitióque, quæ fit ex re familiari; fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur. Qua quò in plures usus sis, eò minus in multos uti possis. At, qui opera, id est, virtute, & industria benefici & liberales erunt, primùm quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adjutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclarè in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quòd largitione benevolentiam Macedonũ cõsectetur. Quæ te malùm, inquit, ratio in istã spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore quos pecuniâ corrupisses? An tu id agis, ut Macedones nõ te regẽ suũ, sed ministrũ, & præbitorẽ putẽt? Bene ministrum, & præbitorẽ, quia sordidum regi: Melius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio; sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latiùs pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquã tamẽ est largiendum, nec hoc benignitatis genus omninò repudiandũ est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm, quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis?

Largitiones multis de causis vitandæ.

Largitiones tum sordidę, tum pestiferæ.

possis? Atq; etiam sequuntur largitionē rapinæ. Cum enim dando egere cœperint; alienis bonis manus afferre coguntur. Ita, cùm, benevolentiæ comparandæ causâ, benefici esse velint, non tanta studia assequũtur eorũ, quibus dederunt, quanta odia eorũ, quibus ademerunt. Quamobrē nec ita claudenda est res familiares, ut eā benignitas aperire non possit: nec ita referenda, ut pateat omnibus Modus adhibeatur, ísque referatur ad facultates. Omninò meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissimè usurpatum, jamq; in proverbii consuetudinē venit; Largitionem fundũ non habere. Etenim quis potest esse modus, cũ & iidem qui consueverunt, & illud idem alii desiderent? Omninò duo sunt genera largorum: quorum alteri Prodigi dicuntur, alteri Liberales. Prodigi, qui epulis, & viscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationumq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullam sint relicturi omninò. Liberales autem qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt; aut æs alienum suscipiunt amicorũ causâ; aut in filiarum collocatione adjuvant; aut epitulantur vel in re quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto, in eo libro, quem de divitiis scripsit, in quo multæ præclarè, illud absurdè. Est enim multus in laudandi magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumque sumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus exempla pauca posui, multo & major videtur & certior. Quanto Aristoteles gravius, & veriùs nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinē deliniendam: at ii, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextariũ minâ cogerētur, hoc primo auditu incredibile videri,

Adagium à dolio pertuso transla-tum: quod ut infusa aqua, nunquam tamen impletur; ita nec populus largitionibus Visceratio-nes, convivia è carnibus. Munera gladiatorum spectacula cruenta. Ludorum, id est, comœdiarum aut tragœdiarum, Venationum, cùm novæ quædam feræ populo exhibentur. Collocatione cum nuptum dantur. Notatus à Cicerone Theophrastus. (Ad multitudinem deliniendam) in multis exemplaribus non est adscriptum.

videri omnéſque mirari. Sed, quum * attenderimus, veniam neceſſitati dare, in his immanibus jacturis, infinitíſq; ſumptibus nihil nos magnopere mirari; cùm præſertim nec neceſſitati ſubveniatur, nec dignitas augeatur, ipſaque illa delinitio multitudinis ad breve tempus, exiguúmq; duratura ſit, eáq; à leviſſimo quoq; animo: in quo tamẽ ipſo unà cũ ſatietate, memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & ſervis, & ſervorum ſimillimis liberis eſſe grata; gravi verò homini, & ea, quæ fiunt judicio certo, ponderanti, probari poſſe nullo modo. Quanquam intelligo, in noſtra civitate inveteraſſe jam bonis temporibus, ut ſplendor Ædilitatum ab optimis viris poſtuletur. Itaque & P. Craſſus cùm cognomine dives, tum copiis, functus eſt ædilitio maximo munere. Et paulò pòſt L. Craſſus cùm omnium hominum moderatiſſimo Q. Mutio magnificentiſſima ædilitate functus eſt. Deinde C. Claudius Appii filius. Multo pòſt, Lucullus, Hortenſius, Syllanus. Omnes autem P. Lentulus, (me conſule) vicit ſuperiores. Hunc eſt Scaurus imitatus. Magnificentiſſima verò noſtri Pompeii munera ſecundo conſulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen eſt ſuſpicio avaritiæ. Nam Mamerco, hominum ditiſſimo, prætermiſſio ædilitatis, Conſulatus repulſam attulit. Quare & ſi poſtulatur à populo, bonis viris ſi non deſiderantibus, attamen approbantibus, faciendum eſt: modò pro facultatibus; nos ipſi ut fecimus: & ſi quando aliqua res major, aut utilior populari largitione acquiritur: ut Oreſti nuper prandia in ſemitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. Ne Marco quidem Scio vitio datum eſt, quòd in caritate annonæ aſſe modium populo dedit. Magna enim ſe, & inveterata invidia, nec turpi jactura, quando

* Attenderint.

Honeſtis de cauſis faciendæ nonnunquam largitiones, ſed modicæ.

Mos antiquitus decimam partem Herculi conſecrare, ut diteſcerent: unde decimam Herculanam partem Plautus nominat.

Aſſis hîc æreum nummulum ſignificat.

quando erat ædilis, nec maxima, liberavit. Sed honori ſummo nuper noſtro Miloni fuit, quòd, gladiatoribus emptis Reip. causâ, quæ ſalute noſtra continebatur, omnes Publii Clodii conatus, furoréſque compreſſit. Cauſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut utile. In his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, imprimíſque clarus, gloriari ſolebat, ſe ſine ullo munere adeptum eſſe omnia, quæ haberentur ampliſſima. Dicebat idem Cotta, Curio: Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis ſuffragiis adepti ſumus, noſtro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, ſanè exiguus ſumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impenſæ meliores ſunt, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniáque, quæ ad uſum Reipublicæ pertinent. Quanquã enim, quòd præſens tanquam in manu datur, jucundius eſt, tamen hęc in poſterum gratiora ſunt. Theatra, porticus, nova templa, verecundiùs reprehendo, propter Pompeium, ſed doctiſſimi improbant, ut & hic ipſe Panætius, quem multum in his libris ſecutus ſum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græcię vituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylęa conjecerit. Sed de hoc genere toto in his libris, quos de Repub. ſcripſi, diligenter eſt diſputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitioſa eſt, temporibus neceſſaria, & * tamen ipſa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda eſt.

Qui citra ullas largitiones honorem ſunt conſequuti.

Noſtro anno. Emphaſis eſt.

Quibus in rebus ſumptus hujuſmodi rectiùs collocantur.

Propylæa Minervæ, id eſt, veſtibula ſumptuoſiùs cœpta invidiam attuliſſe Periclì.

* *Tum.*

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur, non uno modo in diſparibus cauſis

Ad succurrendum promptiores esse oportet, quam ad ornandum.

causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quærit, nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos, nisi fortè erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut ne affligantur, sed ut ad altiorem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis judicium, & diligentiam adhibere. Nam præclarè Ennius:

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Carmen ad. nominationibus & contrariorum reciprocationi decentissimum.

Quod autem tributū est bono viro, & grato, in eo cùm ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remota, gratissima est liberalitas; eóque eam studiosius plerique laudant, quòd summi cujusque bonitas cōmune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut hos beneficiis quamplurimis afficiamus, quorum liberis, posterisque prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt: eámque iniuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri: cúmque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam, Reip. utilis est, redimi è servitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiosè videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono? Hæc est gravium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptati quasi titillantium. Convenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omniq; re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus, & cōfiniis æquum, & facilem, multa multis de jure suo concedentem: à litibus verò, quantum liceat, & nescio an paulò plus etiam, quam liceat, abhorrentem:

Est

Est enim non modò liberale, paulùm nonnunquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere, efflagitiosum est: sed ita, vt illiberalitatis, avaritiæq; absit suspitio. Posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonia, nimirum is est pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim (ut mihi quidem videtur) valdè decorum, parare domus hominum illustrium illustribus hospitibus. Idque etiam Reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est autem etiam vehemẽter utile his, qui honestè posse multa volunt, per hospites apud externos populos valere opibus, & gratiâ. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse. Ita enim instituisse, & villicis imperavisse, ut omnia preberentur, quicunque Laciades in villam suam divertisset.

Paululum aliis de suo jure concedere, liberalitatis species.

Hospitalitas publicè privatimque utilis ad multa.

Cimonis hospitalitas in curiales suos.

In altero beneficẽtiæ genere, quod operis cõstat, multùm valere jurisprudẽtiã, longè plurimùm eloquentiã.

QVæ autem operâ, non largitione, beneficia dantur; hæc tum in universam Rempublicam, tum in singulos cives conferuntur. Nam in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis, vehemẽter & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaq; cum multa præclara majorum, tum quàm optime cõstitui. Iuris civilis summo semper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quum quidẽ ante hanc confusionẽ temporũ in possessione sua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus; sic hujus scientiæ splendor deletus est. Idq, eò indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus

Antiquitas in pretio habita jurisprudentiâ.

Dicendi facultas antefertur.

quibus honore par esset, scientiâ facilè vicissèt. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis astringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi gravior facultas, & gratior, & ornatior. Quid enim Eloquentiâ laudabilius & præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentiũ, vel eorum, qui defensi sunt, gratiâ? Huic quoque ergo à majoribus nostris est in tota dignitate principatus datus. Diserti igitur hominis, & facilè laborantis, (quoque in patriis est moribus,) multorum causas, & non gravatè & gratuitò defendentis beneficia, & patrocinia latè patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem; nisi vererer, ne de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, *quanto in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut jurisperiti esse, aut diserti, licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem judicibus, aut magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut *consulunt, aut defendunt, rogantem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimèq; eorum manat industria. Iam illud non sunt admonendi (est enim in promptu) ut animadvertant, cùm alios juvare velint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit. Si imprudentes, negligentiæ est: si scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione adversus eos, quos invitus offendas, quacunque possis, quare id, quod feceris, nec esse fuerit, nec aliter facere potueris: *cæterísque operis & officiis erit, quod violatum est, compensandum.

Turpis mercenaria eloquentia.

* Quàm. Ex leviori-bus quoque operis gratiam, conciliari.

* Consulun-tur.

Aut vitanda, aut mitiganda offensio.

Certisque.

Operam

Operam apud tenues & bonos rectiùs, quàm apud locupletes collocari: nulli tamen niſi juſta in repræſtandam eſſe.

SEd cùm in hominibus juvãdis, aut mores ſpectari, aut fortuna ſoleat; dictu quidem eſt proclive, itaque vulgò loquuntur, ſe in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam ſequi. Honeſta oratio eſt: ſed quis eſt tandem, qui inopis, & optimi viri cauſæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? A quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè eſt voluntas noſtra propenſior. Sed animadvertendum eſt diligentiùs, quæ natura rerum ſit. Nimirum enim inops ille, ſi bonus eſt vir, etiamſi referre gratiam non poteſt, habere certè poteſt. Commodè autem, quicunque dixit: Pecuniam qui habeat, non reddidiſſe, & qui reddiderit, non jam habere: gratiam autem & qui retulerit, habere, & qui habeat, retuliſſe. At qui ſe locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt, quin etiam beneficium ſe dediſſe arbitrantur, cum ipſi, quamvis aliquid magnum acceperint, æquè etiam à ſe aut poſtulari, aut expectari aliquid ſuſpicantur. Patrocinio verò ſe uſos, aut clientes appellari, mortis inſtar putant. At verò ille tenuis, cum quicquid factum ſit, ſe ſpectatum, non fortunam, putat: non modò illi, qui eſt meritus, ſed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum ſe videri ſtudet. Neque verò verbis auget ſuũ munus, ſi quo fortè fungitur, ſed etiam extenuat. Videndúmque illud eſt, quòd, ſi opulentum fortunatúmq; defenderis, in illo uno, aut fortè in libris ejus manet gratia: ſin autem inopem, probum tamen, & modeſtum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo eſt) præſidium ſibi paratum vident. Quamobrẽ melius apud bonos

Mortis inſtar, id eſt, extremum malum.

Humilis probitas.

bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus. Sed, si res in contentionem veniet, nimirum, Themistocles est autor adhibendus; qui cùm consuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum, qui pecuniâ egeat, quàm pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, depravatíque sunt admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad unumquemq; nostrum pertinet? Illum fortasse adjuvat, qui habet, ne id quidem semper. Sed fac juvare: potentior sanè sit, honestior verò quomodo? Quod si etiam bonus erit vir, ne impediant divitiæ, quo minus juvetur, modo ne adjuvent: sitque omne judicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptũ in beneficiis, operáque danda est, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid per injuriam. Fundamentũ enim perpetuæ commendationis, & famæ est justitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

Contentionem, id est, consultationem, & collationem.

Liberalitas in universam multitudinem modicè exercenda; exactiones, non nisi in justa necessitate.

SEd quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant; deinceps iis, quæ ad universos, quæque ad rempublicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim, singulos, ut attingunt, quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera omnino, si possit, utrisque; nec minus, ut etiam singulis consulatur, sed ita, ut ea res aut prosit, aut certè ne obsit Reip. C. Helii, & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octauii & reipublcæ tolerabilis, & plebi necessaria; ergo & civibus, &

Singuli & universi pugnant inter se. In vetusto codice, Helii & duæ voces aberant.

& Reipublicæ ſalutaris. Inprimis autem videndum erit ei, qui Rempublicam adminiſtrabit, ut ſuũ quiſque teneat, neque de bonis priuatorum publicè diminutio fiat. Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cùm legem Agrariam ferret: quam tamen antiquarifacile paſſus eſt, & in eo vehemẽter ſe moderatum præbuit: ſed cum in agendo multa populariter, tum illud malè; non eſſe in ciuitate duo millia hominũ, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens? qua peſte quę poteſt eſſe major? Hanc enim ob cauſam maximè, ut ſua * tenerentur, Reſp. ciuitatéſque conſtitutæ ſunt. Nam etſi dũce naturâ congregabantur homines; tamen ſpe cuſtodiæ rerum ſuarum, urbium præſidia quærebant. Danda etiam opera eſt, ne (quod apud majores noſtros ſæpe fiebat) propter ærarii tenuitatem, aſſiduitatémque bellorum, tributum ſit conferendum. Idque ne eueniat, multo antè erit prouidendum. Sin qua neceſſitas hujus muneris alicui Reipub. obvenerit; (malo enim alteri, quàm noſtræ ominari; neque tantum de noſtra, ſed de omni Repub. diſputo) danda erit opera, ut omnes intelligant (ſi ſalvi eſſe velint) neceſſitati eſſe parendum. At que etiam omnes, qui Remp. gubernabunt, conſulere debebunt, ut earum rerum copia ſit, quæ ſunt neceſſariæ. Quarum qualis comparatio fieri ſoleat, & debeat, nõ eſt neceſſe diſputare: eſt enim in promptu: tantùm locus attingendus fuit.

Antiquari, id eſt, tolli, & abrogari.

Capitalis, id eſt, ad extremam perniciem ſpectãs.

* Tuerentur.

Exactio tributorum vitanda.

Ominari, id eſt, nominãdo cauſam, malũ omen adferre.

Ad gratiam multitudinis comparandum, maximè valere abſtinentiam: contràque ex invaſione alieni, ſummam exiſtere perniciem.

CAput autem eſt in omni procuratione negotii & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima ſuſpicio. Vtinam, inquit C. Pontius Samnis,

Memorabile de Roman. ducum continentia.

nis ad illa tempora fortuna me ſervaſſet; & tunc eſſem natus, quãdo Romani dona accipere cœpiſſent: non eſſem paſſus diutiùs eos imperare. Ne illi quidem multa ſæcula expectanda fuerunt: modò enim hoc malum in hanc Rempublicam invaſit. Itaque facilè patior tunc potius Pontium fuiſſe, ſiquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni ſunt, cum de pecuniis repetundis à Lucio Piſone lata eſt lex, nulla anteà cum fuiſſet. At verò poſtea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot rei, tot damnati; tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum; tanta, ſublatis legibus, & judiciis, expilatio, direptióque ſociorum; ut imbecillitate aliorum, non noſtra virtute valeamus. Laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abſtinens. Quidni* laudetur? Sed in illo alia majora. Laus enim abſtinentiæ non hominis eſt ſolum, ſed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus eſt Paulus: tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut unius Imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil in domum ſuam intulit, præter memoriam nominis ſempiternam. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine everſa. Quid? qui ejus collega in cenſura fuit, Lucius Mummius, nunquid copioſior, cùm copioſiſſimam urbem funditus ſuſtuliſſet? Italiam ornare, quàm domum ſuam maluit. Quanquam Italia ornata, dom⁹ ipſa mihi videtur ornatior. Nullũ igitur vitiũ eſt tetrius (ut eò, unde egreſſa eſt, referat ſe oratio) quàm avaritia, præſertim in principibus & Rempub. gubernantibus. Habere enim quęſtui Rempub. non modo turpe eſt, ſed ſceleratum etiam, & nefarium. Itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla re alia, niſi avaritia eſſe perituram: id videtur non ſolùm Lacedæmoniis, ſed

Africani abſtinentia.

Val. Max. de abſtinentia.

Pauli Æmilii in victoria Perſei abſtinentia.

Lege Plutarchum.

Scipio Emilianus qui Africanus minor.

* Laudet.

Mummius Achaicus everſa Corintho ab omni præda abſtinuit.

Oraculum Spartæ redditur.

φιλοχρημα-

sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nulla enim re conciliare facilius benevolentiam multitudinis possunt ii, qui Reipub præsunt, quàm abstinentiâ, & continentiâ. Qui verò populares esse volunt, ob eámq; causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta Reip. Concordiam primum tollunt, quæ esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut supra dixi) civitatis, atque urbis, ut sit libera, & non solicita suæ rei cujusque custodia. Atque in hac pernicie Reipub. ne illam quidem consequuntur, quam putant gratiam. Nam cui res erepta est, est inimicus: cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse; & maximè in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse solvendo. At verò ille, qui accipit injuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum: nec, si plures sunt ii, quibus improbè datum est, quàm illi, quibus injustè ademptum est, idcirco plus etiam valent. Non enim numero hæc judicantur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? At propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lysandrum Ephorũ expulerunt: Agin regem, quod nunquam anteà apud eos acciderat, necaverunt. Ex eóque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur & præclarissimè constituta Resp. dilaberetur. Nec verò solùm ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmoniis profectæ manârunt latiùs. Quid? nostros Gracchos, Tiberii Gracchi, sum-

Πλεονεξίας ἀλοὺς, κἀποθανὼν δίκην ἔδωκεν.

Spartam cupiditas expugnavit, aliud nihil.

Condonantur, remittuntur.

Quæ calamitates ex injustis Largitionibus.

Patere latiùs manare latiùs, venustus sermo.

Arati salutare exemplum.

mi viri filios, Africani nepotes, nonne Agrariæ contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cùm ejus civitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus; Cùmque tyrannum * Nicoclem improvisò oppressisset, sexcentos exules (qui fuerant ejus civitatis locupletissimi) restituit: rémque pub. adventu suo liberavit. Sed, cùm magnam animadverteret in bonis, & possessionibus difficultatem; quòd & eos, quos & ipse restituerat, quorum bona alii possiderant, egere iniquissimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum possessiones movere, non nimis æquum putabat? propterea quòd tam longo spatio multa hereditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur sine injuria: judicavit neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerunt, oportere. Cùm igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecuniâ, Alexandriam se proficisci velle dixit, rémque integram ad reditum suum jussit esse. Isque celeriter ad Ptolemæum, suum hospitem, venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causámque docuisset; à Rege opulento vir summus facilè impetravit, ut grandi pecuniâ adjuvaretur. Quam cùm in Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant: * perfecítque æstimandis possessionibus, ut * persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, & possessionibus cederent: aliis, ut commodiùs putarẽt, numerari sibi quod tanti esset, quàm suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes, constitutâ concordiâ, sine querelâ discederent. O virum magnum, dignúmq; qui in nostra Rep. natus esset.

* Aliàs Methodeum. Historia extat apud Polybium.

* Præfecitque.

* Et ut persuaderent.

Sic

Sic par eſt agere cum civibus, non (ut bis jam vidimus) haſtam in foro ponere, & bona civium voci ſubjicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit ſapientis, & præſtantis viri) omnibus conſulendũ putavit: Eáque eſt ſumma ratio, & ſapientia boni civis, commoda civium defendere, non divellere, atq; omnes æquitate eadem continere. Habitent gratis in alieno. Quid ita? ut cùm ego emerim, ædificârim, tuear, impendam; tu me invito fruare meo? Quid eſt aliud, quàm aliis ſua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ verò novæ quid habent argumenti, niſi ut emas meâ pecuniâ fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, ne ſit æs alienum, quod Reipublicæ noceat, providendum eſt; quod multis rationibus caveri poteſt, ſi hoc non fuerit, ut locupletes ſuũ perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementius Rempub. continet, quàm fides; quæ eſſe nulla poteſt, niſi erit neceſſaria ſolutio rerum creditarũ. Nunquam enim vehementius actum eſt, quàm me conſule, ne ſolveretur. Armis & Caſtris tentata res eſt ab omni genere hominum, & ordine: quibus ita reſtiti, ut hoc tantum malum de Repub. tolleretur. Nunquã nec majus æs alienum fuit; nec meliùs, nec faciliùs diſſolutum eſt. Fraudandi enim ſpe ſublata, ſolvendi neceſſitas conſecuta eſt. At verò hic noſter victor, nunc quidem victus, quæ cogitârat, tum ea perfecit, cum ejus jam nihil intereſſet. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipſum eum delectaret, peccare, etiamſi cauſa nõ eſſet. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui Remp. tuebuntur: Inprimiſque operam dabunt, ut juris, & judiciorum æquitate ſuum quiſque teneat: & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur; neque locupletibus ad ſua vel * tenenda,

Stomachatur Cicero nonnihil etiam privato dolore.

Diviſio ægrorum indigna.

Exaggerat condonationem æris alieni.

Cæſar acriter taxatus.

* Tuenda.

vel recuperanda obſit invidia. Prætereà, quibuſcunque rebus vel belli, vel domi poterunt, Rempub. augeant Imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum ſunt; hæc apud majores noſtros factitata. Hæc genera officiorum qui perſequuntur, cum ſumma utilitate Reipub. magnam ſibi adipiſcentur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper eſt mortuus, duo præcepta cenſet eſſe à Panætio prætermiſſa; Valetudinis curationem, & pecuniæ. Quas res à ſumme philoſopho præteritas arbitror, quòd eſſent faciles: ſunt certè utiles.

Panætius à Cicerone defenſus contra Antipatrum.

Quibus rationibus Valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

SEd Valetudo ſuſtentatur notitiâ ſui corporis, & obſervatione earum rerum, quæ res aut prodeſſe ſoleant, aut obeſſe: & continentia in victu omni, atque cultu, corporis tuendi cauſa, & prætermittendis voluptatibus: Poſtremò arte eorum, quorum ad ſcientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abeſt turpitudo: conſervari autem Diligentiâ, & Parſimoniâ; iiſdem etiam rebus augeri. Has res commodiſſimè Xenophon Socraticus perſecutus eſt in eo libro, qui Oeconomicus inſcribitur: quem nos iſta ferè ætate cùm eſſemus, qua es tu nunc, è Græco in Latinum convertimus.

Oeconomicus, id eſt, de familia adminiſtranda.

Quartum genus delibe.ationis, inter Vtilia utrum utilius, aut quid utiliſſimum.

SEd utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermiſſus) ſæpe eſt neceſſaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipſa inter ſe corporis & externa

externa cum externis comparari ſolent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur: Valere ut malis, quàm dives eſſe. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives eſſe potiùs, quàm maximis corporis viribus. Ipſa inter ſe corporis comparantur ſic: Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem: ut gloria divitiis, vectigalia urbana ruſticis. Ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſenis: à quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret? Reſpondit, Bene paſcere. Quid ſecundum? Satis benè paſcere. Quid tertium? Bene veſtire. Quid quartum? Arare: Et cùm ille qui quæſierat, dixiſſet, Quid fænerari? tum Cato: Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes ſolere fieri, rectéque hoc adjunctum eſſe quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibuſdam optimis viris, ad medium Ianum ſedentibus, quàm ab ullis philoſophis ulla in ſchola, diſputatur. Sunt tamen ea cognoſcenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro diſputatum eſt. Reliqua deinceps perſequemur.

Quid in agricultura utiliſſimum ſit, Cato indicavit.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER TERTIVS.

Hic Annibale pulso, Africam fecit tributariam. Æqualis ad ætatem refertur. Decora contentio ac traductio. Cessare, pro otiari, aut nihil agere. Acuere, pro acriorem facere.

PVblium Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum, scripsit Cato (qui fuit ferè ejus æqualis;) Nunquam se minus otiosum esse, quàm cùm otiosus; nec minus solùm, quàm cùm solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro, ac sapiente digna; quę declarat illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum; ut neq; cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, Otium & Solitudo. Vellem, & nobis hoc idem verè dicere liceret. Sed, si minus imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certè proximè accedimus. Nam & à Repub. forensibúsque negotiis, armis impiis, víque prohibiti, otium persequimur; &, ob eam causam urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim, requiescens à Reipub. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiáque interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotii inopiâ, non requiescendi studio, constitutum est. Extincto enim Senatu, deletísque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Ita, qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos,

Verecundè collationem ingreditur.

quan-

quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solùm ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni: propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, nō voluntas. Quanquam Africanus majorem laudem vel meo judicio assequebatur; nulla tamen ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, investigationéque earum rerum, quas cogitando consequebatur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse: nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium, curámque convertimus. Itaq; plura brevi tempore eversâ, quàm multis annis, stante Rep. scripsimus. Sed cùm tota philosophia, mi Cicero, frugifera, & fructuosa, nec ulla pars ejus inculta, ac deserta sit: tamen nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quàm de Officiis, à quibus constanter, honestéque vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memoriæ philosophorum, hæc te assiduè audire, atque accipere confido: tamen conducere arbitror talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cùm omnibus est faciendum, qui vitam honestā ingredi cogitant, tamen haud scio, an nemini potiùs quàm tibi. Sustines enim non parvā expectationē imitandię industrię nostrę, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi: ad quos cùm tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum

Latenter suum otium commendat. Sapiens neque otiosus unquam, neque solus.

Memoriæ, i. est, ætatis. Loci cohortandi primum à re, deinde ab expectatione, quæ à sua, Cratippi; persona, tum etiam à loco colligit.

mum est, dedecorantem & urbis authoritatem, & magistri. Quare, quantū conniti animo potes, quantum labore contendere? (si discendi labor est potius, quàm voluptas) tantum fac ut efficias: neve committas, ut cùm omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratiâ scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamus.

Novè dixit discendi, pro discere.

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, tertium non exolverit. Ab aliis item notatus, quòd eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum Honestate pugnare Vtilitas, atque à Cicerone defensus.

PAnætius igitur, qui sine controversia de officiis accuratissimè disputavit, quémque nos correctione quadā adhibita, potissimùm sequuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines & consultare de officio solerent: uno, cùm dubitarent, Honestúmne id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, Vtiléne an Inutile: tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quomodo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exolvit, quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, triginta * annos vixisse Panætium, postquam eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breviter esse tractatum in quibusdā commentariis, præsertim cum scribat, nullum esse locum in tota Philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermissum; sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia nunquam posset Vtilitas cum Honestate pugnare.

nis.

pugnare. De quo alterum poteſt habere dubitationem, adhibendúmne fuerit hoc genus, quod in diviſione Panætii tertium eſt, an planè omittendum: Alterum dubitari non poteſt, quin à Panætio ſuſceptum ſit, ſed derelictum. Nam, qui è diviſione tripartita duas partes abſolverit, huic neceſſe eſt reſtare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur ſe deinceps eſſe dicturum. Accedit eodem teſtis locuples Poſidonius; qui etiam ſcribit in quadam epiſtola, Publium Rutilium Rufum dicere ſolere, qui Panætium audiverat; ut nemo pictor eſſet inventus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatã reliquiſſet, abſolveret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi ſpem auferebat:) ſic ea, quę Panætius prætermiſiſſet, & non perfeciſſet, propter eorum, quæ * perfeciſſet, præſtantiam, neminem eſſe perſecutum. Quamobrem de judicio Panætii dubitari non poteſt: recténe autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an ſecus, de eo fortaſſe dubitari poteſt. Nam ſive honeſtum ſolum bonum eſt, ut Stoicis placet: ſive quod honeſtum eſt, id ita ſummum bonum eſt, (quemadmodum Peripateticis noſtris videtur) ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momẽti inſtar habeat: dubitandum non eſt, quin nunquã poſſit utilitas cum honeſtate contendere. Itaq; accepimus, Socratem ſolitum execrari eos, qui primùm hæc naturâ cohærentia, opinione diſtraxiſſent. Cũ quidẽ ita ſunt Stoici aſſenſi, ut etiã, quicquid honeſtum eſſet, id utile eſſe cenſerent; nec utile quicquã, quod non honeſtum. Quòd ſi is eſſet Panętius, qui virtutem propterea colendam diceret, quòd ea efficiens utilitatis eſſet; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentiâ metiuntur: liceret ei dicere, Honeſtatẽ aliquando cũ Vtilitate pugnare. Sed, cum ſit

Nobilis illa Venus Apellis, capite tantum abſoluta, reliquo corpore delineata ſolum.

* *Feciſſet.*

Vnicum bonum Stoici ponunt.

Peripatetici ordinem bonorum inducunt.

sit is, qui id solum bonum judicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec * decessione pejorẽ: non videtur hujusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim, quod summum bonum à Stoicis dicitur, convenienter naturæ vivere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, cum virtute congruere semper: cætera autẽ, quæ secundum naturam esset, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam hanc comparationem nõ rectè esse introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè veréque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unquam potest: In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, Media Stoici appellant: & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenii bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. Illud autẽ officiũ, quod rectum iidem appellant, perfectum atq; absolutum est: &, ut iidem dicunt, omnes numeros habet: nec præter sapientem, cadere in quenquam potest. Cum autem aliquid factum est, in quo media officia * cõpareant, id cumulatè videtur esse perfectũ: propterea quod vulgus, quid absit à perfecto, fere non ex toto intelligit: quatenus autẽ intelligit, nihil putat prætermissum. Quod autem in poematibus, & in picturis usu venit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti, laudéntque ea, quæ laudanda non sint; ob eã credo causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque re

* Discessione.

Legere, pro sumere, vel deligere.

Vera virtus, in uno sapiente: simulachra ejus etiam in mediocribus.

Mesa, & adiaphora.

Omnes numeros habet, id est, nulla pars deest.

* Comparantur.

De artibus nemo rectè judicat, nisi artifex: de virtute non nisi sapiens.

re vitii sit, nequeant judicare. Itaq;, cùm sint docti à peritis, facilè desistunt à sententia. Hęc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modò propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque * his omnes, in quibus est virtutis indoles commoventur. Nec verò, cum duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri, commemorantur; aut cùm Fabricius, aut Aristides justus nominatur: aut ab illis fortitudinis, aut ab his justitię, tanquā à sapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem intelligi hîc volumus. Nec hi, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt; Nec illi quidem septem, sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciémque sapientum. Quocirca nec id, quod verè honestum est, fas est, cum utilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestū, quódq; colitur ab iis, qui bonos viros haberi se volunt, cū emolumentis unquā est comparandū. Támque id honestum, quod in nostram intelligētiā cadit, tuendum conservandúmque est nobis, quàm id, quod propriè dicitur, veréque est honestum, sapientibus. Aliter enim teneri nō potest, siqua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de iis, qui conservatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & cōmodis, neq; ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestū cum eo, quod utile putant, comparare; boni viri non solent. Itaque existimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod utile videatur, quàm quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, &

Docti, participium.
Virtuus indoles.
Decii, pater & filius.
Scipiones, fratres.
Fabricius auri contemptor. Aristides Atheniensis, ob abstinentiam, justi cognomen meruit.
Cato & Lælius sapientes cognominati.
* Ii.
Epicurei.
Exponit quę habeat intellectum, cum honestas dicitur cum utilitate pugnare.
Modò pro duntaxat.

in

in his addubitare turpissimum est. Quid est ergo, quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandúmque videatur? Credo, siquando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, ut, quod plerunque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causa, ponatur aliquid quod pateat latius? Quod potest esse majus scelus, quàm non modo hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se obstrinxit scelere, siquis tyrannum occídit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, immo verò honestas utilitatem secuta est.

Formula præscripta, ne quando nos falsa utilitatis specie ab honestate abducat; ut justitiam, vel solum, vel maximum bonum statuamus, injustitiam malorum maximum: nihilque ad privatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

ITaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestũ intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile; formula quædam constituenda est: quam si sequemur, in cõparatione rerum, ab officio nunquã recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi, disciplinæq; maximè consentanea, quam quidẽ in his libris propterea sequimur, quòd, quanquam & à veteribus Academicis, & Peripateticis nostris, (qui quondam iidem erant, qui Academici) quæ honesta sunt, anteponuntur iis quæ videntur utilia: tamen splendidius hęc ab iis differuntur, quibus, quicquid honestũ est, idem utile videtur, nec utile quicquam, quod nõ honestum: quàm ab iis, quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. Nobis autem

Olim iidem Academici, & Peripatetici.

tem noſtra Academia magnã licentiã dat, ut, quodcunque maximè probabile occurrat, id noſtro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incõmodo ſuum augere commodũ, magis eſt contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum, & ſocietatem. Si enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet, aut violet alterum; diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maximè eſt ſecundum naturam, humani generis ſocietatem. Vt, ſi unumquodque membrum ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe valere, ſi proximi membri valetudinem ad ſe traduxiſſet; debilitari & interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic, ſi unuſquiſque noſtrum rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahátque, quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratia; ſocietas hominum communitáſque evertatur neceſſe eſt. Nam, ſibi ut quiſque malit, quod ad uſum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere, conceſſum eſt, nõ repugnante naturâ. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum ſpoliis noſtras facultates, copias, opes augeamus. Neq; verò hoc ſolùm naturâ, id eſt, jure gentiũ, ſed etiã legibus populorum, quibus in ſingulis civitatibus Reſp. continentur, eodem modo conſtitutum eſt, ut nõ liceret ſui cõmodi causâ nocere alteri. Hoc enim ſpectant leges, hoc volunt, incolumem eſſe civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multò magis exigit ipſa naturæ ratio, quæ eſt lex divina, & humana: cui parére qui velit, (omnes autẽ parebunt, qui ſecundum naturam volent vivère) nunquam committet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, ſibi aſſumat. Etenim multò magis eſt

Quodvis incommodum potius accipiendum, quàm injuſtè quid committendum.

Ratio naturæ, jus gentium, jus civile quod hic leges populorum vocat.

ſecundum

secundum naturam celsitas animi, & magnitudo, itémque * communitas, justitia, liberalitas, quam voluptas, quàm vita, quàm divitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelsi est. Detrahere autem alteri sui commodi causâ, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis ejusdem. Itémque magis est secundum naturam pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservâdis aut juvandis maximos labores molestiásque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in consilio cœlestiũ collocavit; quàm vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimóq; ingenio longè illam vitã huic anteponit. Ex quo efficitur, hominẽ naturæ obedientẽ, homini nocere non posse. Deinde qui alterũ violat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere: aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuipiam injuriã. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis; quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendũ id quidẽ censet, sed & multò illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd nullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animæ vitiis gravius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque, & universorum: Quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consociatio. Atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit;

* Comitas.

Complexio qualiscunque.

velit; neceſſe eſt. ſecundùm eandem naturam omnium utilitatem eſſe communem. Quod ſi ita eſt, unâ continemur omnes, & eadem lege naturæ. Idque ipſum, ſi ita eſt, certè violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primùm; verum igitur & extremum. Nam illud quidem abſurdum eſt, quod quidam dicunt, parenti ſe, aut fratri nihil detracturos commodi ſui causâ; ſed aliam rationem eſſe civium reliquorum. Hi ſibi nihil juris, & nullam ſocietatẽ communis utilitatis causâ, ſtatuunt eſſe cum civibus: quæ ſententia omnem ſocietatem diſtrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt eſſe habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis ſocietatem: quâ ſublatâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, juſtitia funditùs tollitur. Quæ qui tollunt, etiam adverſus Deos immortales impii judicandi ſunt: ab iis enim conſtitutam inter homines ſocietatem evertunt. Cujus ſocietatis arctiſſimum vinculum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini detrahere ſui commodi causâ, quàm omnia incommoda ſubiri vel externa, vel corporis, vel etiam ipſius animi, quæ vacent juſtitia. Hæc enim una virtus omnium eſt domina, & regina virtutum. Forſitan quiſpiam dixerit, Nonne igitur ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minimè verò. Non enim mihi eſt vita mea utilior quàm animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratiâ. Quid? ſi Phalarim crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, veſtitu ſpoliari poſſit, nonne faciat? Hæc ad judicandum ſunt facillima. Nam ſi quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis causâ detraxeris, inhumanè feceris, contráque naturæ legem: ſin autem is tu ſis, qui multam utilitatem

Societatis jus non modò cum propinquis, ſed etiam cum univerſis civibus, poſtremò & cum hoſpitibus ſervandum.

Alienum nihil uſurpandum, nec ſi citra cujuſq; injuriam fieri poteſt.

Homini ad nihil utili detrahere licet, ſi eò ſpectes, ut ſocietati proſis, non propriè tibi.

tem Reipub. atque hominum ſocietati, ſi in vita remaneas, afferre poſſis; ſi quid ob eam cauſam alteri detraxeris, non ſit reprehendendum, ſin autem id non ſit ejuſmodi, ſuum cuique incommodum ferendum eſt potius, quàm de alteris commodis detrahẽdum. Non igitur magis eſt contra naturam morbus, aut egeſtas, aut quid hujuſmodi, quàm detractio, at appetitio alieni. Sed cõmunis utilitatis derelictio, contra naturam eſt: eſt enim injuſta. Itaque lex ipſa naturę, quę utilitatem hominũ conſervat, & cõtinet, decernit profectò, ut ab homine inerti, atq; inutili ad ſapientẽ, bonum, fortémq; virum transferantur res ad vivendum neceſſariæ: qui ſi occiderit, multùm de communi utilitate detraxerit: modò hoc ita faciat, ut ne ipſe de ſe benè exiſtimans, ſeque diligens, hanc cauſam habeat ad injuriam. Itaque ſemper officio fungetur, utilitati conſulens hominum, & ei (quam ſæpe commemoro) humanæ ſocietati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judiciũ eſt. Nulla eſt enim nobis cum tyrannis ſocietas, ſed potius ſumma diſtractio: neque eſt contra naturam ſpoliare eum, ſi poſſis, quem honeſtum eſt necare: atque hoc omne genus peſtiferum, atq; impium ex hominum communitate exterminandũ eſt. Etenim, ut membra quædam amputantur, ſi & ipſa ſanguine, & tanquam ſpiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: ſic iſta in figura hominis feritas & immanitas belluina, à communi tanquam humanitate corporis ſegreganda eſt. Hujus generis ſunt quæſtiones omnes cæ in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejuſmodi igitur credo res Panætium perſecuturũ fuiſſe, niſi aliquis caſus, aut occupatio conſilium ejus * peremiſſet. Ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quid ſit propter

Cauſam, id eſt, prætextum, & commentitiam defenſionem.

*Præveniſſet.

Faſtigium, id eſt ſummam manum: ab ædificiis tran-

propter turpitudinem fugiendum: quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omninò turpe non est. Sed quoniã operi inchoato, propè tamen absoluto, tanquam fastigium imponimus: ut Geometræ solent, non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quò facilius, quæ velint, explicent: sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas (si potes) nihil præter id, quod honestũ sit, esse propter se expetendum. Sin non hoc licet per Cratippum, at illud certè dabis quod honestum sit, id esse maximè propter se expetendum. Mihi utrumvis satis est, & tum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. At primùm Panætius in hoc loco defendendus est, quòd non utile cum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neque enim ei fas erat) sed ea quæ videntur utilia. Nihil verò utile, quod non idem honestum; nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negátque ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quàm eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. Neque enim quicquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

statum, quibus perfectis conus aliquis imponitur in summo.

Principia prima per se nota.

Marte nostro, proverbialiter à militia translatam, ubi suo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliaribus copiis adiuti committerent.

Ne qua nos commoditas quantavis, cum summa etiam impunitate conjuncta permoveat ut, vel tantillùm ab honesto recedamus, sine quo nihil non pernitiosum.

CVm igitur aliqua specie utilitatis objecta est, nos commoveri necesse est: sed si, cùm animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei,

quæ ſpeciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda eſt; ſed intelligendum, ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſſe non poſſe. Quod ſi nihil eſt tam contra naturam, quàm turpitudo (recta enim, & convenientia, & conſtantia natura deſiderat aſpernatúrque contrà) nihílque tam eſt ſecundum naturã, quàm utilitas. Certè in eadé re & utilitas, & turpitudo eſſe non poteſt. Itémque ſi ad honeſtatem nati ſumus; eáque aut ſola expetenda eſt, ut Zenoni eſt viſum, aut certè omni pondere gravior eſt habenda, quàm reliqua omnia, quod Ariſtoteli placet: neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum: quod autem bonum, id certè utile: itaq; quicquid honeſtũ, id utile. Quare error hominum non proborum, cùm aliquid, quod utile viſum eſt, arripuit, id continuò ſecernit ab honeſto. Hinc ſicæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionéſque ſociorum & civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: poſtremò etiam in liberis civitatibus exiſtunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam non dico legum, quas ſæpe perrumpunt, ſed ipſius turpitudinis (quæ acerbiſſima eſt) non vident. Quãobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (eſt enim totum ſceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id ſequantur, quod honeſtum eſſe videant; an ſe ſcientes ſcelere contaminent. In ipſa enim dubitatione facinus ineſt, etiamſi ad id non pervenerit: Ergo ea deliberanda omninò non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi ſpes, opinióq; removenda eſt. Satis enim nobis (ſi modò in philoſophia aliquid profecimus) perſuaſum eſſe debet,

Turpis utilitas omnium ſcelerum parens.

Turpitudo per ſe fugienda, etiam ſumma impunitate propoſita.

Turpi in re turpis etiam ipſa deliberatio.

bet, si omnes Deos, hominésq; celare possimus, nihil tamen avarè, nihil injustè, nihil libidinosè, nihil incontinenter esse faciendū. Hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cùm terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in is-tū hiatum descendit, æneúmq; equum (ut ferant fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitata, annulúmque aureum in digito; quem ut detraxit, ipse induit (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit. Ibi cum palam ejus annuli ad palmam converterat, à nullo videbatur; ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in * lucem annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli usus, reginæ stuprum intulit: eáque adjutrice regem dominum interemit, sustulítque, quos obstare arbitrabatur. Nec in his quisquam eum facinoribus potuit videre: sic repentè annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. Honesta enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco Philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus ejus exempli. Si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causâ feceris, si id Diis hominibúsque futurum sit semper ignotum, sisne facturus? negant id fieri posse, quanquam * potest id quidem. Sed quæro: quod negant posse, id si possent, quidnam facerent? Vrgent rusticè sanè; negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cùm enim quærimus, si

Aurea præceptio & semper in pectore gestanda.

Lib. 2. de Rep. Fabula Gygis Platonici quem habeat sensum.

Pala, Massa quâ annuli gemma claditur.

* Locum.

Cui rei fabulæ fingantur, nempe ut exempla proponantur.

* Alius, non potest.

possint celare, quid facturi sint; non quærimus, possintne celare: sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint, se impunitate proposita, facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateãtur: si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertemur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non, cum hoc deliberetur, relinquendáne sit honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cùm Collatino Tarquinio Collegę Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injustè: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti; & consiliorum etiam adjutor. Cùm autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, nomenque Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam; quod erat utile patriæ consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita: Species enim utilitatis animum pepulit ejus, cui cùm visum esset utilius, solũ se, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset: & tamen muri causam opposuit, speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

In Collatino propter invidiam nominis ejecto, quia publicæ utilitati consultum est, ne honestas quidem abfuit.

Romulus, ut solus imperaret, Remum fratrem occidit, hanc quidem causam prætexens, quòd mœnia contra legem transiliisset. Romulus Quirinus.

Propriis commodis quatenus cuique inservire permissum.

NEc tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, cùm his ipsi egeamus, sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat,

fiat ſerviendum eſt. Scitè Chryſippus, ut multa: Qui ſtadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè poſſit, ut vincat: ſupplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet. Sic in vita ſibi quemque petere, quod pertineat ad uſum, non iniquum eſt; alteri ſurripere, jus non eſt.

Formula amicitiis, ut ſemper honeſtati cedat benevolentia amici, fides præſtetur, etiam maximis incommodis propoſitis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honeſti ratio patitur: cæterum ne qua res turpis aut petatur ab amico, aut præſtetur petenti.

Commodandum amicis, ſed uſque ad aras.

MAximè autem perturbantur officia in amicitiis, quibus & non tribuere, quod rectè poſſis, & tribuere, quod non ſit æquum, contra officium eſt. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum eſt. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, & cætera generis ejuſdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda ſunt. At neque contra Remp. neque contra jusjurandum, ac fidem (amici ſui cauſa) vir bonus facit, nec ſi judex quidē erit de ipſo amico. Ponit enim perſonā amici, cùm induit judicis. Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici cauſam eſſe malit, & ut perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cùm verò jurato dicenda ſententia ſit, meminerit, Deum ſe adhibere teſtem, id eſt (arbitror) mentem ſuam, qua nihil homini dedit ipſe Deus divinius. Itaque præclarum à majoribus accepimus morem rogandi judicis, ſi eum teneremus, Quæ ſalva fide facere poſſit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò ante dixi, honeſta amico à judice poſſe concedi. Nam ſi omnia facienda ſint, quæ amici velint, non amicitiæ

Peroranda, finienda, Malim equidem ad amplificationem, quàm ad clepſydrarum numerum referre.

Iudex quod ſalva fide præſtare non poſſit, ne rogandus quidem eſt.

tales, ſed conjurationes putandæ ſunt. Loquor autem de communibus amicitiis: nam in ſapientibus viris atque perfectis nihil poteſt eſſe tale. Damonem, & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter ſe fuiſſe, cùm eorum alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinaviſſet, & is, qui mori addictus eſſet, paucos ſibi dies commendandorum ſuorum causâ poſtulaviſſet, vas factus alter ejus ſiſtendi: ut ſi ille non * revertiſſet, moriendum eſſet ſibi ipſi. Qui cùm ad diem ſe recepiſſet, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut ſe in amicitiam tertiam adſcriberet. Cùm igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo quod honeſtum eſt, comparatur; jaceat utilitatis ſpecies, valeat honeſtas. Cùm autem in amicitia, quæ honeſta non ſunt, poſtulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitiæ. Et ſic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

Damon & Pythias, nobile par amicorum.

* *Revertiſſe ad diem.*

Jaceat pro negligatur.

In publicis conſultationibus ſemper honeſtum falſa utilitate potius habendum, neque conſilium ullum videri utile oportere, quod cum honeſto pugnet. Atque hujus rei utramque impartem exempla.

SEd utilitatis ſpecie in Republica ſæpiſſimè peccatur, ut in Corinthi diſturbatione noſtri. Durius etiam Athenienſes, qui ſciverunt, ut Æginetis (qui claſſe valebant) pollices præciderentur. Hoc viſum eſt utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Piræo: ſed nihil quod crudele, utile. Eſt enim hominum naturæ (quam ſequi debemus) maximè inimica crudelitas. Malè etiam peregrinos urbibus uti prohibent, eóſque exterminant, ut * Penæus apud patres noſtros, Papius nuper. Nam eſſe pro cives, qui civis nõ ſit, rectum eſt non licere: quam tulerunt legem ſapientiſſimi conſules Craſſus & Scævola: uſu verò urbis prohibere peregrinos,

In Corintho delenda, falſa utilitatis ſpecies fefellit Romanos: nihil enim utilior fit quod crudeliter.

Ægina inſula è regione Atticæ, Pyræus portus Athenarum.

* *Petronius.*

peregrinos, sanè inhumanum est. Illam præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra Resp. cùm sæpe aliàs, tum maximè bello Punico secundo, quę, Cannensi calamitate accepta, majores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cùm Persarum impetũ nullo modo possent sustinere, statuerẽtq; ut, urbe relicta, conjugibus, & liberis Trœzene depositis, naves conscenderent, libertatémque Græciæ classe defenderent, * Cyrsilium quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxémque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi utilitatem videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consiliũ Reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulavitque, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille classem Lacedæmoniorum, quę subducta esset ad Gytheum, clàm incendi posse: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cùm audivisset, in concionẽ magna expectatione venit, dixítq; perutile esse consilium quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putaverunt, totámque eam rem, quam ne audiverant quidem, autore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quàm nos qui piratas immunes socios vectigales habemus. Maneat ergo, quod turpe sit, id nũquam esse utile; ne tum quidẽ, cum id quod utile esse putes adipiscare. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit calamitosum est.

Piratis à se victis, aliquot millia per colonias divisit: in altero Campanorum agros distribuit.

Cannensi, à Cannis vico Apuliæ, ubi Paulus Æmilius fuit cum innumerabili civium & sociorum Rom. multitudine cæsus.

Trœzen in Peloponneso, in sinu Argolico, quæ olim Posidonia dicta.

* Cyrsilium, alii Lycidam fuisse scribũt. Historia est apud Demosthenem ὑπὲρ τῆς στεφάνου. Sic accipiendi erant qui nunc tyrannis nostris omnia, vel turpissima suadent, modò quæstuosa.

Gytheum nobile navale Lacedæm.

In altero notans Pompeius, qui ex Cæsar, qui

In

In contractibus communibus, quæ formula honesti, & utilis. Fingit autem speciem quandam jurisconsultorum more; deque ea duos Stoicos diversa sentientes, quorum alter ad Stoicam rationem omnia fert, alter ex hominum consuetudine, & jure civili moderatur.

SEd incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cùm repugnare utilitas honestati videatur; ut animadvertendum sit, repugnétne planè, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hęc sunt quæstiones: Si (exempli gratiâ) vir bonus, ab Alexandria profectus Rhodum; magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summáque annonæ caritate: si idem sciat complures mercatores ab Alexandria solvisse, navésq; in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturúsne sit id Rhodiis, an silentio suum quamplurimo venditurus? Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione, & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, an turpe non sit. In ejusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico, aliud Antipatro, discipulo ejus homini acutissimo. Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emptor ignoret: Diogeni, venditorẽ quatenus jure civili constitutũ sit, dicere vitium oportere, cætera sine insidiis agere: &, quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quàm cæteri, fortasse etiam minoris: Cum major est copia, cui fit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte; Quid agis? tute cum hominibus cõsulere debeas, & servire humanæ societati; eáque lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ semper sequi debeas, ut utilitas tua, communis utilitas sit, viciſſim, & æquè

Solvisse neutraliter, id est, navigasse.

Festivus dialogismus inter Diogenem & Antipatrum.

æquè cõmunis utilitas, tua sit; celabis homines, quid iis adsit cõmoditatis, & copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura Deorum sit, quis sit finis bonorũ; quę tibi plus prodesse cognita, quàm tritici utilitas. Sed non quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Immò verò (inquit ille) necesse est: siquidem meministi esse inter homines naturâ conjunctam societatem. Memini, inquit ille, sed num ista societas talis est, ut nihil suũ cujusque sit? Quod si ita est, ne vendendum quidem quicquã est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici: Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciã: sed ita expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte, ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse norit, cæteri ignorent: pestilentes sint, & habeantur salubres: ignoretur in omnibus * cubiculis apparere serpentes: malè materiatę, ruinosæ: sed hoc præter dominum nemo sciat. Quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædésque vendiderit pluris multò quàm se venditurum putârit; num * id justè, an improbè fecerit? Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim est aliud, erranti viam nõ monstrare (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est) si hoc non est: emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quàm viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà. Nũ te emere coegit, qui ne hortatus quidẽ est? Ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. Quod si qui proscribunt villã bonã, (ut ipsi asserunt) benéq; ædificatã, nõ existimãtur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata; ratione multo

* Quidam cubilibus segunt pro latebris.

* *Abàs, injustè aut improbè.* Publicæ execrationes Athenienſium in eos, qui viam erranti non monſtrarent. Tabula rerum venalium.

multò minus, qui domum non laudârunt. Vbi enim judicium emptoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? Quid verò est stultius, quàm venditorem ejus rei quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm, si domini jussu ita præco prædicet, Domum pestilentem vendo? Sic ergo in quibusdam causis dubiis ex altera parte defenditur honestas; ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modò facere honestum sit, sed etiam, non facere, turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sæpè, dissentio.

Præco auctionarius.

Superiori altercationi Philosophorũ suam interponit sententiam, omninò viro bono neq; simulandũ esse quicquam, neque dissimulandum sui commodi causâ; etiamsi mos, legesque ciuiles quædam reticeri non vetent.

QVæ dijudicanda sunt: non enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor celare emptores debuisse. Neque enim id est celare, *cum quid reticeas, sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causâ velis; eos, quorum interest id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cujus hominis, quis non videt? Certè non aperti, non simplicis est, non ingenui, non justi, non viri boni: versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, calidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura, nõne inutile est vitiorũ subire nomina? Quòd si vituperandi sunt qui reticuerunt; quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius, eques Romanus, homo nec infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas otiandi causâ, non negotiandi (ut ipse dicere solebat) con-

Aliud celare aliud reticere.

* *Quicquid retineat.*

Turpe celare quod est, turpius mentiri quod non est.

contuliſſet, dictabat ſe hortulos aliquos velle emere, quò invitare amicos, & ubi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. Quod cùm percrebuiſſet, Pythius ei quidam, qui argentariam facere Syracuſis, dixit venales quidem ſe hortos non habere, ſed licere uti Cannio (ſi vellet) ut ſuis: & ſimul ad cœnam hominem in hortos invitavit in poſterum diem. Cum ille promiſiſſet, tum Pythius, ut argentarius qui eſſet, apud omnes ordines gratioſus, piſcatores ad ſe convocavit, & ab eis petivit, ut ante ſuos hortulos poſtera die piſcarentur: dixítque quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Cannius: opiparè à Pythio * apparatum erat convivium. Cymbarum ante horttulos multitudo. Pro ſe quiſque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii piſces abjiciebantur. Tum Cannius, Quæſo, inquit, quid eſt, ô Pythi? tantúmne piſcium? tantúmne cymbarum? Et ille, Quid mirum, inquit? hoc loco eſt Syracuſis quicquid eſt piſcium hîc aquatio, hac villa iſti carere non poſſunt. Incenſus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet. Gravatè ille primò. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus & locuples tanti, quanti Pythius voluit: & emit inſtructos. Nomina facit, negotium conficit. Invitat Cannius poſtridie familiares ſuos. Venit ipſe maturè, ſcalmum nullum videt. Quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piſcatorum eſſent, quòd eos nullos videret. Nullæ (quòd ſciam) inquit ille: ſed hîc piſcari nulli ſolent, itaque heri mirabar, quid accidiſſet: ſtomachari Cannius: ſed quid faceret? nondum enim Aquilius, collega, & familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas. In quibus ipſis, cùm ex eo quæreretur, quid eſſet dolus malus, reſpondebat, cùm eſſet aliud ſimulatum, aliud actum. Hoc quidem ſanè luculentèr, ut ab homine perito definiendi,

Fabula perquam amœnâ, quo aſtu Græculus Cannio impoſuerit.

* *Paratum erat.*

Gravatè, vel gravatim iuvitus & vix.

Nomina facit, debitorem ſe conſtituit.

Formulas juris regulas.

Quod dolo malo geſtum eſt, id in integrum reſtitui oportet.

niendi. Ergò & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitioſi ſunt. Nullum igitur factũ eorum poteſt utile eſſe, cùm ſit tot vitiis inquinatum. Quòd ſi Aquiliana definitio vera eſt, ex omni vita ſimulatio, diſſimulatióque tollenda eſt. Ita nec, ut emat melius, nec, ut vendat, quicquam ſimulabit, aut diſſimulabit vir bonus. Atque iſte dolus malus etiam legibus erat vindicatus, ut tutela XII. tabulis, & circumſcriptio adoleſcentium lege * Latoria: & ſine lege, judiciis, in quibus Ex fide bona * agitur. Reliquorum autem judiciorum hæc verba maximè excellunt; In arbitrio rei vxoriæ, Melius, Æquius. In fiducia, Vt inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius eſt, poteſt ulla pars ineſſe fraudis: aut, cum dicitur, inter bonos bene agier, quicquam agi dolosè, aut malitiosè poteſt? Dolus autem malus ſimulatione, & diſſimulatione (ut ait Aquilius) continetur. Tollendum eſt igitur in rebus contrahendis omne mendacium: non licitatorem venditor, nec, qui contra ſe liceatur, emptor opponet. Vterque ſi ad eloquendum venerit, non plus, quàm ſemel eloquetur. Q. quidem Scævola P. filius, cum poſtulaſſet, ut ſibi fundus, cujus emptor erat, ſemel indicaretur, ídque venditor ita feciſſet, dixit ſe pluris æſtimare, addidit centum millia. Nemo eſt, qui hoc viri boni fuiſſe neget; ſapientis, negant: ut etiamſi minoris, quàm potuiſſet, * vendidiſſet. Hæc igitur eſt illa pernicies, quòd alios Bonos, alios Sapientes exiſtimant. Ex quo Ennius: Nequicquam ſapere ſapientem, qui ſibi ipſi prodeſſe nequiret: Verè id quidem, ſi, quid eſſet prodeſſet, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, diſcipulum Panætii, video in his libris, quos de officiis ſcripſit Q. Tuberoni diſſerentem, Sapientis eſſe, nihil contra mores, leges,

Circumſcribere, circumvenire, circumducere.
* *Aliàs plectoria.*
* *Aliàs Plætoria.*
* *Aliàs additur.*
Bona fidei judicia.
Inter bonos benè agier. Verba ſunt ſolemnia, quibus in negotiis bonæ fidei utebantur.
Novæ Scævolæ in emendo integritas.
Indicaretur, id eſt, æſtimaretur. Semel, id eſt, ut ſtatim ſummum pretium eloqueretur.
Simile eſt vendere minoris quàm poſſis, & emere pluris quam poſſis.
Ex Ennii Medea.
* Emiſſet.

leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximèque Reipub. Singulorum enim facultates, & copiæ, divitiæ sunt civitatis. Huic Scævolæ factum (de quo paulo antè dixi) placere nullo modo potest. Etenim omnino se negat facturum cõpendii sui causa, quod non liceat. Huic nec laus maxima tribuenda est, nec gratia. Sed sive & simulatio, & dissimulatio dolus malus est: perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sive vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, rectè justum virum bonum non facilè reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: Et quia semper est honestum, virum bonum esse; semper est utile. Ac de jure quidem prædiorum sancitũ est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nã, cùm ex duodecim tabulis satis esset cautũ, ea præstari, quæ essent lingua nuncupata: quæ qui inficiatus esset, dupli pœnã subiret: à jurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quicquid enim inest prædio vitii, id statuerũt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Vt, cum in arce augurium Augures acturi essent, jussissentque Titum Claudiũ, Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis: Claudius proscripsit insulam, vendidit: emit Publicus Calphurnius Lanarius. Huic ab Auguribus illud idem denunciatum est: itaque Calphurnius, cùm demolitus esset, cognovissétq; Claudiũ ædes postea proscripsisse, quàm esset ab Auguribus demoliri jussus, ad arbitriũ illum adegit, * quid, sibi de ea re facere oporteret, ex fide bona. M. Cato sententiã dixit, hujus nostri Catonis pater. Vt enim cæteri ex patribus

Compendium, id est, lucrum.

Lingua nuncupata, veterum jurisprudentium sermo.

Id Claudio reticentia pro dolo malo damnata.

* Quicquid sibi dare facere oportet.

sic

sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur judex ita pronunciavit; cùm in venundando rem eam sciisset, & non pronunciâsset, emptori damnum præstari oportere. Igitur ad fidem bona statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nôsset venditor. Quòd si rectè judicavit: non rectè frumentarius ille, non rectè ædium pestilentium venditor tacuit: sed hujusmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis antè annis emerat. Hæ Sergio serviebant: Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Ius Crassus urgebat, quòd vitium venditor non dixisset; sciens, id oportere præstari; æquitatem Antonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse majoribus nostris astus. Sed aliter Leges, aliter Philosophi tollunt astutias: Leges, quatenus manu tenere res possunt; Philosophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiose, ne quid simulatè, ne quid fallaciter. Súntne igitur insidiæ, tendere plagas, etiamsi excitaturus non * sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ, nullo insequente, sæpe incidunt: sic, tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure civili: naturæ tamen lege sancitum est. Societas est enim

Serviebant, id est, debebant servitutem.

Rigor juris. Vrgebat id est, premébat.

Æquitas.

Quid inter leges & Philosophorum dogmata.

* *Sis bestiam nec agis.*

enim (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissimè quidem, quæ pateat * omnium inter omnes; interior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itáque majores aliud jus gentiũ, aliud jus civile esse voluerunt. Quod enim civile, non idem continuò Gentium: quod autem Gentium, idem Civile esse debet. Sed nos veri juris, germanæque justitiæ solidã, & expressam effigiem nullam tenemus; umbrâ & imaginibus utimur, eásq; ipsas utinam sequeremur. Feruntur enim ex optimis * naturæ, & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa? Vti ne propter te, fidemvè tuam captus, fraudatusnè sim: quàm illa aurea? Vt, inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione. Sed qui sint boni, & quid sit Bene agier, magna quæstio est. Q. quidem Scævola, pontifex maximus, summam vim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus * adderetur, Ex fide bona: fideíq; bonę nomen exístimabat manare latissimè, ídque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas continetur. In his magni esse judicis, statuere, præsertim cùm in plerisque essent judicia contraria, quid quemq; cuique præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eáque malitia, quæ vult quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distátque plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum: malitia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. Nec verò in prædiis solùm jus civile ductũ à natura, malitiam fraudémque vindicat; sed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Ædilium. Hæredum alia est causa: Ex quo intelligitur, quo-

* *Hominum inter homines.*

Ius gentiũ, jus civile cõtinet, non contra.

Iuris formulæ à divina, & naturali ratione ductæ.

* *Naturæ principiis, & veri.*

* *Alias ageretur ex fide.*

In mancipiis, id est, servis aut ancillis quæri soler, an sana, an fugitiva, an furacis.

niam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prędetur insciti. Nec ulla pernicies vitæ major inveniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ: ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui impunitate & ignoratione omnium proposita abstinere possit injuriâ? Periclitemur (si placet) & in iis quidem exemplis, in quibus *peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est: qui non verbis sunt, & disputatione Philosophorum, sed vinculis, & carcere *fatigandi; sed hæc considerenus, quæ faciunt ii qui habentur boni. L. Minutii Basilii, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Romam attulerunt: quod quò facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines ejusdem civitatis potentissimos; qui, cùm illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quanquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilius Marcum Satyrium, fororis filium, nomẽ suum ferre voluisset, eúmque fecisset hæredem; hunc autem dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ô turpem notam temporum illorum!) non erat æquum principes *civis rem habere, ad Satyrium nihil præter nomen pervenire. Etenim si is, qui non defendit injuriam, neque propulsat à suis, cùm potest, injustè facit, ut in primo libro dixerui: qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiã veræ hæreditates, non honestæ videntur, si sint

*Peccare.

*Aliàs castigandi.

Testamentum falsum. Notati Crassus & Hortensius.

*Civitatis.

Hæredipetæ unci.

sint malitiosis blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione * acquisitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri solet: falsò. Nam eadem utilitatis, quę honestatis, est regula: qui hoc non * præviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans; est illud quidem honestum, verùm hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore divellere; qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut si digitis concrepuerit, possit in locupletum testamenta nomen ejus irrepere, hac vi non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omninò neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui re vera non esset hæres; in foro (mihi crede) saltaret. Homo autem justus, & is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere, jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus injuriâ. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat ut veros hæredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non ergo faciat (dixerit quis) quod utile sit, quédque expediat? Imò intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, judicem M. Luctatio Pythiæ fuisse, Equiti Romano sanè honesto, cùm is sponsionem fecisset, Ni bonus vir esset: Itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam judicaturum; ne aut spoliaret fama probatum hominé, si contrà judicasset; aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cùm ea res in-

* Quæsitę

* *Alias perviderit.* Supini, & quibus loqui non liberet, digitulo crepitantes quippiam significabant.

Notionem, formam, & speciem dicit.

De patre, pro a patre inusitatius.

Exaggeratio est à Socrate ad Fimbriã, à Fimbria ad rusticos.

numerabilib. officiis & laudib. cõtineretur. Huic igitur viro bono, quẽ Fimbria etiã, nõ modò Socrates, noverat, nullo modo videri potest quicquã esse utile, quod nõ honestũ sit. Itaq; talis vir nõ modò facere, sed nec cogitare quidem quicquã audebit, quod non audeat prædicare. Hæc, nonne est turpe dubitare Philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? à quibus natum est id, quod jam tritum est vetustate proverbium: cùm enim fidem alicujus, bonitatémque laudãt, Dignum esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quam habet vim, nisi illam: nihil expedire, quod non deceat, etiamsi id possis nullo refellente obtinere? Vidésne igitur hoc proverbio, neq; Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulo ante fingebã digitorũ percussione hæreditates omniũ posse ad sese convertere? Vt enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamẽ honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & repugnante naturâ. At enim, cùm permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cùm à spe Consulatus longè abesset, & jam septimum annum post prętură jaceret, neq; petiturus unquam Consulatum videretur; Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum, & civem, cùm ab eo, Imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellũ illũ * producere: si se Consulem fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi Rom. redacturum. Itaque factus est ille quidem Consul, sed à fide, justitiáque discessit, qui optimum, & gravissimum civem, cujus legatus, & à quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidẽ Gratidianus officio boni virifunctus est tũ, cùm Prętor esset, collegiumque Prætorũ Tribuni plebis adhibuissent, ut res nũmaria

Lusus genus erat micatio digitis repentè motis. Cic. de Divinatione. Quid est enim fors? idem propemodum quod micare quod talos jacere, quod tesseras. Citatidem adagium & in secundo de finib. lib.

Notatus Marius, qui consulatus gratiâ ab officio recesserit.

* *Ducere.*

Notatus Gratidianus, qui collegarum communem gratiam ad se propriè transtulit.

maria de communi ſententia conſtitueretur. Iactabatur enim temporibus illis nummus, ſic, ut nemo poſſet ſcire, quid haberet. Conſcripſerunt communiter edictũ cum pœna, atq; judicio, conſtituerúntq; ut omnes ſimul in roſtra poſt meridiem deſcenderent, & cæteri quidẽ alius aliò: Marius à ſubſellijs in roſtra recta: ídq; quod cõmuniter cõpoſitũ fuerat, ſolus edixit. Et ea res (ſi quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis ſtatuæ factæ ſunt, ad eas thus & cerei. Quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. Hæc ſunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquàm, cùm id, in quo violatur æquitas, non habetur ita magnum: illud autem, quod ex eo paritur, per magnum videtur: ut Mario, prærípere collegis, & Tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe: conſulem ob eam rem fieri, quod ſibi tunc propoſuerat, valdè utile videbatur. Sed omnium una regula eſt, quam cupio tibi eſſe notiſſimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne ſit, aut ſi turpe eſt, ne videatur eſſe utile. Quid igitur? poſſúmúſne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ ſit in ea ſpecies, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti ſui causâ, criminari, prærípere, fallere? Nihil profectò minus. Eſt ergo ulla res tanti, aut commodũ ullum tam expetendum, ut viri boni & ſplendorem & nomen amittas? Quid eſt, quod afferre tantum utilitas iſta, quæ dicitur, poſſit, quantum auferre, ſi boni viri nomen eripuerit, fidem, juſtitiámque detraxerit? Quid enim intereſt, utrum ex homine ſe cõvertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat beluæ? Quid? qui omnia recta, & honeſta negligunt, dummodo potentiam conſequantur, nónne idem faciunt, quod is, qui etiam ſocerum

Explica, nam ſuperius cõplicatam dixit notionem.

habere voluit eum, cujus ipse audaciâ potens esset? Vtile enim videbatur plurimum posse alterius invidiâ: id quàm injustum in patriâ, quàm inutile, quàm turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero, inconditè fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si violandum est jus, regnandi gratiâ
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Etheocles, vel potiùs Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimũ fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus? hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Rom. dominúsque omnium gentium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem, si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum, & libertatis interitum: earúmque oppressionem tetram & detestabilem, glorioſam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare: sed ei, qui id facere possit, esse utile: qua hunc objurgatione, aut quo potius convitio à tanto errore coner avertere? Potest enim, Dii immortales, cuiquam esse utile fœdissimum, & teterrimum parricidiũ patriæ: quamvis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigẽda utilitas est, & quidem sic, ut hæc duo verba inter se discrepare, sed tamen unũ sonare videantur. Nunc * adeo ad vulgi opinionẽ. Quæ major utilitas, quàm regnandi, esse possit? Nihil contrà inutilius ei, qui id injustè consecutus sit, invenio, cùm ad veritatem cœpi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, solicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum, periculorúmque pleniſſima?

Pompeius notatus, qui turpi consilio Cæsarem affinem adjunxerit ductâ ejus filiâ.

Euripidis carmen a Cæsare usurpatum.

εἴπερ χρὴ ἀδικεῖν χρῆν, τυράννιδος πέρι κἄλλα δ' εὐσεβεῖν χρεών.

Cæsar pater patriæ appellatus, sed ab oppressis.

At Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit.

* *Adeo.*

Multi

Multi iniqui, atque infideles regno, pauci sunt boni, Inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalo, & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui tum exercitu Pop. Rom. populum ipsum Romanum oppressisset, civitatémque non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coegisset? Hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cùm ejus vitæ conditio sit, ut, qui illam eripuerit in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quòd si hæc utilia non sunt quæ maximè videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quanquam id quidem, cùm sæpe aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio, Consule iterùm, & à senatu nostro judicatum est. Cùm enim rex Pyrrhus Pop. Rom. bellum ultrò intulisset, cúmque de Imperio certamen esset cum Rege generoso ac potente, perfuga ab eo venit in castra Fabritii, eique est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clã venisset, sic clàm in Pyrrhi castra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabritius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque ejus factum à Senatu laudatum est. Atque si speciem utilitatis, opinionémque quærimus, magnum illud bellum perfuga unus & gravem adversarium Imperii sustulisset: sed magnũ dedecus, & flagitium, qui cum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. Vtrum igitur utilius vel Fabritio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit; vel Senatui nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate sejunxit armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causâ Imperium expetendũ est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: fin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt esse utiles cũ

Historiæ à Pyrrhi medico epistolam Fabrino missam narrant.

infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi. Q. filii sententia: quas civitates L. Sylla, pecuniâ acceptâ, ex Senatusconsulto liberavisset, ut hæ rursus vectigales essent: neque his pecuniam, quam pro libertate dederat, redderemus. Ei senatus est assensus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quàm Senatus. At aucta vectigalia: Vtile igitur. Quousque audebunt dicere, quicquam utile, quod non honestum? Potest autem ulli Imperio, quod gloria debet fultum esse, & benevolentia sociorum, utile esse odium, & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi: nimis enim mihi videbatur præfractè ærarium, vectigaliáque defendere; omnia publicanis negare, multa sociis: cùm in hos benefici esse deberemus; cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus. Eóque magis, quòd illa ordinum conjunctio ad salutem Reipub pertinebat. Malè etiam Curio, cum causam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper autem addebat, Vincat Vtilitas. Potiùs diceret, non esse æquam, quia non esset utilis Reip. quàm cùm æquam esse diceret, non esse utilem fateretur.

Turpis quoque nec utilis L. Philippi sententia.

Cato perstrictus.

Turpis oratio Curionis, Vincat utilitas.

Formulas aliquot; regatiunculas colligit non inamœnas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

PLenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quæstionum: sítne boni viri, in maxima caritate annonæ, familiam non alere? In utramque partem disputat: sed tamẽ ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit, equíne pretiosi potiùs jacturam faciat, quàm servuli vilis? Hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebítne eam sapiens,

ens, ſi potuerit? Negat, quia ſit injurium. Quid dominus navis, eripiétne ſuum? Minimè: non plus, quàm ſi navigantem in altum ejicere de navi velit, quia ſua non ſit. Quoad enim perventum ſit eò, quò ſumpta navis eſt, non domini eſt navis, ſed navigantium. Quid ſi in una tabula ſint duo naufragi, æquè ſapientes, * ſibíne uterq; rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò; ſed ei, cujus magis interſit vel ſuâ, vel Reip. causâ vivere. Quid, ſi hęc paria in utroque? Nullium erit certamen, ſed, quaſi in ſorte, aut * in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid, ſi pater fana expilet, cuniculos agat in ærarium, indicétne id magiſtratibus filius? Nefas id quidem eſt: quin etiam defendat patrem, ſi arguatur. Non igitur patria præſtabit omnibus officiis? Imò verò: ſed ipſi patriæ cõducit, pios habere cives in parentes. Quid, ſi tyrannidem occupare, ſi patriam prodere conabitur pater? ſi ſebíne filius? Imò verò obſecrabit patrem, ne id faciat: ſi nihil proficiet, accuſabit: minabitur etiam: Ad extremum, ſi ad perniciem patriæ res ſpectabit, patriæ ſalutem anteponet ſaluti patris. Quærit etiam, ſi ſapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cùm id reſcierit ſoluturúſne ſit eos, ſi cui debeat, pro bonis? Diogenes ait Antipater negat: cui potiùs aſſentior. Qui vinum fugiens vendat ſciens, debeátne dicere? Non neceſſe putat Diogenes: Antipater viri boni exiſtimat. Hæ ſunt quaſi controverſiæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendáne vitia? Non ea, quæ niſi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: ſed hæc, mendacem eſſe, aleatorem, furacem, ebrioſum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalchum ſe putet vendere, indicétne ei vir bonus aurum illud eſſe, an emat denario, quod ſit mille denariũm? Perſpicuum eſt

Sumpta, cõducta.

* Vetus exemplar, ſibi uter rapiat.

* *In micando.*

Agere cuniculos, ut antè, agere rimas.

Fugie, quod duraturum non ſit.

Redhibitio, cùm venditor rem, emptor pretium recipit, verbum eſt juriſconſultorum.

* *Non dicenda*

est jam, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos Philosophos, quos nominavi, controversia. Pacta, & promissa sempérne servanda sint, quę nec vi, nec dolo malo (ut prætores dicere solent) facta sint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigerítq; ne illo medicamento unquam poste a uteretur: si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot pòst inciderit in eundem morbum: nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti: quid faciendum sit, cum sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat injuriæ? Vitæ, & saluti consulendum est. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui cum hæredem faciat, cùm ei testamento sestertium millies relinquatur, ut ante quàm hæreditatem adeat, luce palàm in foro saltet, idque se facturum promiserit, quod aliter eum hæredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserat ille, necne? Promisisse nollem, & id arbitror fuisse gravitatis: sed quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, quàm si ceperit: nisi forte eam pecuniam in Reip. magnum aliquod tempus contulerit; ut vel saltare eum, cùm patriæ consulturus sit, turpe non sit. Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, quę non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset: optavit, ut in currum patris tolleretur: sublatus est, * atque is antequam constitit, ictu fulminis deflagravit. Quanto melius fuerat, in hoc, promissum patris non esse servatum? Quid? quod Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cùm tres optiones Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti, filii sui, cùm is patri suspectus esset de noverca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus.

Aqua intercus, quæ hydrops, aut hydropisis.

De Sole & Phaethonte filio.

* *Atque quà constitit.*

De Theseo & Neptuno.

luctibus. Quid? Agamemnon cùm devoviſſet Dianę, quod in ſuo regno pulcherrimum natum eſſet illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promiſſum potiùs non faciendũ, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit: Ergo & promiſſa non facienda nonnunquam. Neque ſemper depoſita reddenda ſunt. Si gladium quis apud te ſanę mentis depoſuerit, repetat inſaniens: reddere, peccatum ſit: non reddere, officium. Quid? ſi is, qui apud te pecuniam depoſuerit, bellum inferat patriæ? reddáſne depoſitum? Non credo: faciés enim contra Remp. quæ debet eſſe chariſſima. Sic multa, quę naturâ honeſta videntur eſſe, temporibus fiunt non honeſta: Facere promiſſa, ſtare conventis, reddere depoſita, commutata utilitate fiunt non honeſta. Ac de iis quidem, quæ videntur eſſe utilitates contra juſtitiam, ſimulatione prudentiæ, ſatis arbitror dictum. Sed quoniã à quatuor fontibus honeſtatis primo libro officia duximꝰ, in eiſdem verſabimur, cum docebimus ea, quę videtur eſſe utilia, neque ſunt quàm ſint virtutis inimica. Ac de Prudentia quidem, quam vult imitari Malitia: itémque de juſtitia (quæ ſemper eſt utilis) diſputatum eſt.

De Agamẽnone, & filia immolata.

De Fortitvdine.

Reliquæ ſunt duę partes honeſtatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præſtantia cernitur: altera in conformatione, & moderatione continentiæ, temperantiæ. Vtile videbatur Vlyſſi, ut qui iam poetæ Tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimum autorem, talis de Vlyſſe nulla ſuſpicio eſt; ſed inſimulãt eum tragœdię ſimulatione inſanię militiam ſubterfugere voluiſſe. Non honeſtum conſilium. At utile (ut aliquis fortaſſe

Vlyſſes ne ad Trojam iret, furorem ſimulavit, agrũ prociſſũ tale ſerens: Palamedes odoratus illius aſtutiam filiam ejus, quã ſulcus ducendus e-

rat, objecit. Vlysses, arte aratrum suspendit. Itaq; detecta fraus. Cujus rei memor Vlysses, postea Palamedem falsò criminatus oppressit. Ex tragœdia quapiam senarii sunt. * Quò iret.

tasse dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otiosè cum parentibus, cum vxore, cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego verò istam contemnendam, & abjiciendam: quoniam, quæ honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim audituram putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatione perseverasset? qui cùm maximas res gesserit in bello, tamen hæc audivit ab Ajace:

Cujus ipse princeps juris jurandi fuit,
Quod omnes scitis solus neglexit fidem:
*Furere assimulavit, ne * coiret, institit.*
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Filius percepisset malitiosam audaciam,
Fidei sacratæ jus perpetuò falleret.

Illi verò non modò cum hostibus, verumetiam cum iunctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, nostrámque veniamus. M. Attilius Regulus, cum consul iterùm in Africa ex insidiis captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis, Hamilcare; juratus missus est ad Senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem: is cùm Romam venisset, utilitatis speciem videbat, sed eam (ut res declarat) falsam judicavit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ judicante, tenere Consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse utilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. Num locupletiores quæris autores? Harum enim est virtutum proprium, nil extimescere, omnia humana despicere; nihil, quod homini accidere

cidere posſit intolerandum putare. Itaque quid fecit? In Senatum venit, mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusavit: quamdiu jurejurando hostium teneretur, non esse se Senatorem. Atque illud etiam (ô stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos, negavit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse, se jam confectum senectute. Cujus cùm valuisset autoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque verò tum ignorabat, se ad crudelissimũ hostem, & ad exquisita supplicia proficisci; sed jusjurandum conservandũ putabat. Itaq; tum, cùm vigilando necabatur, erat in meliori causa quàm si domi senex, captivus, & perjurus Consularis remansisset. At stultè, qui non modò non censuerit captivos remittendos, verumetiam dissuaserit. Quomodò stultè? etiámne si Reip. conducebat? Potest autẽ, quod inutile Reip. sit, id cuiquã civi utile esse? Pervertunt homines ea, quę sunt fundamenta naturæ, cùm utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim expetimus utilitatẽ, ad eámque rapimur, nec facere aliter ullo modo posſumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissimè persequatur? Sed quia nusquam posſumus, nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea illa prima, & summa habemus: utilitatis nomen non tam splendidũ quàm necessariũ ducimus. Quid est igitur, dixerit quis in jurejurando? Num iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune est omnium Philosophorum, non eorum modò, qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus

nocere

nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatẽ perverteret. Anne turpiter faceret? Primùm, minima de malis. Nam igitur tantum mali turpitudo ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium, Fregistíne fidem? Neque dedi, neque do infideli cuiquam. Quanquam ab impio Rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint: sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi jurisjurandi causâ ad cruciatum revertisse: sed fit non honestum, quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam quicquid valde utile sit, id fieri honestum, etiamsi antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim jusjurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmatè, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est, jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est; sed ad justitiam & ad fidem pertinet. Nam præclarè Ennius: O fides alma, apta pinnis, & jusjurandum Iovis! Qui igitur jusjurandum violat, is fidem violat: quam in Capitolio vicinam Iovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certè si nihil malum esset, nisi dolere: Id autem non modò non summum malum, sed ne malum quidem esse, maxima autoritate Philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem,

Minima de malis eligenda.

Eclipsis usitata in sermonibus vulgo usurpatis.

Jusjurandũ.

Fides in Capitolio Iovi proxima.

Certè concedentis.

diocrem, ſed haud ſcio an graviſſimum, Regulum nolite (quæſo) vituperare. Quem enim locupletiore quærimus, quàm principem Po. Ro. qui retinendi officii cauſa, cruciatum ſubierit voluntarium? Nam, quod aiunt, Minima de malis, id eſt, ut turpiter potius, quàm calamitosè: an eſt ullum majus malum turpitudine? Quæ, ſi in deformitate corporis habeat aliquid offenſionis, quanta illa depravatio, & fœditas turpificati animi debet videri? Itaque, nervoſius qui iſta differunt, ſolùm audent malum dicere id, quod turpe ſit: qui autem remiſſius, hi tamen non dubitant ſummum malum dicere. Nam illud quidem. Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam: Idcirco rectè à poeta dicitur, quia, cum tractaretur Atreus, perſonæ ſerviendum fuit. Sed ſi * hoc ſibi ſumunt, Nullam eſſe fidem, quæ infideli data ſit: videant, ne quæratur latebra perjurio. Eſt autē jus etiā bellicū, fidéſq; jurisjurandi ſæpe hoſti ſervāda. Quod enim ita juratū eſt, ut mens deferētis conciperet fieri oportere, id obſervandum eſt: quod aliter, id ſi non feceris, nullum perjurium eſt. Vt, ſi prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus eſt, ne ſi juratus quidem id non feceris. Nam pirata non eſt ex perduellium numero definitus, ſed communis hoſtis omnium. Cum hoc nec fides eſſe debet, nec jusjurandum commune. Non enim, falſum jurare, pejerare eſt: ſed, quod ex animi tui ſententia juraveris, ſicut verbis concipitur, (more noſtro) id non facere, perjurium eſt. Scitè enim Euripides,

Iuravi linguâ, mentem injuratam gero.

Regulus verò non debuit conditiones, pactionéſq; bellicas, & hoſtiles perturbare perjurio: cum juſto enim & legitimo hoſte res gerebatur, adverſus quem & totum jus feciale, & multa ſunt jura communia.

Nervoſius vt Stoici: Remiſſius, ut Peripatetici.

* *Hinc.*

Iuſtis hoſtibus pacta præſta da, latronibus nihil oportet.

Quid pejerare.

In Hippolyto coronato. ἡ γλῶσσ' ὀμώμοχ', ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος.

Quod

Rom. exercitus in Caudinis furcis sub jugum missus à Samnitibus.

Quod ni ita esset, nunquam claros viros Senatus vinctos hostibus dedidisset. At verò T. Veturius, & Spurius Posthumius, cùm iterum consules essent, quia, cum malè pugnatũ apud Caudium esset, legionibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerãt, dediti sunt his: in jussu enim populi, Senatúsq; fecerant. Eodémq; tempore T. Numitius, Q. Æmilius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atque hujus deditionis ipse Posthumius, qui dedebatur, suasor, & autor fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuscum sine Senatus autoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam Lucius Furius & Sextus Attilius ex Senatusconsulto ferebant: quâ acceptâ, est hostibus deditus. Honestiùs hic, quàm Q. Pompeius, quo, cùm in eadẽ causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hîc ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quàm honestas: Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis autoritate superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi verò forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad Senatum proficiscebatur, cùm præsertim de captivis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo judicio stetit, sed suscepit causam, ut esset judicium Senatus: cui nisi ipse autor fuisset, captivi profectò Pœnis redditi essent; ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam (quod aiunt) quod valdè utile sit, id fieri honestum: imò verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestũ: nec quia utile, honestum: sed quia honestũ, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis;

haud

haud facilè quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius aut præstantius. Sed ex tota hâc laude Reguli unum illud est admiratione dignum, quòd captivos retinendos censuerit. Nam quòd rediit, nobis * nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem jurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in Duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides: indicant notationes, animadversionésque Censorum, qui nulla de re diligentiùs, quàm de jurejurando judicabant. L. Manlio, Auli filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius Tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam; quòd Titum filium, qui posteà est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare jussisset. Quod cùm audisset adolescens filius, negotiũ exhiberi patri; accurrisse Romam; & prima luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cùm esset nunciatum, quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotísque arbitris, ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladiũ distrinxit, juravitque se illum statim interfecturum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Iuravit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit: docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset. Manlium missum fecit: tantum temporibus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio Consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati: Magnus vir imprimis, & qui nuper indulgens

* Non.

Quanta antiquitus jurisjurandi religio.

Pomponius jusjurandum etiam metu extortum præstandum putavit.

Torquati cognomen.

Indulgens in patrem, quem acerbum in se, sic tamen amavit, idem filium securi percussit.

dulgens in patrem; idem acerbus, & severus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conservando jurejurando; sic decem illi quos post Cannensem pugnam juratos ad Senatum misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent, si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus autor imprimis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse, à Senatu re nō impetrata: unum ex decem, qui paulo postquàm egressus erat è castris, rediisset, quasi aliquid ellet oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra liberatum se esse jurejurādo interpretabatur: non rectè. Fraus enim distringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perversè imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator, & callidus, vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo, & Varrone consulibus. Eos Senatus non censuit redimendos, cum id parvâ pecuniâ fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris, aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Annibalis scripsit idem, quòd Senatus, populúsque Romanus, rebus afflictis, tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea quæ videntur utilia, vincuntur. * Acilius autem ille, qui Græcè scripsit historiam, plures, ait fuisse, qui in castra revertissent, eadem fraude, ut jurejurando liberarentur, cósque à Censoribus, omnibus ignominiis notatos. Sit jam hujus loci finis. Perspicuum est enim ea, quæ timido animo, humili, demisso fractóque fiant, (quale fuisset Regulifactum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videtur, non

* Atilius.

quod

quod Reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, & turpia.

De Temperantia.

Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quicquam utile esse, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyreniaci, atque Annicerii Philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt: virtutémque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quòd efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus; ejusdem ferè adjutor, atórque sententiæ, cum his, velis equísque (ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modò utilitas, sed vita omnis beata, corporis firma constitutione, ejúsque constitutionis spe explorata (ut à Metrodoro scriptum est) continetur certè hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primùm prudentiæ locus dabitur? An, ut conquirat undíque suavitates? Quàm miser virtutis famulatus, servientis voluptati? Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse jucundius; quid cogitari potest turpius? Iam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborúmque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore; tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut si illum audiam de continentia, & temperantia dicit ille quidem multa mul-

Cyreniaci Epicurei ab Aristippo Cyreniaco. Annicerii ab Annicere, qui priorem Sectam emendavit. Obsoletis, id est, obscuratis. Velis equísque proverbialiter.

Aqua hæret. tis locis: sed aqua hæret, ut aiunt: Nam quî potest Temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim Temperantia libidinum inimica: libidines autem consectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, nõ incallidè tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediũt, cùm tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendíque doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt. Dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Iustitia vacillat, vel jacet potiùs, omnésque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quàm Amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, utilitatémve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas: aspernatur, repellit: Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis disputata. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est suprà disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiã voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cũ honestate

De finibus bonorum & malorum.

neſtate conjunctio. Nam ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortaſſe nonnihil, utilitatis certè nihil habebit.

Peroratio Operis.

HAbes à patre munus, Marce fili, mea quidem ſententia magnum; ſed perinde erit, ut acceperis, quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hoſpites, erunt recipiendi. Sed ut, ſi ipſe veniſſem Athenas (quod quidem eſſet factum, niſi me è medio curſu clara voce patria revocaſſet) aliquando me quoque audires: ſic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea eſt, tribues his, temporis quantum poteris: poteris autem quantum voles. Cùm verò intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere, tum & præſens tecum propediem (ut ſpero) &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibíque perſuade, te mihi quidem eſſe chariſſimum: ſed multò fore chariorem, ſi talibus * monumentis, præceptiſque lætabere.

* Al. leg. moniis & melius.

Marci Tullii Ciceronis liber tertius de Officiis finis.

M. T. CICERONIS LÆLIVS, SIVE DE AMICITIA DIALOGVS AD T. Pomponium Atticum.

PRAEFATIO.

Lælius Scævolę Auguris, & Fannii socer.

QVintus Mutius Augur Scævola multa narrare de C. Lælio, socero suo, memoriter, & jucundè solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare Sapientem. Ego autem à patre, ita eram deductus ad Scævolam, sumpta virili toga, ut quoad possem, & liceret, à senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam brevitèr, & commodè dicta, memoriæ mandabam; fieríque studebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad Pontificem Scævolam contuli, quem unum nostræ civitatis & ingenio, & *industria præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc aliàs: nunc redeo ad

Toga virilis mores exigebat.

Scævola pontifex.

*Justitia.

Hemicyclos cathedra in modum medii circuli

Augurem. Cum sæpe multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cum & ego essem unà, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè multis erat in ore. Meministi enim profectò (ut opinor) Attice, & eo magis, quòd P. Sulpitio utebare multùm, cum is tribunus Plcb capitali odio à Q. Pompeio qui tum erat consul, dissideret, quicum conjunctissimè, & amantissimè vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genero C. Fannio Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Cujus disputationis

Pomponius Atticus.

P. Sulpitius & Q. Pompeius, quorum alter tribunus, alter verò consul fuit.

tionis sententias memoriæ mandavi, quas in hoc libro expolui meo arbitratu. Quasi enim ipsos introduxi loquentes, ne inquam, & inquit, sæpiùs interponeretur. Atque ideò feci, ut tanquam à præsentibus coram haberi sermo videretur. Cum enim sæpè mecum ageres, Attice, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res, tum omnium cognitione, tum nostra familiaritate, visa est: itaque feci non invitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore feci (qui est scriptus ad te de Senectute) Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm ejus, qui & diutissimè senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisset: sic cum accepissemus à patribus maximè memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuisse; C. Lælii persona visa est idonea mihi, quę de amicitia ea ipsa disseret, quæ disputata ab eo meminisset magister meus sęcvola. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum authoritate, & eorum illustrium, plus (nescio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimem: Sed, ut tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de Amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper avertas. Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad socerum veniunt post mortem Africani; ab his sermo oritur: respondet Lælius, cujus tota disputatio est de amicitia; quam legens tu ipse cognosces. FAN. Sunt ista vera, Læli: nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior; sed existimare debes,

Cato maior.

C. Lælii & P. Scipionis familiaritas

Plus habet gravitatis sermo positus in authoritate veterum & illustrium virorum.

debes, omnium oculos in te esse conjectos; unum te sapientem, & appellant, & existimant: tribuebatur hoc modo M. Catoni. Scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem; sed uterque alio quodam modo: Acilius, quia prudens esse in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum usum haberet, multáque ejus & in Senatu & in foro vel provisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur: propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autè alio quodam modo dicunt, non solùm maturâ, & moribus, verùm etiam studio, & doctrinâ esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem; qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtiliùs quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanósque casus virtute inferiores esse putes. Itaque ex me quærunt credo, & ex hoc item Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eóque magis quòd his proximis Nonis, cùm in hortos D. Bruti Auguris, cõmentandi causâ (ut assolet) venissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem & illud munus solitus esses obire. SCAEVOLA. Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut est á Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animadverti te, dolorem, quem acceperis cùm summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ. Quòd autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiam fuisse. LAELIVS. Rectè tu quidem, Scævola, & verè. Nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi cum valerem,

Acilius.

Septem Græciæ sapientes.

Socrates Apollinis oraculo sapientissimus judicatus.

Commentarii.

rem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè: sed (ut mihi videris) non rectè judicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? Memineram Paulum, videram Caium: sed hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato viro: Quamobrem caye Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo (ut ais) sapientissimum judicavit: Hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cùm utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem, quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed certè mẽtiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit: & ut confirmare possum, nemo certè fuit. Sed non egeo medicinâ, me ipse consolor, & maximè illo solatio, quòd eo errore careo, quo amicorum decessu, plerique angi solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angi, non amicum, sed se ipsum amantis est. Cum illo verò quis negat actum esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet; quid non est adeptus, quòd homini fas esset optare? Qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superavit: qui consulatum petiit nunquam, factus est Consul bis: primùm antè tempus, iterum sibi suo tempore. Reipub. penè serò: qui duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio; non modò præsentia, verùm etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis?

Scipionis laus.

de

de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitia in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm autem civitati charus fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus enim quamvis non sit gravis (ut memini Catonem uno anno antequàm mortuus est, mecum & cum Scipione disserere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam *tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo genere mortis difficile dictu est. Quid homines suspicentur, videtis: hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimósq; viderit, illum diem clarissimum fuisse, cùm Senatu dimisso, domum reductus ad vesperam est à patribus conscriptis, à populi Romani sociis & Latinis, pridiè quàm excessit è vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potius, quàm ad inferos perveniisse. Neque enim assentioriis, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animas interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum authoritas valet, vel nostrorũ majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur, vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnámq; Græciam (quæ nunc quidem deleta est) cum florebat, institutis, & præceptis suis erudierunt! vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus: qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque cum è corpore excessissent, reditum ad cœlum patere, optimóque & justissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui idem quasi præsagiret, perpaucis ante

Scipionis mors à tota Rome deplorata.
* Nunc.

Quod anima sit immortalis.

ante mortem diebus: cum & Philus & Manlius adessent, & alii plures; túq; etiam Scævola mecum venisses, triduum disseruit de Repub. Cujus disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum; quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facillimè evolet, tanquam è custodia vinculisque corporis, cui censemus cursum ad Deos faciliorem fuisse, quám Scipioni? Quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor, ne invidi magis: quàm amici sit. Sin autem illa * vereor, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certè nihil est mali. Sensu enim amisso: fit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum, & nos gaudemus; & hæc civitas dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut supra dixi) actum optimè est, mecum autem incommodius: quem fuit æquius, ut prius introieram in vitam, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim, quicum mihi conjuncta cura de Repub. & de privata fuit: quocum domus fuit, & militia communis: & id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiæ (quam modo Fannius commemoravit) fama delectat, falsa præsertim; quam quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore; ídque mihi eo magis est cordi, quòd ex omnibus seculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare videor Scipionis amicitiam & Lælii notam posteritati fore. FAN Istud quidem (Læli) ita necesse est; sed, quoniam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus ociosi, pergratum mihi feceris. spero item Scævolæ, si quemadmodum soles de

Philus. Manlius.

* Veriora.

Quid sit amicitia.

Vix tria aut quatuor amicorum paria nominantur.

cæteris

cæteris rebus, cùm ex te quæruntur, sic de Amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des SCAE. Mihi verò pergratum hoc erit; atque id ipsum cùm tecum agere conarer, Fannius antevertit: quamobrem utrique nostrûm gratum admodum feceris. LAEL. Ego verò non gravarer, si mihi ipse confiderem. Nam & præclara visa res est, & sumus (ut dixit Fannius) otiosi. Sed quis ego sum? aut quę in me est facultas? doctorũ est ista consuetudo, cáque Græcorum, ut iis proponatur, de quo disputent, quamvis subitò. Magnum opus est, egetque exercitatione non parva. Quamobrẽ, quæ disputari de Amicitia possunt, ab eis, censeo, petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantùm possum, ut amicitiã omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secũdas, vel adversas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neque id ad vivum reseco, ut illi, qui, hęc subtilius disserũt, fortasse verè, sed ad communem utilitatem parum. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus; Nos autem ea quæ sunt in usu, vitáque communi, non ea, quæ finguntur, aut aptantur, sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanum, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & invidiosum, & obscurũ, cõcedántque, ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient, negabunt id nisi sapienti, posse concedi. Aganus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas: nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magna constantia, ut

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

Amicitia nisi in bonis esse non potest: declarat autem qui sunt boni.

Pingui Minerva.

ut hi fuerunt, quos modò nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos esse putemus: qui sequuntur, quantum homines possunt, naturam optimam rectè vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proximè accederet: itaque cives potiores sunt, quàm peregrini: & propinqui quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc præstat Amicitia Propinquitate, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatâ enim benevolentiâ, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ sit ex hoc intelligi maximè potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustũ, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum, humanarúmque rerum cum benevolentia, & charitate, summa consensio. Quâ quidem haud scio an, exceptâ sapientiâ, quicquam melius homini sit à Diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates; belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca & incerta: posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in Virtute summum bonum ponunt, præclarè illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet; nec sine amicitia esse ullo pacto potest. Iam virtutem ex consuetudinine vitæ, sermonísque nostri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborũ magnificentia; virósq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Caios,

Natura optima rectè vivendi dux.

Amicitiæ definitio.

Sine virtute amicitia esse non potest.

cæteris rebus, cùm ex te quæruntur, sic de Amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des SCAE. Mihi verò pergratum hoc erit; atque id ipsum cùm tecum agere conarer, Fannius antevertit: quamobrem utrique nostrùm gratum admodum feceris. LAEL. Ego verò non gravarer, si mihi ipse confiderem. Nam & præclara visa res est, & summus (ut dixit Fannius) otiosi. Sed quis ego sum? aut quę in me est facultas? doctorũ est ista consuetudo, cáque Græcorum, ut iis proponatur, de quo disputent, quamvis subitò. Magnum opus est, egetque exercitatione non parva. Quamobrẽ, quæ disputari de Amicitia possunt, ab eis, censeo, petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantùm possum, ut amicitiã omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secũdas, vel adversas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neque id ad vivum reseco, ut illi, qui, hęc subtilius disserũt, fortasse verè, sed ad communem utilitatem parum. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus; Nos autem ea quæ sunt in usu, vitáque communi, non ea, quæ finguntur, aut aptantur, sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanum, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & invidiosum, & obscurũ, cõcedántque, ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient, negabunt id nisi sapienti, posse concedi. Aganus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas: nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magna constantia, ut

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

Amicitia nisi in bonis esse non potest: declarat autem qui sunt boni.

Pingui Minerva.

ut hi fuerunt, quos modò nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos esse putemus: qui sequuntur, quantum homines possunt, naturam optimam rectè vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proximè accederet: itaque cives potiores sunt, quàm peregrini: & propinqui quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc præstat Amicitia Propinquitate, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatâ enim benevolentiâ, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ sit ex hoc intelligi maximè potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustũ, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum, humanarúmque rerum cum benevolentia, & charitate, summa consensio. Quâ quidem haud scio an, exceptâ sapientiâ, quicquam melius homini sit à Diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates; belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca & incerta: posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in Virtute summum bonum ponunt, præclarè illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet; nec sine amicitia esse ullo pacto potest. Iam virtutem ex consuetudinine vitæ, sermonísque nostri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborũ magnificentia; virósq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Caios,

Natura optima rectè vivendi dux.

Amicitiæ definitio.

Sine virtute amicitia esse non potest.

Catos, Scipiones, Philos: his communis vitâ contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principiò * quis potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quàm habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æq; ac tu ipse, gauderet? Adversas verò res ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quàm tu, ferret. Denique cæteræ res quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus fere singulis: divitiæ, ut utare: opes, ut colare: honores, ut laudere: voluptates, ut gaudeas: valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet; quoquò te verteris, prætò est, nullo loco excluditur; nunquam intempestiva, nunquã molesta est. Itaque non aqua, non igni, non aëre (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitia. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri (quæ tamen ipsa delectat, & prodest) sed de vera, & perfecta loquor; qualis eorũ, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & adversas partiens, communicánsque leviores. Cúmque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bona spe præ-lucet in posterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt, & egentes abundant; & imbecilles valent, &, quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura re-

* Qui potest.

Amicitia æquè necessaria, ac alimenta.

rum

rum benevolentiæ conjunctionem; nec domus ulla, nec urbs ſtare poterit; nec agri quidem cultus permanebit. Id ſi minus intelligitur, quanta vis amicitiæ, concordiæque ſit; ex diſſenſionibus, atque ex diſcordiis percipi poteſt. Quæ enim domus tam ſtabilis, quæ tam firma civitas eſt; quæ non odiis atque diſſidiis funditus poſſit everti? Ex quo quantum boni ſit in amicitia, judicari poteſt. Agrigentinum quidem doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt; quę in rerum natura, totóq; mundo conſtarẽt, quęque moverentur, ea contrahere amicitiam, diſſipare diſcordiam. Atque hoc quidẽ omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaq; ſi quando aliquod officiũ exiſtit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis eſt, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores tota cavea nuper hoſpitis, & amici mei M. Pacuvii fuerunt in nova fabula? cùm ignorante rege, uter eorum eſſet Oreſtes, Pylades Oreſtem ſe eſſe diceret ut pro illo necaretur; Oreſtes autem, ita ut erat, Oreſtem ſe eſſe perſeveraret? Stantes autem plaudebãt in re ficta. Quid arbitramur in vera fuiſſe facturos? Facilè indicabat ipſa natura vim ſuam; cùm homines, quod facere ipſi non poſſent, id rectè fieri in altero judicarent. Hactenùs mihi videor de amicitia, quid ſentirem, potiſſimè dixiſſe: ſi qua præterea ſunt (credo autem eſſe multa) ab iis, ſi videbitur, qui iſta diſputant quæritote. FAN. Nos autem à te potius, quanquam etiam ab iſtis ſæpe quæſivi, & audivi, non invitus equidem; ſed aliud quiddam expetimus filum orationis tuæ. SCAE. Tu magis id diceres, Fanni, ſi nuper in hortis Scipionis, cum eſt de Republica diſputatum, affuiſſes: qualis tum patronus juſtitiæ fuit contra accuratam orationem Phili? FAN. Facile id quidem fuit, juſtitiam juſtiſſimo

Omnia ſine amicitia corruunt.

Empedocles.

Agrigentinus poëta, dicebat omnes res, & mundum totum conſtare ex amicitia.

Cavea.

M. Pacuvii tragœdia de Oreſte & Pylade.

Filum orationis.

ſtiſſimo viro, defendere. SCAE. Quid amicitiam? nonne facile erit, qui ob eam, ſummâ fide, conſtantiâ, juſtitiâq; ſervatam, maximam ceperit gloriam? LAEL. Vim hoc quidem eſt afferte. Quid enim refert, qua me ratione cogatis? Cogitis certè: ſtudiis enim generoſum, præſertim in re bona, cum difficile eſt, tum ne æquum quidem obſiſtere. Sæpiſſimè igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud conſiderandũ videri ſolet, num propter imbecillitatem, atque inopiam deſideranda ſit amicitia: ut in dandis, recipiendíſque meritis, quod quiſque minus per ſe poſſet, id acciperet ab alio, viciſſimque redderet: an eſſet hoc quidem propriũ amicitiæ, ſed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipſa profecta alia cauſa eſſet. Amor enim (ex quo amicitia eſt nominata) princeps eſt ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur ſæpe, qui ſimulatione amicitiæ colũtur, & obſervantur temporis cauſâ. In amicitia autem nihil fictum, nihil ſimulatum; & quicquid in ea eſt, id verum, & voluntarium eſt. Quapropter à natura mihi, videtur potius, quàm ab * imbecillitate, orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam ſenſu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res utilitatis eſſet habitura. Quod quidem quale ſit, etiam in beſtiis quibuſdam animadverti poteſt, quæ ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut faciè earum appareat ſenſus. Quod in homine multò eſt evidentius. Primùm ex ea charitate, quæ eſt inter natos, & parentes; quæ dirimi (niſi deteſtabili ſcelere) non poteſt. Deinde, cum ſimilis ſenſus extitit amoris, ſi aliquem nacti ſumus, cujus cum moribus, & naturâ congruamus; quòd in eo quaſi lumen aliquod probitatis, & virtutis perſpicere videamur. Nihil eſt enim amabilius virtute,

Antiquior, id eſt, Nobilior. Amor, ex quo amicitia, à natura potius, quam ab imbecillitate orta. Fictum & ſimulatum.

* *Indigentiâ.*

virtute; nihil quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum propter virtutem, & probitatem eos etiam, quos nũquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabritii, M. Curii cum charitate aliqua, & benevolentia memoriam non usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinium Superbum; qui Sp. Cassium, Sp. Melliũ non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale: Ab altero propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus: Alterum propter crudelitatem ejus semper hæc civitas oderit. Quòd si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquã vidimus; vel, quod majus est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moveantur, cùm eorum, quibuscum usu conjuncti esse possint, Virtutem, & bonitatem perspicere videantur? Quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adjuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentiæ magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur, quod desideret; humilem sanè relinquunt, & minimè generosum (ut ita dicam) ortum amicitiæ, quam ex inopia, atque indigentia nasci volunt. Quod si ita esset, * ut quisque valetudinis minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longè secus est. Vt enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maximè virtute, & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suáque omnia in se ipso posita judicet: ita in amicitiis expetendis, colendísque maximè excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? Minimè hercle: ac ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione

* *Aliàs, ut quisque minimũ insit.*

fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit; auxit benevolentiam consuetudo. Sed quanquam utilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt; non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Vt enim benefici, liberalésque sumus non ut exiganus gratiam, (neque enim beneficium fœneramur) sed naturâ propensi ad liberalitatem sumus: sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed quòd omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè dissentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, támque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentiæ charitatem, facta significatione probitatis. Quam qui appetiverunt, applicant sese, & propiùs admovent, ut & usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus: sintque pares in amore, & æquales, propensioresque ad benè merendum, quàm ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur; & erit ejus ortus à natura, quàm ab imbecillitate & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. SCAE. Tu verò perge, Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. FAN. Rectè tu quidem: quamobrem audiamus.

Non esse fœnerandum beneficium. Amicitia nó spe mercedis, sed ex fructu amoris expetenda est.

Sicut natura mutari non potest, ita amicitia, quæ à natura est, perpetuò durat.

LAELIVS,

LAELIVS.

AVdite vero optimi viri ea, quæ sæpissimè inter me & Scipionem de Amicitia disserebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe: vel ut de Republica non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliàs adversis rebus, aliàs ætate ingravescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat incuntis ætatis; quòd summi puerorum amores sæpe unà cum prætexta, * & toga deponerentur. Sin autè ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione, vel luxuriæ, vel conditionis, vel cõmodi alicujus, quòd idem adipisci uterque non posset. Quòd si qui longiùs in amicitia provecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent. Pestem enim majorem esse nullam in amicitiis, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ; ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse. Magna etiam dissidia, & plerunque justa nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur; ut aut libidinis ministri, aut adjutores essent ad injuriã. Quod qui recusarent, quamvis honestè id facerent, jus tamen amicitiæ deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent; illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causâ esse facturos: eorum querela inveterata, non modo familiaritates extingui solere, sed etiã odia gigni maxima, atque sempiterna. Hæc ita multa, quasi fata, impendere amicitiis, ut omnia subterfugere non modo sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri.

Nihil difficilius, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere.

* *Sumpta toga.*

Nulla major pestis in amicitia, quàm pecuniæ cupiditas.

derì. Quamobrem id primum videamus, ſi placet, quatenùs amor in amicitia progredi debeat. Num, ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num Becillinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium juvare debuerunt? Tiberium quidem Gracchũ, Remp. vexantem à Q. Tuberone, æqualibúſque amicis derelictum videbamus. At C. Bloſſius Cumanus, hoſpes familiæ veſtræ, Scævola, cum ad me, qui aderam cum Lænatĩ, & Rutilio conſulibus in conſilio, deprecatum veniſſet, hanc, ut ſibi ignoſcerem, cauſam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum feciſſet, ut, quicquid ille vellet, ſibi faciendum putaret. Tum ego: Etiámne, inquam, ſi te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluiſſet id quidem: ſed ſi voluiſſet, paruiſſem. Videtis quàm nefaria vox! & herclè ita fecit, vel plus etiam, quàm dixit. Non enim paruit ille Tiberii Gracchi temeritati, ſed præfuit: nec ſe comitem illius furoris, ſed ducem præbuit. Itaque hac amentiâ, quæſtione nova perterritus, in Aſiam profugit, ad hoſtes ſe contulit, pœnas Reipub. graves, juſtáſque perſolvit. Nulla eſt igitur excuſatio peccati, ſi amici cauſâ peccaveris. Nam cùm conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile eſt amicitiam manere, ſi à virtute defeceris. Quòd ſi rectum ſtatuerimus, vel concedere amicis, quicquid velint; vel impetrare ab amicis, quicquid velimus: perfecta quidem ſapientia ſumus, ſi nihil habeat res vitii: ſed loquimur de iis amicis, qui ante oculos ſunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla ſumenda ſunt, & eorum quidem maximè, qui ad ſapientiam proxime accedunt. Vidimus Paulum Æmilium C. Luſcinio familiarem fuiſſe, (ſic à patribus accepimus) bis ũnà Conſules,

Quatenus amor in amicitia progredi debeat.

Coriolanus arma contra patriam movens.

Deprecari, id eſt, à ſe crimen removere.

Nefaria vox C. Bloſſii.

Nulla eſt excuſatio peccati, ſi amici cauſa peccaveris.

Consules, & collegas in Censura: tum etiam cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanum, memoriæ traditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra Remp. esset. Nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendissent, scio impetraturos non fuisse; cum illi sanctissimi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus *inimicus.

*Hostis.

HÆc igitur prima lex in amicitia sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cùm in cæteris peccatis, tum si quis contra Remp. se amici causâ feciſse fateatur. Etenim eo loco, Fanni & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus Reip. Deflexit enim jam aliquantulum de spatio, curriculóque consuetudo majorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Num quid simile Pop. Ro. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui; quid in P. Scipionem Nasicam effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem quoque, quem modò posuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectè, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cũ semel cœpit, labitur. Videtis, in tabella jam antè quãta sit facta labes, primò Gabiniâ lege, biennio autem post, Cassiâ. Videre jam videor pop. Rom. à Senatu disjunctum, multitudinísque arbitrio res maximas agi. Plures enim dis-

Prima lex in amicitia, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.

cent, quemadmodum hęc fiant, quàm quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rempub. peccantibus non discedant: Improbis autem pœna statuenda est: nec minor verò iis, qui sequuti erunt alterum, quàm is, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui cùm Imperator bello Persico servitute Græciam liberâsset, propterque invidiam in exilium missus esset, ingratæ patriæ * injurium non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo: itaque mortem sibi uterque conscivit. Quare talis improborum consensio, non modò excusatione amicitiæ regenda non est, sed potiùs omni supplicio vindicanda: ut ne quis sibi concessum putet, amicũ, bellũ patriæ inferentem, sequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis Respub. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodiè sit.

* *Aliàs invidiam.*

Coriolanus, & Themistocles mortem sibi consciverunt.

HÆc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causâ honesta faciamus: neque expectemus quidem, dum rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit: cõsilium verum dare gaudeamus liberè. Plurimum in amicitia amicorum benè suadentium valeat autoritas; eáque adhibeatur ad monendum non modò apertè, sed etiam acriter, si res postulabit; & authoritati adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam. Sed nihil est, quod illi non perse-

perſequantur ſuis argutiis; partim fugiendas eſſe nimias amicitias; ne neceſſe ſit, unum ſolicitum eſſe pro pluribus: ſatis ſupérque eſſe ſibi ſuarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari moleſtum eſſe: commodiſſimum eſſe, quàm laxiſſimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim eſſe ad beatè vivendum ſecuritatem; quâ frui non poſſit animus, ſi tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autẽ dicere aiunt etiam multò inhumanius, (quem locum breviter perſtrinxi paulò antè;) præſidii adjumẽtique causâ, non benevolentiæ, neque charitatis, amicitias eſſe expetendas. Itaque, ut quiſque minimũ firmitatis habeat minimúmque virium; ita amicitias appetere maximè. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant quàm viri: & inopes, quàm opulenti: & calamitoſi, quàm ii, qui putantur beati. O præclaram ſapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: quâ á Diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucũdius. Quæ eſt enim iſta *ſecuritas? ſpecie quidem blanda, ſed re ipſa multis locis repudianda eſt. Neque enim eſt conſentaneũ, ullam honeſtam rem, actionémve, ne ſolicitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptã deponere. Quòd ſi curã fugimus, virtus fugiẽda eſt; quæ, neceſſe eſt, ut cũ aliqua cura res ſibi cõtrarias alpernetur, atq; oderit: ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injuſtis juſtos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitioſis modeſtos. Ergo hoc proprium eſt animi bene conſtituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrẽ ſi cadit in ſapientem animi dolor, qui profectò cadit, niſi ex ejus animo extirpatã humanitatem arbitremur; quæ cauſa eſt, ut amicitiam funditùs tollamus è vita, ne aliquas propter eam

Πολυφιλία.

Solem è mũdo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt.

*Severitas.

Proprium animi bene conſtituti.

ſuſcipiamus moleſtias? Quid enim intereſt (motu animi ſublato) non dico inter pecudem, & hominem; ſed inter hominem, & ſaxum, aut truncum, aut quidvis generis ejuſdem? Neque enim ſunt iſti audiendi, qui Virtutem duram, & quaſi ferream eſſe volunt: quæ quidem eſt tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atq; tractabilis; ut & bonis amici quaſi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quã obrem angor iſte, qui pro amico ſæpe capiendus eſt, non tantùm valet, ut tollat è vita amicitiam non plus, quàm ut virtutes, quia nonnullas curas, & moleſtias afferunt, repudientur. Cùm autem contrahat virtus amicitiam (ut ſuprà dixi) ſiqua ſignificatio virtutis eluceat, ad quam ſe ſimilis animus applicet, & adjungat: id cùm contigit, amor ibi exoriatur neceſſe eſt. Quid enim tam abſurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriã, ut ædificio, veſtitu, cultúque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ita dicam) redamare poſſit, non admodum delectari? nihil eſt enim remuneratione benevolentiæ, nihil viciſſitudine ſtudiorum, officiorúmque jucundius. Quòd ſi etiam illud addimus, quod rectè addi poteſt, nihil eſſe, quod ad ſe rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quàm ad amicitiam ſimilitudo: conceditur profectò verum eſſe, ut bonos boni diligant, adſciſcántque ſibi, quaſi propinquitate conjunctos, atque naturã. Nihil eſt enim appetentius ſimilium ſui, nihil rapacius, quàm Natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, conſtat, ut opinor, bonis inter bonos quaſi neceſſariã benevolentiam eſſe, quę eſt amicitię fons, à natura conſtitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: nõ eſt enim inhumana virtus, neq; * immanis, neque ſuperba; quæ etiam populos univerſos tueri, eíſque

In Stoicos.

Amicitia ex amore naſcens.

Morum ſimilitudo amicitiam contrahit.

Ὅμοιον ὁμοίῳ φίλον.

* Immunis.

eſſque optimè conſulere ſoleat: quod non faceret profectò, ſi à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causâ fingunt amicitias, amabiliſſimum nodum amicitiæ tollere. Non enim tam Vtilitas parta per amicum, quàm amici Amor ipſe delectat. Túmque illud fit, quod ab amico eſt profectum, jucundum, ſi cum amore, & ſtudio eſt profectum. Tantúmque abeſt, ut amicitiæ propter indigentiam colantur; ut ii, qui opibus & copiis, maximéque virtute præditi (in qua plurimum eſt præſidii) minimè alterius indigeant, liberaliſſimi ſint, & beneficentiſſimi: atque haud ſcio, anne opus ſit quidem, nihil unquam omnino deeſſe amicis. Vbi enim ſtudia noſtra viguiſſent, ſi nunquam ſtudio, nunquam conſilio, nunquam opera noſtra nec domi, nec militiæ Scipio eguiſſet? non igitur utilitatem amicitia, ſed utilitas amicitiam conſequuta eſt. Non ergo erunt homines divitiis affluentes audiendi, ſi quando de amicitia, quam nec uſu, nec ratione habent cognitam, diſputabunt. Nam quis eſt (proh Deum fidem atque hominum!) qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipſe ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim eſt tyrannorum vita; nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla ſtabilis benevolentiæ poteſt eſſe fiducia: omnia ſemper ſuſpecta atque ſolicita ſunt; nullus locus eſt amicitiæ. Quis enim aut eum diligat, quem metuit: aut eum, à quo ſe metui putat? Coluntur tamen ſimulatione amicitiæ duntaxat ad tempus: quòd ſi fortè (ut fit plerunque) ceciderint; tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixiſſe ferunt, tum cum exul eſſet, ſe intellexiſſe, quos fidos amicos habuiſſet, quóſque infidos; cùm jam neutris gratiam referre poſſet.

Tyrannorum vita.

In adverſis cognoſcuntur amici.

posset. Quanquam miror, in illa superbia, & importunitate si quenquam habere potuit. Atque ut hujus (quem dixi) mores veros amicos parare non potuere: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solùm ipsa Fortuna cæca est, sed eos etiam plerunq; efficit cæcos, quos complexa est. Itaq; illi efferuntur fastidio ferè, & contumaciâ: neq; quicquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atq; hoc quidem videre licet eos, qui anteà commodis fuerant moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, sperniq; ab iis veteres amicitias, & * indulgeri novis. Quid autem stultius, quàm, ut plurimum copiis, facultatibus, opibus possint cætera parare, quæ * parant, pecuniam, equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa: amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut ita dicam) supellectilẽ? Etenim cætera cùm parant, cui parent, nesciunt, nec cujus causâ laborent. Ejus enim est istorum quicquid est, qui vincit viribus; amicitiarũ sua cuique permanet stabilis & certa possessio: ut, etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona Fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis, non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini deligendi. De quibus tres video sententias ferri, quarum nullam probo: Vnam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos: Alteram, ut nostra in amicos benevolentia, illorum erga nos benevolentiæ pariter, æqualitérq; respondeat: Tertiam, ut quanti quisque seipsum facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior: nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum? precari ab indigno,

Fortuna cæca.

* Indulgere.

* Parantur.

Melius laudabiliúsque est amicos, quàm divitias parare.

Qui sunt in amicitia fines.

digno, supplicare, tum acerbius in aliquem invehi, insectaríque vehementiùs: quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorũ fiunt honestissimè. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahíque patiuntur, ut iis amici potius, quàm ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis, ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exiguè & exiliter ad calculos revocare amicitiã, ut par fit ratio acceptorum & datorũ Ditior mihi, & affluẽtior videtur esse vera amicitia, nec observare strictè, ne plus reddat, quam acceperit. Neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis deterrimus, ut quanti quisq; se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunę fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed* potius eniti, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducátque in spem, cogitationémque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ constituendus est, si prius, quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quàm ejus, qui dixisset, Ita amare oportere, ut aliquando esset osurus. Nec verò se adduci posse, ut hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem: sed impuri cujusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus ejus esse poterit, cujus se putabit inimicum esse posse? Quinetiam necesse erit cupere, & optare, ut quàm sæpissimè peccet amicus, quo plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commodísque

Precari amicis ab indigno.

Ad calculos revocare.

** Potius debes eniti.*

modíſque amicorum neceſſe erit angi, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cuiuſcunque eſt, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odiſſe poſſemus. Quinetiam ſi minus felices in deligendo fuiſſemus; ferendum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cùm emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, conſiliorum, & voluntatum ſine ulla exceptione communitas: ut etiam ſiqua fortuna acciderit, ut minus juſtæ amicorum voluntates adjuvandæ ſint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum eſt de via, modò ne ſumma turpitudo ſequatur. Eſt enim, quatenus amicitiæ dari venia poſſit. Nec verò negligenda eſt fama: Nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis, & aſſentationibus colligere turpe eſt. Virtus, quam ſequitur Charitas, minimè repudianda eſt. Sed ſæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis ſermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores eſſent; capras, & oves quot quiſque haberet, dicere poſſe: amicos quot haberet, non poſſe dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere, in amicis eligendis negligentes eſſe, nec habere quaſi ſigna quædam, & notas, quibus eos qui ad amicitiam eſſent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & ſtabiles, & conſtantes eligendi: cujus generis eſt magna penuria: & judicare difficile eſt ſanè niſi expertum. Experiendum autem eſt in ipſa amicitia: ita præcurrit amicitia judicium, tollítque experiendi poteſtatem. Eſt igitur prudentis ſuſtinere, ut curſum, ſic impetum bene-

Quouſque amicitia producenda ſit.

Difficile eſt amicum judicare.

benevolentiæ, quo utamur, quasi aquis tentatis, sic amicitiis, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parva pecunia perspiciuntur, quàm sint leves: quidam autem, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ sordidum existiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiæ, non anteponant? ut cùm ex altera parte proposita hæc sint, ex altera * vis amicitiæ: non multo illa malint? Imbecillia enim * natura est ad contemnendam potentiam: quam, etiamsi neglecta amicitia, consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficilimè reperiuntur in iis, qui in honoribus, Réque publicâ versantur. Vbi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc ut omittam) quàm graves, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates? ad quas, non est facilè inventus, qui descendat. Quanquam Ennius rectè:

* *Ius.*
* *Aliàs humana natura.*

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo levitatis, & infirmitatis plerosque convincunt: aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt. Qui igitur, utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & penè divino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiæque ejus, quam in amicitia quærimus, Fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, * & qui rebus iisdem moveatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatẽ. Neq; enim fidũ potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque verò, qui non iisdem rebus movetur, & na-

Fides stabilis amicitiæ fundamentum.

* *Aliàs, id est, qui rebus.*

& natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendū eodē est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat * illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam iamdudum tracto, Constantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem Sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primùm, ne quid fictum sit, néve simulatum: Apertè enim vel odisse, magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde, non solum ab aliquo, illatas criminationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amicō esse violatum. Accedat huc suavitas quædam, oportet, sermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatémque proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: Num quando amici novi, non indigni amicitiā, veteribus sint anteponēdi; ut equis vetulis teneros anteponere solemus? Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrimæ quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissimæ: verúmque illud est, quod vulgo dicitur: Multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est: Maxima est enim vis vetustatis, & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modò mentionem feci) si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quàm intrectato,

* Oblatis.

Tristitia & severitas abesse debent ab amicitia.

Novi amici non sunt veteribus anteponendi.

Notandum proverbium.

intrectato,& novo. Nec modò in hoc, quod eſt animal,ſed in iis etiam quæ ſunt inanimata, conſuetudo valet: cùm locis etiam ipſis montoſis delectemur,& ſylveſtribus,in quibus diutiùs commorati ſumus. Sed maximum eſt in amicitia, ſuperiorem parem eſſe inferiori Sæpe enim excellentiæ quædam ſunt; qualis erat Scipionis in noſtro (ut ita dicam) grege. Nunquam ſe ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio antepoſuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Q verò Maximum, fratrem,egregium virum,omnino ſibi nequaquam parem, quòd is anteibat ætate,tanquam ſuperiorem colebat: ſuóſq, omnes per ſe eſſe poſſe ampliores volebat. Quod faciendum,imitandúmque eſt omnibus; ut, ſi quam præſtantiam virtutis, ingenii, fortunæ conſecuti ſunt, impertiant eam ſuis, communicéntque cum proximis: ut,ſi parentibus nati ſint humilibus,ſi propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortunâ,eorum augeant opes, eíſque honori ſint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam ſtirpis,& generis, in famulatu fuerint, cum cogniti ſunt,& aut Deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen charitatem in paſtores, quos patres ſuos multos annos eſſe duxerunt Quod quidem eſt multò profectò magis in veris patribus,certíſque faciendum.Fructus enim ingenii, & virtutis, omníſque præſtantiæ tum maximè capitur, cum in proximum quenq; confertur. Vt igitur ii,qui ſunt in amicitiæ conjunctioníſq; neceſſitudine ſuperiores, exæquare ſe cum inferioribus debent: ſic inferiores dolere non debent, ſe à ſuis amicis aut ingenio, aut fortunâ,aut dignitate ſuperari. Quorum plerique aut queruntur ſemper aliquid, aut etiã exprobrant; eóque magis,ſi aliquid habere ſe putant, quod officiosè,aut amicè,& cum labore aliquo ſuo factum

Superior ætate colendus eſt.

queant

queant dicere. Odiosum sanè genus hominum officia exprobrantium; quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia; sic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cùm ipsi se contemni putant: quod non ferè contingit nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur; qui hac opinione non modò verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum est, primùm, quantum ipse efficere possis: Deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atque adjuves, possit sustinere. Non enim tu potes (quantumvis licet excellas) omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit Consulem efficere, fratrem ejus * Lucium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam confirmatísque & ingeniis, & ætatibus, judicandæ sunt. Nec, siqui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt: isto enim modo nutrices, & pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentię postulabunt. qui negligendi quidē non sunt, sed alio quodam modo colendi: aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt. Dispares enim mores, disparia studia sequuntur: quorū dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliā causam ullā boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi, quòd tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum, studiorumq; distantia. Rectè etiam præcipi potest in amicitiis, ne quis intemperatā quadā benevolentiā (quod persæpè fit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Neopto-

Meminisse debet is, in quem collatum est beneficium, non memorare qui contulit.

Scipio Rutilium consulem fecit.

* *Alias Lelium.*

Amicitiæ ætate provectæ judicandæ sunt.

Neoptolemus capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud quem erat educatus, multis eum lacrymis iter ſuum impedientem, audire voluiſſet. Et ſæpe incidunt magnæ res, ut diſcedendum ſit ab amicis: quas qui impedire vult, quòd deſiderium non facilè ferat, is & infirmus eſt, molliſq; naturę, & ob eam ipſam cauſam in amicitia parùm juſtus. Atque in omni re conſiderandum eſt, & quid poſtules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Eſt enim quaſi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam neceſſaria. Iam enim à ſapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio noſtra delabitur. Erumpunt ſæpe vitia amicorum; tum in ipſos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione uſus elevandæ, & (ut Catonem dicere audivi) diſſuendę magis, quàm diſcindendæ ſunt: niſi quædam admodum intolerabilis injuria exarſerit; ut neque rectum neque honeſtum ſit, neque fieri poſſit, ut non ſtatim alienatio, diſiunctióque facienda ſit. Sin autem morum, aut ſtudiorum commutatio quædam, (ut fieri ſolet) facta erit, aut in Reipublicæ partibus diſſentio interceſſerit; (loquor enim, ut paulò antè dixi, non de ſapientum, ſed de communibus amicitiis) cavendum erit, ne non ſolùm amicitiæ depoſitæ, ſed inimicitiæ etiam ſuſceptę videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pomp. meo nomine ſe removerat (ut ſcitis) Scipio: propter diſſenſionem autem, quæ erat in Rep. alienatus eſt à collega noſtro Metello. Vtrumq; egit gravitèr, authoritate, & offenſione animi nõ acerba. Quamobrem primùm danda opera eſt, ne qua amicorum diſſidia fiant: ſin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potiùs amicitiæ, quàm oppreſſæ eſſe videantur.

Neoptolemus. Lycomedes.

Conſiderandum eſt quid ab amicis petatur.

Diſſuendæ magis quam diſcindendæ amicitiæ.

Q. Pompeius

Metellus.

Cavendum verò est, ne etiam in graves inimicitias convertant se amicitiæ, è quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt; & hic honos veteri amicitiæ tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omninò omnium horum vitiorum, atq; incõmodorum una cautio est, atq; una provisio, ut ne nimis citò diligere incipiamus, néve indignos: Digni autẽ sunt amicitiâ, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Ratũ istud genus, (& quidem omnia præclara rara) nec quicquam difficilius, quàm reperire, quod sit õmni ex parte in suo genere perfectũ. Sed pleriq; neque in rebus humanis quicquam bonum nõrunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tãquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperunt se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrima illa, & maximè naturali carẽt amicitiâ, per se, & propter se expetenda: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ, qualis & quãta sit. Ipse enim se quisq; diligit, non ut aliquam à seipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisq; charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quòd si hoc apparet in bestiis, volucribus, agrestibus, natantibus, cicuribus, feris, primùm, ut se ipsę diligant; (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant, atq; appetant, ad quas se applicent, ejusdem generis animantes: idque faciunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quantò id magis in homine sit natura, qui se ipse diligit; & alteram acquirit, cujus animũ ita cum suo commisceat, ut efficiat penè unum ex duobus: Sed plerique perversè, ne dicam impudentèr, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt;

Quis sit amicus.

quæque

quæque ipſi non tribuunt amicis, hæc ab iis deſiderant. Par eſt autem primùm, ipſum eſſe virum bonum, tum alterum ſimilem ſui quærere. In talibus ea, quam jamdudũ tractabamus, ſtabilitas amicitiæ confirmari poteſt, cùm homines benevolentia conjuncti, primùm cupiditatibus iis, quibus cæteri ſerviunt, imperabunt: deinde æquitate, juſtitiáq; gaudebunt, omniáque alter pro altero ſuſcipiet; neque quicquam unquam, niſi honeſtum, & rectum, alter ab altero poſtulabit: neque ſolùm colent ſe inter ſe, ac diligent, ſed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis perniciosus eſt error, qui exiſtimant libidinum, peccatorúmque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adjutrix à natura data eſt, nõ vitiorũ comes: ut quoniam ſolitaria nõ poſſet virtus ad ea, quę ſumma ſunt, pervenire; conjuncta & ſociata cum altera perveniret: quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt; eorum eſt habendus ad ſummum naturæ bonum optimus, beatiſſimúſq; comitatus. Hæc eſt, inquam, ſocietas, in qua omnia inſunt, quæ putant homines expetenda, honeſtas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut cùm hæc adſint, beata vita ſit, & ſinè his eſſe non poſſit. Quod cùm optimum, maximúmq; ſit; ſi id volumus adipiſci, virtute opera danda eſt: ſine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam conſequi poſſumus. Ea verò neglecta, qui ſe amicos habere arbitrantur, tum ſe dẽique erraſſe ſentiunt, cùm eos gravis aliquis caſus experiri cogit. Quocirca (dicendum eſt enim ſæpius) cùm judicaveris, diligere oportet: non cùm dilexeris, judicare. Sed, cùm multis in rebus negligentiâ plectimur, tum maximè in amicis & deligendis, & colendis. Præpoſteris enim utimur conſiliis, & acta agi

Amicus, vir bonus eſſe debet.

Nunquam niſi honeſtum & rectum petendum eſt.

Non debet verecundia ab amicitia abeſſe.

Apothegma. Iudicandum eſt priùs, quam diligamus.

Actum agere.

mus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultrò & citrò, vel usu diuturno, vel etiam officiis, repentè in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpimus. Quo etiam magis vituperanda est rei tam maximè necessariæ tanta incuria. Vna est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt: quanquam á multis ipsa virtus contemnitur & venditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus, cultúsque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammãtur, quàm multi ita contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil levius existiment. Item cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unũ idem sentiunt, & hi, qui ad Remp. se contulerunt, & ii, qui rerũ cognitione, doctrináque delectantur; & ii, qui suum negotium gerunt otiosè: postremò ii qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modò velint aliqua ex parte liberalitèr vivere. Serpit enim nescio quo modo per omnium vitam amicitia; nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertẽ sui. Quinetiam, siquis asperitate ea est, & immanitate naturæ, ut congressus, & societatem hominum fugiat, atq; oderit, qualem fuisse Athenis Timonem, nescio quem, accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis suæ. Atque hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudine uspiam collocaret; atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat abundantiam, & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatẽ eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset? cuiq; non auferret fructum

Timon.

ctum voluptatum omnium ſolitudo? Verum igitur illud eſt quod à Tarentino Architâ (ut opinor) dici ſolitum, noſtros ſenes commemorare audivi, ab aliis ſenibus auditum: Si quis cœlum aſcendiſſet, naturámq; mundi, & pulchritudinẽ ſiderũ perſpexiſſet, inſuavem illam admirationem ei fore, quæ jucundiſſima fuiſſet, niſi aliquem, cui narraret, habuiſſet. Sic natura ſolitariũ nihil amat; ſempérq; ad aliquid tanquam adminiculum annititur, quod in amiciſſimo quoq; dulciſſimum eſt. Sed cùm tot ſignis eadem natura declaret, quid velit, ac quęrat, quid deſideret, obſurdeſcimus tamẽ neſcio quomodo, nec ea, quę ab ea monemur, audimus. Eſt enim varius & multiplex uſus amicitiæ, multæq; cauſæ ſuſpicionum, offenſionúmq; dantur, quas tùm evitare, tùm elevare, tùm ferre ſapientis eſt. Vna illa ſublevanda offenſio eſt, ut & * veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici ſæpè ſunt, & objurgandi: & hęc accipienda amicè, cùm benevolè fiunt. Sed neſcio quomodo verũ eſt, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit; *Obſequium amicos, veritas odiũ parit.* Moleſta veritas eſt, ſiquidem ex ea naſcitur odium, quod eſt venenũ amicitiæ: ſed obſequiũ multò moleſtius, quod peccatis indulgens, præcipitẽ amicum ferri ſinit. Maxima autem culpa in eo eſt, qui & veritatem aſpernatur, & in fraudẽ obſequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia eſt; primùm, ut monitio acerbitate; deinde objurgatio contumeliâ careat. In obſequio autem (quoniam Terentiano verbo libẽtèr utimur) comitas adſit, aſſentatio vitiorum adjutrix procul amoveatur, quæ non modò amico, ſed ne libero quidem digna eſt. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures clauſæ veritati ſunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus ſalus deſperanda eſt.

Natura nihil ſolitarium amat.

* Veritas. An verum ſit Terentianum illud: Obſequium amicos, veritas odium parit.

Fugiendam eſſe aſſentationem.

Audienda eſt veritas.

Scitum est enim illud Catonis, multò melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum saepè dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quòd ii scilicet, qui monentur eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent carere. Peccasse enim se, non anguntur; objurgari, molestè ferunt; quod contra oportebat, delicto dolere, objurgatione gaudere. Vt igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiæ; & alterũ liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitiis pestem esse majorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum, atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiæ valere non potest. Nam cùm amicitiæ vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: qui id fieri poterit, si ne in uno quidem unus animus erit, idémq; semper; sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quam animus ejus, qui ad alterius non modò sensum, ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur? Negat quis? nego, ait? aio. Postremò imperavi egomet mihi, omnia assentari, ut ait idem Terentius, sedile sub Gnathonis persona quod amici genus adhibere omninò levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint, loco, fortuna, fama superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit authoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibitâ diligentiâ, quàm omnia fucata

Nota.

Amicitiæ.

& fi-

& simulata à sinceris, atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid interst inter popularem, id est, assentatorem, & levẽ civem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C. Papyrius Consul nuper, influebat in aures concionis, cùm ferret legem de Tribunis pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me; de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dii immortales) fuit gravitas, quanta in oratione majestas ut facilè ducem Populi Rom. nõ comitẽ diceres: sed affuistis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popularis suffragiis populi repudiata est, atq; (ut ad me redeã) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino consulibus, quàm popularis lex de sacerdotiis C. Liconii Crassi * videbatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum instituit in forum * versibus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè vincebat. Atque id actum est Prętore me quinquennio antequam Consul sum factus. Itaque re magis, quàm authoritate causa illa defensa est: Quòd si in scena, id est, in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modò id patefactum & illustratum est, quid in amicitia fieri oporteat, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi (ut dicitur) * apertum pectus videas, unúmq; ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari possis, cum id, quàm verè fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamvis periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. Ita fit, ut is, assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ipse sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omninò est amans sui virtus: optimè enim se ipsa novit;

Papyrius.

* Aliubebatur.

* Versus.

Scena.

* Apertum amici pectus.

Assentationem amat, qui ipse sibi assentatur.

quámque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsa non tam multi prædíti esse, quàm videri volunt. Hos delectat assentatio; his fictus ad *Voluptatem eorum *voluntatem sermo cùm adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cùm alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi. Magnas verò agere gratias Thais mihi? Satis erat respondere, Magnas: Ingentes, inquit Semper auget assentatio id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant, & invitant, tamen etiam graviores, constantioréſq; admonendi sunt, ut animadvertant, ne callida assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus Nota. ille, & occultus ne se insinuet, studiosè cavendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpè assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincíque se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius quàm illud? Quod ne accidat, magis cavendum est, ut in Epicureo;

Hodie me ante omnes comicos, stultos, senes
Versaris, atque luseris lautissimè.

Hæc etiam in fabulis stultissima persona est, improvidorum, & credulorũ senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id est, sapientũ, Aliàs deflexit, Epilogus disputationis de amicitia. (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias defluxit oratio. Quãobrem ad illam primam redeamus, eámque ipsam concludamus aliquãdo. Virtus, inquam, C. Fanni, &

tu

tu Q. Muti, & conciliat amicitias, & conſervat. In ea eſt enim convenientia rerum, in ea ſtabilitas, in ea conſtantia. Quæ cùm ſe extulit, & oſtendit lumen ſuum, & idem aſpexit, agnovitque in alio, ad id ſe admovet, viciſſímque accipit illud, quod in altero eſt, ex quo eorum exardeſcit ſive amor, ſive amicitia: utrumque enim dictum eſt ab amando. Amare autem nihil aliud eſt, niſi eum ipſum diligere, quem ames, nullâ indigentiâ, nullâ utilitate quæſitâ. Quæ tamen ipſa efflóreſcit ex amicitia, etiáſi tu eam minùs ſequutus ſis. Hac nos adoleſcentes benevolentiâ, ſenes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Naſicam, T. Gracchum, Scipionis noſtri ſocerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me, Scipionem, L. Furium, P. Rutilium, Sp. Mummium. Viciſſim autem ſenes in adoleſcentium charitate acquieſcimus: ut ego in veſtra & in Q. Tuberonis; equidem etiam admodũ adoleſcentis, P. Rutilii, & A. Virginii familiaritate delector. Quãdoquidem enim ita ratio comparata eſt vitæ, naturæq; noſtræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum eſt, ut cum æqualibus poſſis vivere, quibuſcum tanquam è carceribus emiſſus, cum iiſdem ad calcem (ut dicitur) pervenire poſſis. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducæque ſunt, ſemper aliqui acquirendi ſunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim, benevolentiáque ſublatâ, omnis eſt è vita ſublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam eſt ſubitò ereptus, vivit tamen, ſempérque vivet. Virtutem enim ſemper amavi illius viri, quæ extincta non eſt: nec mihi ſoli verſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui; ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis. Nemo unquam animo, aut ſpe majora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam

Virtus conciliat amicitias & conſervat.

Quid ſit amare.

dam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hâc mihi de Republica consensus, in hâc rerum privatarum consilium, in eâdem requies plena oblectationis fuit: nunquam illum, ne minima quidem re, offendi, quod quidem senserim; nihil audivi ex eo ipse, quod nollem. Vna domus erat, idem victus, isque communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationésq; communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium, tempúsque contrivimus. Quarum rerum recordatio, & memoria, si unà cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi viri, atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, aluntúrque potius, & augentur cogitatione, & memoria. Et si planè illis orbatus essem, magnum tamen afferet mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia tolerabilia esse debent, etiamsi magna sint. Hæc habui de amicitia, quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) ut, eâ exceptâ, nihil amicitiâ præstabilius esse puteris.

M. T. C. Lælii, seu de amicitia Finis.

M. T.

M. T. CICERONIS CATO MAIOR, SEV DE SENECTVTE

Ad T. Pomponium Atticum.

DIALOGI PERSONÆ

SCIPIO, CATO, LAELIVS.

Præfatio.

TIte, ſi quid ego adjuro, curamve leváſſo,
Quæ nunc te coquit, & verſat ſub pectore fixa,
*Ecquid erit * pretii?*

* Præmii.

Licet enim verſibus iiſdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flamminium ille vir haud magna in re, ſed fidei plenus: quanquam certò ſcio non ut Flaminium,

Sollicitari te (Tite) ſic, noctéſque, diéſque.

Novi enim moderationem animi tui, & æquitatem téque non cognomen ſolùm Athenis deportaſſe, ſed humanitatem, & prudentiam intelligo. Et tamen ſuſpicor iiſdem rebus te, quibus me ipſum ſentio interdum graviùs commoveri: quarũ conſolatio, & major eſt; & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi viſum eſt, de ſenectute aliquid ad te ſcribere: hoc enim onere (quod mihi tecum commune eſt) aut jam urgentis, aut certè adventantis ſenectutis, & te, & me ipſum levari volo: etſi te quidem id modeſtè, ac ſapientèr; ſicut omnia, & ferre, & laturum eſſe certò ſcio. Sed mihi, cum de Senectute aliquid velſem ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo

Atticus.

uterque

uterque noſtrûm communitèr uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modò omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias, ſed effecerit mollem etiam, & jucundã ſenectutem. Nunquam igitur ſatis laudari dignè poterit Philoſophia; cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & ſæpè dicemus. Hunc verò librũ de ſenectute ad te miſimus. Omnem autem ſermonem tribuimus, non Tithono, ut Ariſto Chius, ne parum eſſet authoritatis, tanquam in fabula: ſed M. Catoni ſeni, quò majorẽ authoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facilè ſenectutem ferat; iiſque eum reſpondentem. Qui ſi eruditiùs videbitur diſputare, quàm conſuevit ipſe in ſuis libris, attribuito Græcis literis: quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? Jam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam.

Tithonus, Ariſto Chius. Perſonarum dignitas addit orationi authoritatem.

DIALOGVS. P. SCIPIO, C. LÆLIVS ET CATO INTERLOCVTORES.

SCIPIO.

SÆpenumero admirari ſoleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectámque ſapientiam; tum vel maximè, quòd ſenectutem tuam nunquam tibi gravẽ eſſe ſenſerim. Quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Ætnâ gravius dicant ſuſtinere. CATO. Rem haud ſanè, Scipio & Læli, difficilem admirari videmini. Quibus enim nihil opis eſt in ipſis ad benè, beatéque vivendum,

vendum, iis omnis gravis est ætas: qui autem omnia bona à seipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere inprimis est Senectus, quam ut adipiscantur, omnes optant, eandem accusant adepti, tanta est inconstãtia, stultitia, atque perversitas. Obrepere aiunt eam citiùs, quàm putassent. Primùm, quis coegit eos falsum putare? Quî enim citiùs adolescentiæ senectus, quàm pueritiæ adolescentia, obrepit? Deinde, quî minus gravis esset iis senectus, si octingentesimum annũ agerent, quàm si octogesimum? pręterita enim ætas, quamvis longa, cùm effluxisset, nullâ consolatione permulcere posset stultã senectutem. Quocirca, si sapientiam meam admirari soletis (quæ utinam digna esset opinione vestra, nostróq; cognomine,) in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem tanquam Deum sequimur, eíque paremus: A qua non verisimile est, cum cæteræ partes ętatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, esse neglectũ. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, &, tanquam in arborum baccis, terręq; frugibus, maturitate tempestiva, quasi vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? LAEL. Atqui Cato gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si (quoniã volumus, & speramus quidem senes fieri) multò antè à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. CATO. Faciam verò, Læli, præsertim si utrique vestrûm gratum (ut dicis) futurum sit. SCIP. Volumus sanè (nisi molestum est, Cato) tanquam aliquam viam longam confeceris, qua nobis quoque ingrediendum sit, istùc, quò pervenisti, videre quale sit. CATO. Faciam, ut potero, Læli: sæpè enim

Epiphonema Nota.

Cato sapiens dicebatur. ἔτυθεῷ.

Quid sit gigantes cum diis bellare. Θεομαχεῖν.

enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cùm paribus, veteri proverbio, facillimè congregantur) * quæ C. Salinator, quæ Spu. Albinus, homines Consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum, quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent; tùm quòd spernerétur ab iis, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare: quod esset accusandum. Nam si id culpâ senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquísque omnibus majoribus natu; quorum ego multorum cognovi senectutẽ sine querela; qui, se & à libidinũ vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate: Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem, Importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. LAEL. Est, ut dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, dignitatem tuam tolerabilem senectutem videri: id autem non posse multis contingere. CATO. Est illud quidem Læl. aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in jurgio respondisse; cùm ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloriâ splendorem assecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec si tu Athenienses esses, clarus unquam fuisses. Quod eodẽ modo de senectute potest dici. Neq; enim in sũma inopia levis esse Senectus potest ne sapienti quidem: nec insipienti etiã in summa copia, non gravis. Aptissima omninò sunt, Scipio, & Læli, arma senectutis, arte exercitationésque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multùm, diúque veris, mirificos afferunt fructus; nec solum quia nunquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum

Proverbium.

* Quæ.

In moribus est culpa, nõ in ætate.

Themistoclis responsio ad Seriphium quendam.

Senectutis arma.

mum est;) verumetiam, quia conscientia bene actæ vitæ, multorúmque benefactorum recordatio jucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem: Erat enim in illo viro comitate cõdita gravitas; nec senectus mores mutaverat. Quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate provectum. Anno enim post, quàm primùm Consul fuerat, ego natus sum: cumq; eo quartum Cõsule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintóq; anno post ad Tarentum Questor; Deinde Ædilis; quadriennio post factus sum prætor: quem magistratum gessi Consulibus Tuditano, & Cethego. Tum quidem ille admodum senex, suasor legis Cinciæ de donis, muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adolescens, cùm planè grandis esset: & Annibalem, juvenilitèr exultantẽ, patientiâ suâ molliebat: de quo præclarè familiaris noster Ennius

Q. Fabrii Max. gesta.

Capua Apuliæ civitas.

Cinciæ lex.

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo póstque magisque viri nunc gloria claret.

Cunctator Fabius.

Tarentum verò quâ vigilantiâ, quo cõsilio recepit? Cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti, atq; ita dicenti; Mea opera (Q. Fabi) Tarentum recepisti: Certè, inquit, ridens; nã nisi tu amisisses, ego nunquã recepissem. Nec verò in armis prestãtior, quàm in toga; qui consul iterum, Sp. Carvilio collega quiescente, C. Flãminio tribuno plebis quoad potuit, restitit, agrũ Picenum, & Gallicũ viritim contra Senatus authoritatem dividenti. Augúrque cum esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri: quæ pro Reip. salute gererentur; quæ contra Remp. fierenr, conrra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi: sed nihil

Fuga Salinatoris.

μάντις ἐπ' οἰωνοῖς.

nihil eſt admirabilius, quàm quomodo ille mortem M. filii tulit, clari viri, & Conſularis. Eſt in manibus viri laudatio, quam cùm legimus, quem Philoſophũ non contemnimus? nec verò ille in luce modò, atque in oculis civium magnus: ſed intus, domíque præſtantior. Qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ ſcientia juris augurandi? multę etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoria tenebat, non domeſtica ſolùm, ſed etiam externa bella: Cujus ſermone ita tum cupidè fruebar, quaſi jam divinarem id quod evenit, illo extincto, unde diſcerẽ, fore neminẽ. Quorſũ igitur hęc tam multa de Maximo? Quia profectò videtis, nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. Nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedeſtres, navaléſque pugnas, ut bella à ſe geſta, triumphóſq; recordentur. Eſt enim quietè, & patrè, & elegantèr actæ ætatis placida, ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis qui uno & octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt. Qualem Iſocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, vixítque quinquennium poſteà: cujus magiſter Leontinus Gorgias centum & ſeptem complevit annos: neque unquam in ſuo ſtudio, atque opere ceſſavit. Qui, cùm ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet eſſe in vita: Nihil habeo, inquit, quòd accuſem ſenectutem. Præclarum reſponſum, & docto homine dignum. Sua enim vitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modò mentionem feci, Ennius:

Iſocrates ſcripſit Panathenaicum.

Sicut fortis equus, ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit Olympia, nunc ſenio confectus quieſcit.

Equi fortis, & victoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem probè meminiſſe poteſtis. Anno enim

unde-

undevigesimo post ejus mortem, hi consules T. Flaminius & M. Attilius facti sunt: ille autem * Cæpione & Philippo iterum Consulibus mortuus est: cùm ego quidé v. & LX. annos natus, legé Voconiá voce magna, & bonis lateribus suasissem. Sed annos LXX. natus (tot enim vixit) Ennius ita ferebat duo quæ maxima putantur, onera, Paupertatem, & Senectutem, ut eis penè delectari videretur. Etenim, cú complector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera videatur: unam, quòd avocet à rebus gerendis: alteram, quòd corpus faciat infirmum: tertiam, quòd privet omnibus ferè voluptatibus: quartam, quòd haud procul absit à morte. Earum si placet, causarum, quantum quęque valeat, quantúmque justa sit unaquæque, videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis quæ geruntur juventute, & viribus? Nullæne igitur res seniles sunt quæ vel infirmis corporibus, animo tamen adminístrentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus Scipio, socer optimi viri, filii mei? Et cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncani, cùm Remp. consilio, & autoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam ut cæcus esset: tamen is cùm sententia senatus inclinaret ad pacem & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius.

* al. Scipione.

Lex Voconia.

Cur senectus misera videatur.

Prima vituperatio senectutis, Senectute impedimento non esse rebus gerendis.

Appius cæcus.

Quò vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antehac, dementi sese flexêre vuina?

Cæteráque gravissimè. Notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii extat oratio: atque hanc ille egit septem & decem annis post alterum Consulatum; cùm inter duos Consulatus anni x. interfluxissent, Censorque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè

fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerēda versari senectutem negant: similésque sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicāt, cùm alii malos scandant, alii per foros cursitent, alii sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens, sedeat in puppi quietus: Non facit ea, quæ juvenes: at verò multò majora, & meliora facit. Nō enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, & autoritate, & sententia: quibus non modò non orbatri, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis (qui & miles, & Tribunus, & legatus, & Consul versatus sum in vario genere bellorum) cessare nunc videor, cum bella non gero: at Senatui, quæ sunt gerenda, præscribo: & quomodo Carthagini, malè jamdiu cogitāti, bellum inferatur, multò antè denuncio: de qua non antè vereri desinā, quàm illam excisam esse cognovero. Quam palmam utinam immortales Dii tibi, Scipio, reservent, ut avi reliquias persequare: cujus à morte hic tertius & trigesimus est annus: sed memoriā illius viri excipient omnes anni cōsequentes. Anno ante me Censorem mortuus est, novem annis post meum consulatū, cùm Consul iterū, me Consule, creatus esset. Nū igitur, si ad centesimum annum vixisset, senecturis eum suæ pæniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminùs hastis, aut comminùs gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententia. Quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent Senatū. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur, Senes. Quòd si legere, & audire voletis externa, maximas Respub. ab adolescentulis labefactatas, à senibus sustētatas, & restitutas reperietis. Cedò, qui vestram Remp. tantam amisistis tā citò?

Senatus à senio. γέροντες senes, unde γερουσία summum consilium, apud Lacedæmonios.

sic

ſic enim percontanti, ut eſt in Nævii Poetæ Ludo, reſpondentur & alia,& hæc inprimis,

Provenitebant oratores novi, ſtulti, adoleſcentuli.

Iambicus tetrameter.

Temeritas eſt videlicet florentis ætatis, prudentia ſenectutis. At memoria minuitur. Credo, niſi exerceas eam, aut etiam ſi ſis naturâ tardior. Themiſtocles omnium civium nomina perceperat: num igitur cenſetis eum, cùm ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet, Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modò eos, qui ſunt, novi; ſed eorum patres etiam, & avos. Nec, ſepulchra legens, vereor (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipſis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec verò quenquam ſenem audivi oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet: omnia, quæ curant, meminerunt; vadimonia conſtituta, qui ſibi, quibus ipſi, debeant. Quid iuriſconſulti? quid Pontifices? quid Augures? Quid Philoſophi ſenes? quàm multa meminerunt? Manent ingenia ſenibus, modò permaneat ſtudium, & induſtria. Nec ea ſolum in claris, & honoratis viris, ſed in vita etiam privata, & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias fecit: qui propter ſtudium, cùm rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus eſt: ut, quemadmodum noſtro more, malè rem gerentibus patribus, bonis interdici ſolet: ſic illum, quaſi deſipientem, à re familiari removerent judices. Tum ſenex dicitur eam fabulam quam in manibus habebat, & proximè ſcripſerat, Oedipum Coloneum recitaſſe judicibus, quæſiſſéq;, num illud carmen deſipientis videretur? Quo recitato, ſententiis judicum eſt liberatus. Num igitur hunc, num Heſiodum, num Simonidem, num Steſichorum, num, quos antè dixi, Iſocratem, Gorgiam, num Homerum, num Philoſophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num

Memoriam in ſenectute non minui. Themiſtoclis memoria.

Sophocles. Senectutem non eſſe remotam à rebus gerendis.

Socratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenē Stoicum coëgit in suis studiis obmutescere senectus? An non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ut ista divina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos * vicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquàm ferè ulla in agro majora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquam in illis hoc minus mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum nō putet posse vivere; sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omninò pertinere.

* Romanos.

Serunt arbores quæ alteri sæculo prosint.

Statii duo fuerunt.

ut ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamvis is senex, quærenti, cui seras, respondere, Diis immortalibus; qui me non accipere tantummodò hæc à majoribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri sæculo prospiciente quàm illud:

Statius Cæcilius.

Ædepol senectus, si nihil quicquam aliud vitii
Apportet secum, cum advenerit, unum id est satis,
Quod diu vivendo, multa quę non vult, videt:

Et multa fortasse, quæ vult. Atque in ea quidem quę non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosiùs:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea ętate esse odiosum se alteri.

Iucundum potius, quàm odiosum. Vt enim adolescentibus bonâ indole præditis, sapientes senes delectantur; leviórque fit eorum senectus, qui à juventute coluntur, & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutū studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quàm vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus, non modò languida, atq; iners non sit, verùm etiā sit operosa

& ſemper agens aliquid, & moliens, tale ſcilicet, quale cujuſque ſtudium in ſuperiore vita fuit. Quid, quod etiam addiſcunt aliquid? ut Solonem in verſibus gloriantem vidimus; qui ſe, quotidiè aliquid addiſcentem, ſenem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas ſenex didici: Quas quidem ſic avidè arripui, quaſi diuturnam ſitim explere cupiens; ut ea ipſa mihi nota eſſent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod cùm feciſſe Socratem in fidibus audirem; vellem equidem & illud; (diſcebant enim fidibus antiqui) ſed in literis certè elaboravi.

Solonis verſus.

γηράσκω δ' ἀεὶ πολλὰ διδασκόμενος.

Cato ſenex Græcas literas didicit, quas puer contempſerat.

NEc nunc quidem vires deſidero adoleſcentis (is enim locus erat alter de vitiis ſenectutis) non plus, quàm adoleſcens etiam vires tauri, aut elephãtis, deſiderabam. Quod enim homini naturaliter inſitum eſt, eo uti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox poteſt eſſe contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ qui cum jam ſenex eſſet, athletáſque ſe in curriculo exercẽtes videret, aſpexiſſe lacertos ſuos, dicitur, illacrimánſque dixiſſe; At hi quidem jam mortui ſunt. Non verò tam iſti, quàm tu ipſe, nugator: neque enim ex te unquã es nobilitatus, ſed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil Sextus Æmilius tale, nihil multis annis ante T. Coruncanus, nihil modò P. Craſſus: à quibus jura civibus præſcribebantur; quorum uſque ad extremum ſpiritum provecta eſt prudentia. Orator, metuo, ne langueſcat ſenectute; eſt enim munus ejus non ingenii ſolùm, ſed laterum etiam, & virium. Omninò canorum illud in voce ſplendeſcit, etiam neſcio quo pacto, in ſenectute; quod equidem nõ amiſi adhuc, & tamen videtis annos meos: ſed tamen decorus eſt ſermo ſenis, quietus, & remiſſus: facitque perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti ſenis comp-

Secunda vituperatio ſenectutis.

Senectutem hoc miſeram non eſſe, quòd corpus infirmum reddat.

Milonis querimonia.

Senectutem non officere oratori.

ta & mitis oratio. Quod si exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est jucundius senectute, stipata studiis juventutis? Anne eas quidé vires senectuti relinquemus, ut adolescétulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? Quo quidé opere quid potest esse præclarius? Mihi verò C. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint; etsi ista ipsa defectio virium, adolescétiæ vitiis efficitur sæpius, quàm senectutis. Libidinosa etenim, & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cùm admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio post alterum consulatum Pontifex maximus factus esset, (viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit,) ita bonis viribus esse in extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere, quanquam est id quidem senile, ætatique nostræ conceditur. Videtisne, ut apud Homerum sæpissimè Nestor de virtutibus suis prædicet? Tertiam enim jam ætatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio; quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Græciæ nunquam optat, ut Ajacis similes decem habeat, at ut Nestoris quandoque: Quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum,

Cyri senis fortitudo.

Seipsum laudare senex quis potest. Nestoris senectus & eloquentia in Iliad. primo

Decem Nestoris similes optat Agamemnon in secundo Iliad.

simum, equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem his esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut Quæstor in eodem bello, aut Consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cùm Tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M. Attilio Glabrione consule, sed tamen, ut vos videtis, non planè me enervavit, non afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquam sum assensus illi veteri, laudatóque proverbio, quod monet, Maturè fieri senem, si diu velis esse senex. Ego verò me minùs diu senem esse mallem, quàm esse senem, antequam essem. Itaque nemo adhuc convenire me * valuit, quin fuerim occupatus. At minus habeo virium quàm vestrûm utervis. Nec vos quidè T. Pontii centurionis vires habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Moderatio modò virium adsit, & tantum, quantum quisque potest, nitatur: næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cùm humeris sustineret bovem: utrùm igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum adsit; cum absit, ne requiras: nisi fortè adolescentes puritiam, paululum ætate progressi, adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via una naturæ, eáque simplex; suáque cuique parti ætatis tempestivitas est data. Vt enim infirmitas puerorum est, & ferocitas juvenum, & gravitas jam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus Massinissa quę faciat hodie, nonaginta annos natus; cùm ingressus iter pedibus sit, in equum omninò non ascendere: cùm equo, ex equo non descendere;

* Voluit. T. Pontii robur.

Milo.

Maturitas senectutis.

Massinissa rex Mauritaniæ.

descendere; nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia, & munera. Potest igitur Exercitatio & Temperantia etiam in senectute conservare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires; nec postulātur quidem vires à senectute: ergo & legibus, & institutis, vacat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modò quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidē non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillis P. Africani filius is, qui te adoptavit? quàm tenui aut nulla potius valetudine? Quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum Læli, & Scipio, senectuti est, & eius vitia diligentiâ * compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi, & potionis adhibendum, ut reficiantur vires: nō opprimantur. Nec verò corpori solùm subveniendum est, sed etiam menti, atque animo multo magis: namque hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute: & corpora quidem defatigatione, & exercitatione ingravescunt, animi autem se exercendo levantur. Nā, quos ait Cæcilius comicus stultos senes, hos significat credulos, oblivioſos, dissolutos: quę vitia sunt non senectutis, sed inertis ignaviæ, somniculosæ senectutis. Vt petulantia, ut libido magis est adolescē-

* *Corrigenda* Documenta ad resistendum senectuti.

Corpus exercitatione ingravescit, animus levatur.

tum,

tum,quàm ſenum, nec tamen omnium adoleſcentum,ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia(quæ deliratio appellari ſolet) ſenum levium eſt, non omnium. Quatuor robuſtos filios, & filias quinque, tantam domum,tantas clientelas Appius regebat & ſenex & cæcus.Intentum enim animum, tanquam arcum habebat;nec langueſcens ſuccumbebat ſenectuti. Tenebat, non modò autoritatem, ſed etiam imperium in ſuos: metuebant eum ſervi, verebantur liberi,charum omnes habebant: vigebat in ea domo patrius mos, & diſciplina. Ita enim ſenectus honeſta eſt,ſi ſe ipſa defendit,ſi jus ſuum retinet, ſi nemini mancipata eſt,ſi uſq; ad extremum ſpiritum dominatur in ſuos. Vt enim adoleſcentum, in quo ſenile aliquid,ſic ſenem,in quo adoleſcentis eſt aliquid,laudamus: quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber eſt in manibus; omnia antiquitatis monumenta colligo: cauſarum illuſtrium,quaſcunque defendi nunc quàm maximè conficio orationes. Jus augurum, pontificum,civile tracto: multum etiã Græcis literis utor; Pythagoreorúmq; more,exercendæ memoriæ gratiâ,quid quoquo die dixerim, audiverim, egerim, cõmemoro veſperi. Hæ ſunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his diſudans atque elaborans,corporis vires non magnoperè deſidero. Adſum amicis, venio in Senatum frequens; ultróque affero res multum & diu cogitatas,eáſque tueor animi,non corporis viribus. Quæ ſi exequi nequirẽ tamẽ me lectulus oblectaret meus, ea ipſa cogitantem,quæ jam agere non poſſem: ſed, ut poſſim,facit acta vita. Semper enim in iis ſtudiis, laboribúſque viventi non intelligitur,quando obrepat ſenectus. Ita ſenſim ſine ſenſu ætas ſeneſcit nec ſubitò frangitur,ſed diuturnitate extinguitur.

Deliratio.

Appius cæcus.

Originum libri à Catone ſcripti.

Pythagoreorum mos.

Sequitur

Tertia vituperatio senectutis senectutem miseram nõ esse, quòd privet Voluptatibus Oratio Architæ contra voluptatem.

SEquitur tertia vituperatio senectutis, quòd eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis! siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Architæ Tarentini, magni inprimis, & præclari viri; quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo: Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis voluptatem, hominibus dicebat à Natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines, temerè, & effrænatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc Rerumpub. everſiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci, dicebat: nullum denique scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari, nisi voluptate. Cúmque homini sive natura, sive quis Deus, nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri, ac dono nihil tam esse inimicum, quàm voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quo magis intelligi posset, fingere animo jubebat tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tamdiu dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse tã detestabile, tamq; pestiferum, quàm voluptatem; siquidem ea, cum major esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cùm C. Pontio Samnite, patre ejus, à quo Caudino prælio Sp. Posthumius, & T. Veturius Consules superati sunt, locutum Architam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se à minoribus naru

Menti voluptas inimica.

accepisse

accepiſſe dicebat: cum quidem ei ſermoni interfuiſſet Plato Atheniensis, quem Tarentum veniſſe L. Æmilio, Appio Claudio Conſulibus, reperio. Quorſum hæc? ut intelligatis, ſi voluptatem aſpernari ratione, & ſapiẽtia non poſſumus, magnam habendam ſenectuti gratiã, quæ effecerit, ut id nõ liberet, quod non oporteret. Impedit enim conſilium voluptas rationi inimica, ac mentis (ut ita dicam) perſtringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortiſſimi viri T. Flaminii fratrem, L. Flaminium è Senatu ejicerem, ſeptem annis poſtquam Conſul fuiſſet: ſed notandum libidinem putavi. Ille enim cùm eſſet Conſul in Gallia, exoratus eſt in convivio à ſcorto; ut ſecuri feriret aliquem eorum, qui in vinculis eſſent damnati rei capitalis. Hic Tito fratre ſuo, Cenſore (qui proximus ante me fuerat) elapſus eſt: mihi verò, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitioſa, & tam perdita libido, quæ cum probo privato conjungeret Imperii dedecus. Sæpè à majoribus natu audivi, qui ſe porrò pueros à ſenibus audiviſſe dicebant, mirari ſolitum C. Fabricium, quòd quum apud regem Pyrrhum legatus eſſet, audiſſet à Theſſalo Cinea, Athenis quendam eſſe, qui ſe ſapientem profiteretur, eúmque dicere, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem eſſe referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium, & Titum Coruncanum optare ſolitos, ut id Samnitibus, ipſique Pyrrho perſuaderetur; quò facilius vinci poſſent, cùm ſe voluptatibus dediſſent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio antè eum Conſulem ſe pro Republica quarto conſulatu devoverat. Norat eundem Fabricius, norat Coruncanus: qui tum ex ſua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant eſſe profecto aliquid naturâ pulchrum, atque præclarum, quod ſua ſponte

Plato quo tempore Tarentum venerat.

Deteſtabile ſcelus à L. Flaminio factum ob voluptatem.

Fabricius. Pyrrhus: Epicurus Philoſophus

P. Decius ſe pro Rep. devovit.

ſponte peteretur; quòdque, ſpreta & contempta voluptate, optimus quiſq; ſequeretur. Quorſum igitur tam multa de voluptate? Quia non modò vituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt, quòd ea voluptates nullas magnopere deſiderat. Caret epulis, extructíſque menſis, & frequentibus poculis: caret ergo vinolentiâ, cruditate & inſomniis. Sed, ſi aliquid dandum eſt voluptati, quoniam ejus blanditiis non facilè obſiſtimus; (Divinus enim Plato eſcam malorum appellat voluptatem, quòd ea videlicet homines capiantur, ut hamo piſces,) quanquam immoderatis epulis careat ſenectus, modicis conviviis tamen poteſt delectari. C. Duillum, M. filium, qui Pœnos primus claſſe devicerat, redeuntem à cœna ſenem ſæpè videbam puer: delectabatur * cereo funali, & tibicine; quæ ſibi, nullo exemplo, privatus ſumpſerat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipſum jam revertar. Primum habui ſemper ſodales. Sodalitates autem, me Quæſtore, conſtitutę ſunt, ſacris Idęis Magnę matris acceptis. Epulabar igitur cum ſodalibus, omnino modicè, ſed erat tamen quidam fervor ętatis, qua progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipſorum conviviorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & ſermonibus metiebar. Benè enim majores noſtri accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominârunt, melius, quàm Gręci; qui hoc idem tum Compotationem, tum Concœnationem vocant: ut, quod in eo genere minimum eſt, id maximè probare videantur. Ego verò, propter ſermonis delectationem, tempeſtivis cõviviis delector; nec cum æqualibus ſolum, qui pauci admodum reſtant, ſed cum veſtra etiam ętate, atque vobiſcum: habeóque ſenectuti magnam gratiam, quę mihi ſermonis

Voluptas malorum eſca.

Δέλεαρ τῶν κακῶν ἡ ἡδονή.

C. Duillus primus Pœnos claſſe devicit.

* Crebro funali.

Sodalitates. Idæa ſacra.

Quare dicatur convivium.

monis aviditatem auxit; potionis, & cibi ſuſtulit. Quòd ſi quem etiam iſta delectant, ne omnino bellum indixiſſe videar voluptati, cujus eſt etiam fortaſſe quidam naturalis *motus; non intelligo, ne in iſtis quidã voluptatibus ipſis, carere ſenſu ſenectutem. Me vero & magiſteria delectant à majoribus inſtituta: & is ſermo, qui, more majorum, à ſummo adhibetur magiſtro in poculo: & pocula, ſicut in ſympoſio Xenophontis, minuta, atque rorantia: & refrigeratio æſtate, & viciſſim aut ſol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam perſequi ſoleo; conviviúmque vicinorum quotidiè compleo: quod ad multam noctem quam maximè poſſumus, vario ſermone producimus. At non eſt voluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. Credo, ſed nec deſideratio quidem. Nihil autem moleſtum, quod non deſideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam confecta ætate quęreret, utęretúrne rebus venereis: Dii mellora inquit: libenter verò iſtinc tanquam à domino agreſti, ac furioſo, profugi. Cupidis enim rerum talium odioſum, & moleſtum eſt fortaſſe carere; ſatiatis verò & expletis jucundius eſt carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non deſiderat. Ergo non deſiderare, dico eſſe jucundius, quàm frui. Quod ſi iſtis ipſis voluptatibus bona ætas fruitur libentiùs; primùm parvulis fruitur rebus, ut diximus: deinde iis, quibus ſenectus etiam ſi non abundè potitur, non omnino caret. Vt Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea ſpectat; delectatur tamẽ etiam, qui in ultima: ſic adoleſcentia, voluptates propè intuens, magis fortaſſe lætatur, ſed delectatur etiam ſenectus, procul eas ſpectans, tantum, quantum ſat eſt. At illa quanti ſunt, animum, tanquam emeritis ſtipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, ſecum

* Modus.

Συμποσιαρχία. Xenophontis ſympoſium.

* Viciſſim in hyeme aut Sol.

Pulchra Sophoclis reſponſio.

Cavea.

Emerita ſtipendia.

Proverbium Senectutis voluptas.

Senes studiosi.

secum esse, secúmque (ut dicitur) vivere? Si verò habeat aliquod tanquam pabulum studii, atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi penè cœli, atque terræ C. Gallum, famiʼiarem patris tui Scipio. Quoties illũ lux, noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cùm cœpisset mane? Quam delectabatur, cùm defectiones Solis, & Lunæ multò nobis antè prædiceret? Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis? Quàm gaudebat bello suo Punico Nævius? quàm Truculento Plautus? quàm Pseudolo? Vidi etiam senem Livium, qui cùm septem annos ante, quàm ego natus sum, fabulam * edidisset, Cethego, Tuditanóque Consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipiònis, qui his paucis diebus Pontifex maximus factus est? Atque eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem? quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia sunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus, & benè institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam (ut antè dixi) Senescere se multa indies addiscentem: qua voluptate animi nulla certè potest esse major. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium; nec unquam sine usura reddit, quod accepit, sed aliàs minore, plerunque majore

Livius Andronicus. * docuisset lege Gaza.

Suadæ medulla M. Cethegus dictus.

Solonis dictum. γηρασκω δ' αιει πολλα διδασκομενος.

Agriculturæ laus.

cum

cum fœnore. Quanquam me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat: quæ cùm gremio mollito, ac subacto semen sparsum excepit, primùm id occasum cohibet; ex quo occasio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum vapore, & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmóque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur. E quibus cùm emerserit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra avium minorum morsum munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum; ut meę senectutis requiē oblectamētúmq; noscatis. Omitto enim vim ipsā omniū, quę generātur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarū frugum, aut stirpium minutissimis semi nibus tantos truncos, ramósque procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, * vivi radices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemuis non sine admiratione delectent? Vitis, quæ naturā caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur: eadem, ut se erigat claviculis suis, quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne sylvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur; à qua oriens uva sese ostendit; quæ & succo terræ, & colore solis augescens, primò est peracerba gustatu; deinde maturatu dulcescit, vestitáque pampinis, nec modico tepore caret, & nimios Solis * defendat ardores. Qua quid potest esse tùm fructu lætius, tùm aspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me solùm (ut antè dixi,) sed etiam

Occasio.

Requirtem legit Pristianus, lib. 2.

Acinum.

Malleoli.

Propago.

* Vires, tradices.

Claviculi.

Gemma.

* *desugit legit Gaza.*

cultura

cultura, & ipſa natura delectat adminiculorum ordines, capitum conjugatio, religatio, propagatio virium, ſarmentorúmque ea, quam dixi aliorum amputatio, & aliorum immiſſio. Quid ego irrigationes? quid agri foſſiones, repaſtinationéſque proferam, quibus ſit multò terra fœcundior? Quid de utilitate loquar ſtercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus Heſiodus ne verbum quidem fecit, cùm de cultura agri ſcriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, antè ſeculis fuit, Laertem lenientem deſiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum ſtercorantem facit. Nec verò ſegetibus ſolùm & patris, & vineis, & arbuſtis res ruſticæ lætæ ſunt, ſed pomariis etiam & hortis, tum pecudum paſtu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec conſitiones modò delectant, ſed etiam inſitiones: quibus nihil invenit agricultura ſolertius. Poſſum perſequi multa oblectamenta rerum ruſticarum, ſed ea ipſa quę dixi ſentio fuiſſe longiora. Ignoſcetis autem, nam & ſtudio rerum ruſticarum provectus ſum; & ſenectus eſt naturâ loquacior, ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vita M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphaſſet, conſumpſit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemplans (abeſt enim non longè à me) admirari ſatis non poſſum vel ipſius hominis continentiam vel temporum diſciplinam. Curio ad focum ſedenti magnum auri pondus Samnites cum attuliſſent, repudiati ab eo ſunt. Non enim aurum habere, præclarum ſibi videri dixit; ſed eis, qui haberent aurum, imperare. Poterátne tantus animus non jucundam efficere ſenectutem? Sed venio ad agricolas ne à me ipſo recedam. In agris erant tum ſenatores, id eſt, ſenes: Siquidem L. Quintio Cincinnato

Repaſtinatio. Stercoratio Cato de re Ruſtica.

Homerus ante Heſiodum.

Senatores ſenes.

Cincinnato in agro aranti nunciatum est, eum Dictatorem esse factum: cujus Dictatoris jussu, magister equitum C. Servilius Ahala, Sp. Melium, regnū appetentem, & occupare volentē interemit. A villa in Senatum accersebantur & Curius & cæteri senes, ex quo, qui eos accersebant, Viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se * agricolatione oblectabant? Meā quidem sententiā, haud scio, hâc an ulla vita beatior esse posset: neq; solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione quam dixi, & saturitate, copiáque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, assiduique domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penuaria est, villâque tota locuples est; abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Iam, hortum ipsi agricolæ Succidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam supervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate aut arborum ordinibus, aut vinearum, olivetorúmve specie dicam? Brevi expediam. Agro bene culto nihil potest esse; nec usu uberius; nec specie ornatius; ad quem fruendū non modò non retardat, verū etiam invitat, atque allectat senectus. Vbi enim potest illa ætas aut meliùs, aut ęquè calescere, vel apricatione, vel igni? vel vicissim umbris, aquisúe refrigerari salubrius? habeant igitur alii sibi arma, sibi ęquos, sibi hastas, sibi clavam, & pilam, sibi narrationes, & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant & tesseras: id ipsum tamen, ut libebit: quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite, quæso, studiosè, ut facitis.

A villa in senatum accersebantur senes.

Viatores unde.

* No. Marcellus legit, agricultione, duadus dictionibus, au vitio scriptoris nescio.

Succidia.

Ager bene cultus.

Apricari.

Tali.

Tesseræ.

Xenophontis Oeconomicus.

Cyrus.

Lysander.

Quincunx.

Cyrus beatus, a Lysandro appellatus.

Virtuti fortuna comes.

M. Valerius Corvinus.

Quàm copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuendâ re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? Atque, ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quàm studium agricolendi; Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo: Cyrum minorem, Persarum Regem, præstantem ingenio, atq; imperii gloriâ (cùm Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eique dona à sociis attulisset) & cæteris in rebus comem erga Lysandrum atque humanum fuisse, & ei quendam consceptum agrum, diligentèr consitum, ostendisse. Cùm autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque puram, & suavitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixisse, mirari se non modò diligentiam, sed etiam solertiam ejus, à quo essent illa dimensa, atque descripta: & ei Cyrum respondisse: Atqui ego sum omnia ista dimensus, mei sunt ordines, mea descriptio; multæ etiam istarum arborum meâ manu sunt satæ: Tum Lysandrum, intuente purpuram ejus, & nitorem corporis, ornatúmque Persicum multo auro, multisque gemmis, dixisse: Rectè verò te Cyre beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta est. Hâc igitur fortunâ frui licet senibus: nec ætas impedit, quo minùs & cæterarum rerum, & imprimis agricolendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Corvinum accepimus ad centesimum annũ vitam perduxisse, cum esset (exactâ jam ætate) in agris, eósque coleret: cujus inter primum & sextum Consulatum, sex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit; atque eius extrema ætas in hoc beatior, quàm media, quòd authoritatis plus habebat,

bebat, laboris verò minus. Apex autem ſenectutis eſt authoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Attilio Calatino? in quem illud elogium unicum;

*Vno ore plurimæ * conſentiunt gentes, Populi Primarium fuiſſe virum.*

* Concinunt. Elogium.

Notũ eſt totũ ejus carmẽ inciſum in ſepulchro. Iure igitur gravis, cujus de laudibus omnium eſſe fama conſentiens. Quem virum P. Craſſum, nuper Pontificem maximum; quem poſteà M. Lepidum, eodem ſacerdotio præditum, vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut ut, jam ante, de Maximo? quorum non in ſententia ſolùm, ſed etiam in nutu reſidebat authoritas. Habet ſenectus, honorata præſertim, tantam authoritatem, ut ea pluris ſit, quàm omnes adoleſcentiæ voluptates. Sed in omni ratione mementote, eam me laudare ſenectutem, quæ fundamentis adoleſcentiæ conſtituta ſit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum aſſenſu omnium dixi: Miſeram eſſe ſenectutem, quæ ſe oratione defenderet. Non cani, non rugæ repentè authoritatẽ afferre poſſunt: ſed honeſtè acta ſuperior ætas fructus capit authoritatis extremos. Hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ videntur levia atq; communia, ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optimè morata, ita diligentiſſimè obſervantur. Lyſandrum Lacedæmonium (cujus modò mentionem feci) dicere aiunt ſolitum: Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis: nuſquam enim tantum tribuitur ætati; nuſquam eſt ſenectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum eſt, quum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu veniſſet, in magno conſeſſu locum ei à ſuis civibus nuſquam datum: cùm autem ad Lacedæmonios

Ὁμοῦ τοῦτο αἰνέουσι ὅσοι ἴλιον ἔρυσαν ἀμύχλαι.

Apud Lacedæmonios, honeſtiſſimum erat ſenectutis domicilium.

nios accessisset, qui, cùm legati essent, in loco certo consederant, consurrexisse omnes illi dicuntur, & senem illum * sessum recepisse. Quibus cum à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex his quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt, sed hoc, de quo agimus inprimis, quòd ut quisque ætate antecellit, ita sententiæ principatum tenet. Neque enim solum honore antecedentibus, sed iis etiã, qui cum imperio sunt, maiores natu Augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum authoritatis præmiis cõparandæ? quibus qui splendidè usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse; nec, tanquã inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxii, & iracundi, & difficiles senes, si quærimus etiam avari. Sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. At morositas tamen, & ea vitia, quę dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justę, sed quę probari posse videatur. Contemni se putant, despici illudi: prętereà in fragili corpore odiosa omnis offensio est, quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus qui in Adelphis sunt, quanto in altero diligentia, in altero comitas? Sic se res habent. Vt enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit. Severitatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam, acerbitatem nullo modo. Avaritia verò senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm, quò minus viæ restat, eò plus viatici quærere?

* *Alias sessum.* Athenienses sciunt quæ recta sunt, sed facere nolunt.

QVarta restat causa, quæ maximè augere, atque solicitam habere nostram ętatem videtur. Appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non po-

test

teſt longè abeſſe. O miſerum ſenem, qui mortem contemnendam eſſe in tam longâ ætate non viderit! quæ aut planè negligenda eſt, ſi omninò extinguit animum, aut etiam appetenda, ſi aliquò eum deducit, ubi ſit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inveniri poteſt. Quid igitur timeam, ſit aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? Quanquam quis eſt tam ſtultus (quamvis ſit adoleſcens) cui ſit exploratum, ſe ad veſperum eſſe victurum? Quinetiam ætas illa multo plures, quàm noſtra, mortis caſus habet. Faciliùs in morbos incidunt adoleſcentes, gravius ægrotant, triſtius curantur. Itaque pauci veniunt ad ſenectutem: quod niſi ita accideret, meliùs, & prudentiùs viveretur. Mens enim, & ratio & conſilium in ſenibus eſt, qui ſi nulli fuiſſent, nullę omninò civitates eſſent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quid illud eſt crimen ſenectutis, cum illud videatis cum adoleſcentia eſſe commune? Senſi ego tum in optimo filio meo, tũ, in expectatis, ad ampliſſimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem eſſe communem. At ſperat adoleſcens, diu ſe victurum: quòd ſperare idem ſenex non poteſt. Inſipientèr ſperat. Quid enim eſt ſtultius, quàm incerta pro certis habere, falſa pro veris? At ſenex nec quod ſperet, habet quidem. At eſt eò melior cõditione, quàm adoleſcens, cùm id quod ſperat ille, hic jam aſſecutus eſt. Ille vult diu vivere hic diu vixit. Quamquam (ô Dii boni) quid eſt in hominis vita diu? Da enim ſupremum tempus: expectemus Tarteſſiorum regis ætatem: fuit enim (ut ſcriptum video) Argantonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quicquam videtur, in quo eſt aliquid extremum: cum enim id advenerit, tunc illum, quod præteriit, effluxit:

Senectutem hoc miſeram non eſſe, quòd haud procul abſit à morte.

Hip. Aphor. Seniores. juvenibus, ut plurimum ægrotant minus.

Omni ætati mortem eſſe communem.

Melior ſenis quàm adoleſcentis conditio.

Tarteſſiorum rex.

tantum remanet, quod virtute, & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus unquam revertitur, nec quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histrioni ut placeat, peragenda est fabula; modò, in quocunque fuerit actu, probetur; nec sapienti usque ad Plaudite, * vivendum. Breve enim tempus ætatis satis est longum ad benè honestéque vivendum. Sin processeris longiùs, non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præteritâ verni temporis suavitate, æstatè, autumnúmque veniſſe. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostendítque fructos futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis est, (ut sæpe dixi) antè partorum bonorum memoria, & copia. Omnia verò quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturã, quàm senibus emori? quod idem contigit adolescentibus adversante & repugnante naturâ. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cùm aquę multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert; senibus maturitas. Quæ mihi quidẽ tam jucunda est, ut quò propiùs ad mortem accedam eò citiùs quasi terrã videar videre, aliquandóq; in Portũ ex longa navigatione esse venturus. Omnium ętatũ certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus; rectèq; in ea vivitur, quoad munus officii exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia & fortior.

* *Vivendum.*

Vet.

Quæ secundum naturam.

Adolescentis acerba, senis verò, matura mors. Nota.

Hoc

Hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: quum illi quærenti, Qua tandem spe fretus, sibi tam audacter obsisteret: respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus; cum integrâ mente, cæterisque sensibus, opus ipsa suum, eadem, quę coagmentavit, Natura dissolvit. Vt enim navem, ut ędificium idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, Natura dissolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægrè: inveterata, facilimè divellitur. Ita fit, ut illud breve vitæ reliquum, nec avidè appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit. Verátq; Pythagoras, injussu Imperatoris, id est, Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentisque vacare. Vult se charum, credo suis esse. Sed haud scio an melius Ennius:

Solonis responsum.

Solonis elogium extat apud Plutarchum.

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit; cur? Volito vivu' per ora virûm.

Ennii versus.

Non est lugendam mortem censet, quam immortalitas cõsequatur. Iam, sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni: Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentiâ debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impẽdentem timens, quis possit animo consistere? De quâ non ita longâ disputatione opus esse videtur, cùm recorder non solùm L. Brutum, qui in liberandâ patriâ est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt: non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus; ut fidem hosti datam conservaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel

Non est lugenda mors, quam immortalitas consequatur.

Qui pro patria mortui sint.

corporibus suis obstruere voluerunt: non auum tuum L.Paulum, qui morte sua luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M.Marcellum, cujus interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones quidem nostras (quod scripsi in Originibus, in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent?

Varia ætatũ studia.

omninò (ut mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea jam cõstans requirit ætas, quę dicitur media? Sunt etiam hujus ætatis, ne ea quidem in senectute quæruntur. Sunt autem extrema quędam studia senectutis: ergo & superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cùm evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vobis: quod eò melius cernere mihi videor, quo ab ea propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tùque C. Læli, viros clarissimos, mihiq; amicissimos, vivere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda.

Ætas media.

Vita vera.

Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ, æternitatiq; contrarium. Sed credo Deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quíque cœlestem ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo atque constantiâ. Nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem,

Quare animus immortalis in corpora humana infusus sit

sed

sed nobilitas etiam summorum Philosophorum, & authoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoricósque, incolas penè nostros (qui essent tælici Philosophi quondam nominati) nunquam dubitasse, quin ex universâ mente divinâ delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorũ disserviſſet, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio; cùm tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorúmq; prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cúmque animus semper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipse se moveat, nec finem quidem habiturum esse motus, quia nunquam se ipse sit relicturus. Et, cum simplex animi natura esset, neq; haberet in se quicquam admixtum, dispar sui, atq; dissimile, non posse eũ dividi; quod si non possit; nõ posse interire. Magnóque esse argumento, homines scire pleráque antequàm nati sint, quòd jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeritèr res innumerabiles arripiant, ut eas non tam primùm accipere videantur, sed reminiſci & recordari. Hęc Platonis sunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi charissimi filii, me cùm à vobis discessero, nunquam, aut nullum fortè, nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis; sed, cum esse in hoc corpore, ex his rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundẽ igitur esse creditote etiamsi nullum videbitis. Nec verò clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus: Mihi quidem nunquam persuaderi potuit; animos, dum in corporibus essent, morta-

Animorum immortalitas probatur. Παλιλογίαν.

Verba Cyri morientis, octavo Pædię, apud Xenophontem.

mortalibus, vivere: cum exissent ex iis, emori? nec verò tum animũ esse insipientem, cùm ex insipienti corpore evasisset: sed cum, omni admixtione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte dissolvitur cæterarum rerum, perspicuum est, quò quæque discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt; animus autem solus, nec, cum adest, nec, cum discedit, apparet. Iam verò, videtis nihil morti tam esse simile, quàm somnum. Atqui dormientium animi maximè declarant divinitatem suam: multa enim, cum remissi, & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se planè corporis vinculis relaxaverint. Quare si hęc ita sint, sic me colite, inquit, ut Deũ, sin unà interiturus est animus cũ corpore, vos tamẽ Deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuẽtur, & regunt, memoriam nostri piè, inviolatéque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens: Nos (si placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos, Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (ut de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnósque domi, militiæque suscepturum fuisse, iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multò fuisset otiosam ætatem, & quietã, sine ullo labore, & contentione, traducere? Sed nescio quomodo animus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cùm excessisset è vita, tum denique victurus esset, quod quidem ni ita se haberet, ut animi immor-

Nihil tam morti simile, quàm somnus.

immortales essent, haud optimi cujusque animus maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid? quód sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longiùs, videre se ad meliora proficisci: ille autem, cujus obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros (quos colui & dilexi) videndi. Neque eos verò solum convenire * aveo, quos ipse cognovi: sed illos etiam, de quibus audivi, & legi, & ipse conscripsi. Quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit, neve tãquam Peliam recoxerit. Quod si quis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueraſcam, & in cunis vagiam, valdè recusem: nec verò velim, quasi decurso spatio, à calce ad carceres revocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potiùs laboris? Sed habeat sanè; habet certè tamen aut satietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam; quod multi, & hi docti sæpe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, ut frustrà me natum non existimem: & ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo; commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diē, cũ ad illud divinorũ amicorũ concilium, cœtúmque proficiscar; & cum ex hâc turbâ, & colluvione discedam! proficiscor enim non ad eos solum viros, de quibus antè dixi, sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus à me corpus crematum est, quod contrà decuit, ab illo meum. Animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipse cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortitèr ferre visus sum, non quòd æquo animo ferrem, sed me ipse consolabar: existimans

Stulti iniquo animo mortem ferunt, sapientes verò æquissimo.

* Laurentius Valla cap. 98 lib. 5. legit habeo, atq; ita legisse videtur. Theodo. Gaza.

* Proverbiũ, al. *Pilam recoxerit.*

Sic vixit Cato, ut frustra senatum non existimet. Commorandi non habitandi diversoriũ habemus.

exiſtimans non longinquum inter nos digreſſum, & diſceſſum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari ſolere dixiſti) levis eſt ſenectus, nec ſolum non moleſta, ſed etiam jucunda. Quod ſi in hoc erro, quod animos hominum immortales eſſe credam; libenter erro: nec mihi hunc errorem, quod, delector, dum vivo, extorqueri volo: ſin mortuus (ut quidam minuti philoſophi cenſent) nihil ſentiam; non vereor, ne hunc errorem meum mortui Philoſophi irrideant. Quòd ſi non ſummus immortales futuri, tamen, extingui homini ſuo tempore, optabile eſt. Nam habet natura, ut aliarũ omnium rerum, ſic vivendi modum. Senectus autem per actio ætatis eſt tanquam fabulæ, cujus defatigationem fugere debemus, præſertim adjunctâ ſatietate. Habui hæc de ſenectute, quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis, ut ea, quæ ex me audiſtis, re experti probare poſſitis.

Senectus peractio ætatis.

M.T. CICERONIS DE SENECTVTE FINIS.

M.T.

M. T. CICERONIS PARADOXA, AD MARCVM BRVTVM.

ANimadverti, Brute, sæpe Catonem avunculum tuum, cùm in Senatu sententiam diceret, locos graves ex Philosophiâ tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi, & publico sed dicendo consequi tamen, ut illa etiã populo probabilia viderentur. Quod eò majus est illi, quàm aut tibi, aut nobis, quia nos eâ Philosophiâ plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in quâ dicũtur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari. Cato, autẽ perfectus (mea sententia) Stoicus, & ea sentit, quę nõ sanè probãtur in vulgus: & in ea est hęresi, quę nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, & quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non qicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audaciùs, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de Continentia, de Morte, de omni laude Virtutis, de Diis immortalibus, de Charitate patriæ, Stoicè solet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasiis, & in otio Stoici probant, ludens conieci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia, contráque opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellantur: tentare volui, possentne proferri in lucem, id est, in forum, & ita dici, ut probarentur: an alia quædam

Paradoxa, id est præter opinionem.

quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eóque scripsi libentius, quòd mihi ista, παράδοξα quæ appellantur, maximè videntur esse Socratica, longéque verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cum ea, quæ dicuntur in scholis σπουδῇ, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa * Minerva Phidiæ tale tamen est, ut ex eadem officina exisse appareat.

* Ex ebore, Plin. lib. 34. cap. 8.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλὸν: *id est*,
Quòd solum bonum, honestum.

VEreor, ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen, quod sentio, & dicam brevius, quam res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neque pecunias istorum, neq; tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus, aut expetẽdis, esse numerãdas duxi, quippe cùm viderem, homines rebus his circumfluentes; ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. Neque enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea solùm, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorũ hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla, & cõmutabilia pecuniæ membra, solo verbo Bona putaverunt appellãda, cùm re, ac factis longè aliter judicavissent. Potestne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse nõ bonus? At qui ista omnia talia videmus,

Pecunia & id genus non est in bonis connumerãda.

ut

ut etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem, licet irrideat, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quàm vulgi opinio. Neq; ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus, aut supellectilem amiserit. Necnon sæpe laudabo sapientẽ illum, Biantem, ut opinor, qui enumeratur inter septem sapientes. Cujus cùm patriam Prienem cepisset hostis; cæteríque ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent: cum esset admonitus à quodam, ut idem ipse faceret: Ego verò, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, ne sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam Bona. Quid est igitur, quæret aliquis, Bonum? si quid rectè sit, & honestè & cum virtute, id benè fieri, & rectè dicitur: &, quod rectum & honestum, & cum virtute est, id solum opinor Bonum. Sed hęc videri possunt obscuriora, cùm sine appositione exemplorum lentiùs disputantur: vita, atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtiliùs, quàm satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc Rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti, ad avaritiam aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates: Ponite ante oculos unumquemque regem; vultis, incipiam à Romulo? vultis, post liberam civitatem abiis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cœlum: iisne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minúsne gratas Diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quàm delicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos; sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Brutum

Epiphonema, quo cõcludit Biantis sententiam.

Pulchra distributio.

Inductione probat divitias a veteribus Romanis non habitas in albo bonorum.

tum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda: si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis existat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter officium fortis, & magni viri, quicquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necem Porsennæ Q. Mutium impulit, sine ulla spe salutis suæ? Quæ vis Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? Quæ vis patrem Decium, quæ filium devovit, ac immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabritii? Quid tenuitas victus M. Curii sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici C. & P. Scipiones, qui Carthaginensium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? Quid Africanus minor? quid major? Quid inter horum ætates interjectus Cato? Quid innumerabiles alii? Nam domesticis exemplis abundamus. * An cogitasse quicquam putamus in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse & præclarum videretur? veniant igitur irrisores hujus orationis, ac sententiæ: & jam vel ipsi judicent, utrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui celato auro & argento, qui Corinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc transferuntur, facilè adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arctè tenent, accuratéque defendunt, voluptatem esse summum Bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cum tibi, sive Deus, sive mater (ut ita dicam) rerum omnium Natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neque divinius; sic te ipse abjicies, atque posternes, ut nihil inter te, atque inter quadrupedem putes

Enumeratio vehemens & copiosa.

* Alias, An putabimus quenquam horum cogitasse quicquam in vita sibi expetendum? Permissio amarulenta.

Voluptas non est summum bonum

putes interesse? Quicquámne bonum est, quod non cum, qui possidet, meliorem facit? ut enim quisque est maximè boni particeps, ita & laudabilis maximè; neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honestè possit gloriari. Quid autem est horum in voluptate? Meliorémne efficit, aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriâ se & prædicatione * effert? Atqui si voluptas (quæ plurimorum patrociniis defenditur) in rebus bonis habenda non est, eáque, quo est major, eo magis mentem è suâ sede, & statu dimovet: profectò, nihil est aliud benè & beatè viuere, nisi honestè & rectè vivere.

Repugnat bono, meliorem non facere.

Assumptio argumentationis.

* Extollit.

Conclusio.

Ὅτι ἀυτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν, id est,

Quod seipsâ contenta virtus ad beatè vivendum.

NEc verò ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse, qui, tot virtutum præsidio munitus, tantóque comitatu circumspectus, cùm corpus ejus * caperetur, * capi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus: in adversis unus ex summis viris videbatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat; nomen tantum virtutis usurpas, quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno sua ponit omnia. Cujus autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortunâ? huic nihil potest esse certi, nihílque quod exploratum habeat permansurum sibi, nè unum quidem diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis, aut exilii minis: mihi verò quic-

Inductio à loco conjugatorum.

* *Caperetur.*
* *Capi.*

quid acciderit in tam ingrata civitate, ne recusanti quidem evenerit, non modò non repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ & cogitationes meæ? Siquidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria. Mortémne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus: an exilium, ut ab improbis demigrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum cum vita omnia extinguuntur; non iis, quorum laus emori non potest: exilium autem terribile est iis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus, non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. Te miseriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctésque cruciaris, cui nec satis est, quod est, & id ipsum, quod habes, ne non diuturnum sit futurum, times. Te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant judiciorum, atque legum. Quocunque aspexisti, ut furiæ sic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem ut improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse potest: sic bonus vir, & sapiens, & fortis miser esse non potest. Nec vero, cujus virtus moresque laudandi sunt, ejus non laudanda vita est: neque porrò fugienda vita est, quæ laudanda est: Esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem, quicquid laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

Probat nec mortem, nec exilium mala esse.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα: id est,
Æqualia esse peccata.

PArva, inquit, res est, atque magna culpa. Nec enim peccata rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio majus esse, aut minus: ipsum quidem illud, peccare, quoquò

quoquò te verteris, unum eſt. Auri navem evertat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris inſcitia nihil intereſt. Lapſa eſt alicujus librio in muliere ignota, dolor ad pauciores pertinet, quàm ſi etiam petulans fuiſſet in aliqua generoſa; ac nobili virgine: peccavit verò nihilominus: ſiquidem eſt peccare, tanquam tranſilire lineas. Quod cum feceris, culpa commiſſa eſt: quàm longè progrediare, cùm ſemel tranſieris, ad augendum tranſeundi culpam nihil pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, ſi arguitur, non licere. Id ſiquidem nec majus, nec minus unquam fieri poteſt: quoniam in eo eſt peccatum, ſi non licuit; Quod ſemper unum; & idem eſt: quæ ex eo peccato naſcuntur, & qualia ſint oportet. Quod ſi virtutes pares ſunt inter ſe, paria eſſe etiam vitia neceſſe eſt. Atqui pares eſſe virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec ſapiente ſapientiorem poſſe fieri facillimè poteſt perſpici. An virum bonum dices, qui depoſitum nullo teſte, cùm lucrari impunè poſſet, auri pondo decem reddiderit, ſi idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui ſe in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Vna virtus eſt conſentiens cum ratione, & perpetua conſtantia. Nihil huic addi poteſt quo magis virtus ſit: nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim ſi benè facta, rectè facta ſunt, & nihil recto rectius eſt: certè nec bono quidem melius quicquam inveniri poteſt. Sequitur igitur; ut etiam vitia ſint paria: ſiquidem pravitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes ſunt; rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiſcuntur, paria eſſe debent. Itémque peccata, quoniam ex vitiis manant, ſint æqualia neceſſe

Æqualia peccata.

Declarant exempla, quæ à ſpeciebus ſumuntur per inductionem.

Similitudo.

Argumentatio ex vi definitionis.

Epiphonema.

Approbatio ex conjugatis.

est. A philosophis, inquis, ista sumis; Metuebam, ne à lenonibus, diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene herculè narras: nam istum doctum, & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrùm potiùs de bonis est quærendum, quid bajuli, atque operarii, an quid homines doctissimi senserint? præsertim cum hâc sententiâ non modò verior, sed ne utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla possit. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quàm si senserint, nullum in delictis esse discrimen? & æquè peccare se, si privatis, ac si magistratibus manus inferant? quamcunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an servum? Nuda ista si ponas; judicari, qualia sint, non facilè possunt. Patrem vitâ privare, si per se scelus est; Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm servos vivere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita sine scelere potest; & servo sæpè, sine injuriâ non potest. Causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius: si utrique adjuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quod in servo necando, si id sit injuria, semel peccatur: in patris vitâ violandâ, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is qui aluit; is qui erudivit, is, qui in sede, ac domo, atque in Repub. collocavit. Multitudine peccatorum præstat, eóque pœnâ majore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse: quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiámne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum fingere non

Ab exemplo.

non possumus, animorum tenere possumus. Histrio si paulò se movit extra numerum, aut si versus pronunciatus est syllabâ unâ brevior aut longior, exibilatur, & exploditur: in vita, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, ut in syllaba, te peccare dices? Poetam non audio in nugis; in vitæ societate audiam, civem, digitis peccata dimetientẽ sua? quæ si visa sint breviora, leviora quî possint videri? cum, quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbatâ autem semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur. Exemplum a minore.

Ὅτι πάντες μωροὶ μαίνεται, id est,

Omnes stultos insanire.

EGo verò te non stultum, ut sępe; non improbum, ut semper; sed dementẽ, & insanum * rebus * addicam necessariis. Sapientis animus magnitudine consilii, tolerantiâ rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, ut mœnibus, septus vincetur, & expugnabitur, qui nec civitate quidem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnísne conventus ferorum, & immanium? Omnísne etiam fugitivorum, ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certè negabis. Num igitur erat illa tum civitas, cùm leges in ea nihil valebant, cùm judicia jacebant; cùm mos patrius occiderat; cùm ferro pulsis magistratibus. Senatus nomen in Repub. non erat? Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ conjurationis, à Catilinæ furiis ad tuum scelus, furorémque conversæ, num civitas erat? Itaque pulsus ego civitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in civitate sum, cùm esset in Republica Consul, qui tum nullus fuerat; esset Senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liberi, cum esset Invehitur in P. Claudium. * Vide num; rationibus sit legendum * Id est, probabo.

juris, & æquitatis (quæ vincula sunt civitatis) repetita memoria. At vide, quàm ista tui latrocinii tela contempserim. Iactam, & immissam à te nefariam in me injuriam semper duxi; perveniſſe tamen ad me nunquam putavi: niſi fortè, cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas: tunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meum est, neque cujusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses * divinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, *quibus Resp. invicta stat; si hujus æterni beneficii immortalem memoriam deleviſſes: multò etiam magis, si illam mentem, undè hæc consilia manârunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec feciſti, nec facere potuisti, reditum mihi glorioſum tua dedit injuria, non exitum calamitoſum. Ergò ego semper civis eram, & tum maximè cùm meam salutem Senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat: tu nè nunc quidem es civis, niſi fortè idem hoſtis, & civis esse potest. An tu civem ab hoſte naturâ, ac loco, non animo, factisque distinguis? Cædem in foro feciſti; armatis latronibus templa tenuisti: privatorum domos, ædésque sacras incendisti. Cur hoſtis Spartacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter quem aliquandò civitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine appellas, cum omnes meo discessu exulasse Rempub. putent? nunquamne, homo amentiſſime, te circumspicies? nunquamne, quid facias, considerabis, nec quid loquare? Neſcis, exilium scelerum esse pœnam? meum illud iter, ob præclariſſimas res à me ante gestas, esse susceptum? omnes sceleratí atque impii, quorum tute ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiã si solũ non mutârunt. An, quũ omnes leges te exulẽ esse

* *Diuturnam.*
* *Quibus te invictiſſima ſtat Reſp.*

Conclusio à contrario.

esse jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, QVI CVM TELO FVERIT? ante Senatum tua sica deprehensa est: QVI HOMINEM OCCIDERET? tu plurimos occidisti: QVI INCENDIVM FECERIT? ædes Nympharum manu tuâ deflagrârunt. QVI TEMPLA DEORVM OCCVPAVERIT? in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus Cornificius de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ Deæ accessisses, exulares. At, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodò igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis. Et tu quidem in * operto fuisti. Non igitur ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit, si ibi cum legibus * esse non oportebit.

Argumentum à desintione exulis & à legumi autoritate.

Clodius repertus in templo Bonæ Deæ.

*al. portu. al. ponto.

* esse subiectum non op.

Ὅτι πάντες σοφοὶ ἐλεύθεροι, πάντες δὲ οἱ μωροὶ δοῦλοι id est,

Omnes sapientes liberos esse, & stultos omnes servos.

LAudetur verò hic Imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodò? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrænet primùm libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat avaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cùm ipse improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini, parere desierit. Dum quidem his obediet, non modò Imperator, sed liber habendus omninò non erit. Præclarè enim est hoc usurpatum à doctissimis, quorum authoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habēda esset oratio: cùm verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt; cur ego simulem me, si quid in his studiis operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminē. Quid est enim libertas?

Invehitur in M. Antonium.

Nemo liber nisi sapiens.

tas? potestas vivẽdi, ut velis. quis igitur vivit, ut vult, nisi profectò qui recta sequitur? qui gaudet officio, cui vivendi via considerata, atq; provisa est; qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur atque colit, quia id salutare maximè esse judicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat; denique nisi libentèr, ac liberè, cujus omnia consilia, resque omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodémque referuntur: nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipsius voluntas, atque judicium? Cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) Fortuna ipsa cedit; quæ, sicut sapiens poëta dixit, Suis cuique fingitur moribus. Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etsi, ita esse, pluribus verbis disserendum est: illud tamen * brevi confitendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi, servi. Nec hoc tã re est, quàm dictu, inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos esse servos, ut mancipia quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo jure civili: sed si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suo; quis neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit, dandum est: vocat, veniendum: ejicit, abeundum: minatur, extimescendum? Ego verò istum non modò servum, sed nequissimum servum, etiamsi in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque, ut in magna familia servorum, sunt alii lautiores (ut sibi videntur) sed tamen servi, Atrienses, topiarii: pari stultitiâ sunt, quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera,

* *Bruti consiciendum est.*

Epiphonema quo claudit sententiam. Similitudo.

opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At ſumus, inquiunt, principes civitatis. Vos verò ne conſervorum quidem veſtrorum principes eſtis. Sed, ut in familia, qui tractant iſta, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui ſpargunt, non honeſtiſſimum locum ſervitutis tenent: ſic in civitate, qui ſe iſtarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipſius civitatis locum penè infimum obtinent. Magna, inquis, bella geſſi: magnis imperiis, & provinciis præfui: gere igitur animum laude dignum. *Echionis tabula te ſtupidum detinet, aut ſignum aliquod Polycleti; omitto, unde ſuſtuleris, & quomodo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cùm video, ſervum te eſſe ineptiarum omnium judico. Nonne igitur ſunt illa feſtiva? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed, obſecro te, ita venuſta habeantur iſta, non ut vincula virorum ſint, ſed ut oblectamenta puerorum. Quid enim cenſes? ſi L. Mummius aliquem iſtorum videret matellionem Corinthium cupidiſſimè tractantem, cùm ipſa totam Corinthum contempſiſſet, utrum illum civem excellentem, an Atrienſem ſervum diligentè putaret? Reviviſcat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil ſplendidum, nihil ornatū fuit, præter ipſos; & videat aliquē, ſummis populi beneficiis uſum, barbatulos, mululos *exceptantem de piſcina, & pertractantem, & murenarum copiā gloriantem; nonne hunc hominem ita ſervum judicet, ut ne in familiâ quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum ſervitus dubia eſt, qui cupiditate peculii nullam conditionem recuſant duriſſimæ ſervitutis? Hæreditatis ſpes, quid iniquitatis in ſerviendo non ſuſcipit? Quem nutum locupletis orbi ſenis non obſervat? Loquitur ad voluntatem: quicquid denunciatum ſit, facit: aſſentatur, aſſidit, miratur.

* Hic locus variat, de quo vide ea quæ poſt Annotationes Eraſmi adjecimus.

* *Captantem.* Murenam, lampredam. vocavit.

miratur. Quid horum eſt liberi? quid denique non ſervi inertis? Quid jam illa cupiditas (quæ videtur eſſe liberior) honoris, imperii, prouinciarum? Quàm dura eſt domina, quàm imperioſa, quàm vehemens? Cethego, homini non probatiſſimo ſervire res coegit eos, qui ſibi eſſe ampliſſimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique ſupplicare. Quæ ſervitus eſt, ſi hæc libertas exiſtimari poteſt? Quid? cum cupiditatum dominatus exceſſit, & alius eſt Dominus exortus, ex conſcientia peccatorum, timor? Quàm eſt illa miſera, quam dura ſervitus? Adoleſcentibus paulò loquacioribus eſt ſerviendum: omnes, qui aliquid ſcire videntur, tanquam domini timentur. Iudex verò quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non eſt omnis metus ſervitus? Quid valet igitur illa, eloquentiſſimi viri, L. Craſſi copioſa magis, quàm ſapiens oratio? ERIPITE NOS EX SERVITVTE. Quæ eſt iſta ſervitus? tam claro homini, támque nobili? omnis animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, ſervitus eſt. NOLITE SINERE NOS CVIQVAM SERVIRE. In libertatem vindicari vult? Minime. Quid enim? adjungit, *NISI VOBIS VNIVERSIS: Dominum mutare, non liber eſſe, vult. QVIBVS ET POSSVMVS, ET DEBEMVS. Nos verò, ſiquidem animo excelſo, & alto, & virtutibus exaggerato ſumus, nec debemus; nec poſſemus. Tu poſſe te dicito, quandoquidem putes; debere ne dixeris: quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe non reddere. Sed hæc hactenus: Ille videat, quomodo Imperator eſſe poſſit; cùm, cum ne liberum quidem eſſe ratio, & veritas ipſa convincat.

Servitus ex conſcientia. Adoleſcentes dicit, qui malos cives accuſabant.

Servitus quid ſit.

*Sic forè melius. Niſi vobis univerſis, quibus & poſſumus, & debemus Dominum mutare, &c. Redit ad Antonium, & abruptè concludit.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.
Quod ſolus ſapiens dives ſit.

Qux

QVæ eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtentatio? Soluſne tu dives? Proh Dii immortales! egóne me audiviſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? Soluſne tu dives? Quid, ſi nè dives quidem? Quid, ſi pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta poſſeſſio eſt, ut ad liberaliter vivendum facilè contentus ſit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet ampliùs. Animus enim tuus oportet ſe judicet divitem, non hominum ſermo, neque poſſeſſiones tuæ. Qui ſi nihil ſibi deeſſe putat, nihil curat ampliùs, ſatiatus eſt, ut contentus etiam pecuniâ; concedo dives eſt. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæſtum turpem putas, cùm iſti ordini ne honeſtus quidem poſſit eſſe ullus: ſi quotidiè fraudas, decipis, poſcis, paciſceris, aufers, eripis: ſi ſocios ſpolias, ærarium expilas: ſi teſtamenta amicorum expectas: aut ne expectas quidem, aut ipſe ſupponis: hæc utrum abundantis, an egentis ſigna ſunt? Animus hominis dives, non arca appellari ſolet. Quamvis illa ſit plena, dùm te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique ſatis eſt, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? Pecuniâ eſt opus. Duas? majore: Plures? majore etiam. Si, ut aiunt, Danai quinquaginta ſint filiæ: tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique * opus eſt, ad id accommodatur, ut antè dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, ſed innumerabiles cupiditates habet, quę brevi tempore maximas copias exhaurire poſſit, hunc quomodò ego appellabo divitem, cùm ipſe egere ſe ſentiat? Multi ex te audierunt, cùm diceres, Neminem eſſe divitem: niſi qui exercitum alere poſſet ſuis fructibus: quod

populus

Contra M. Craſſum omnium Romanorum ditiſſimum.

* *Satis.* Concluſio.

populus Romanus ex tantis vectigalibus jamprídé vix poteſt. Igitur, hoc propoſito, nunquam eris dives, antequam tibi ex tuis poſſeſſionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri ſex legiones, & magna equitum, ac peditam auxilia poſſis. Iam fateris igitur non eſſe te divitem, cui tantum deſit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque iſtam paupertatem, vel potius egeſtatem, ac mendicitatem tuam nunquam obſcurè tuliſti. Nam, vt iis, qui honeſtè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis ſumendis, intelligimus opus eſſe quæſito: ſic qui videt domi tuæ pariter accuſatorum, atque judicum conſociatos greges; qui nocentes, & pecunioſos reos eodem te authore corruptelã judicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, * interceſſiones pecuniarum in concionibus candidatorum, dimiſſiones libertorum ad fœnerandas, diripiéndáſque provincias; qui expulſiones vicinorum, qui latrocinia in agris; qui cum ſervis, cum libertis, cum clientibus ſocietates, qui poſſeſſiones vacuas, qui proſcriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis meſſem recordetur; qui teſtamenta ſubjecta, qui ſublatos tot homines, qui denique omnia venalia delectum, decretum; alienã, ſuam ſententiam; ſorum, domum; vocem, ſilentium; quis hunc nõ putet confiteri, ſibi quæſito opus eſſe? Cui autem quæſito opus ſit, quis unquam hunc verè dixerit divitem? Eſt enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat ſatietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquàm aſſequere, nunquàm omninò es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè: eſt enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me ſilebo, de te loquor. Si conſenda nobis atque æſtimanda res ſit; utrum tandem

Quem divitem appellabat Craſſus.

Declarat rem admiſtã ſimilitudine.

* *Interciſas.* Dimiſſiones in diverſum miſſiones.

Colligit argumentationem, & concludit.

tandem pluris ęstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabriciò dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrùm aurum Samnitum, an responsum M. Curii? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui ejus hęreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hęc profectò, quę sunt summarum virtutum, pluris estimãda sunt, quam illa, quę sunt pecunię. Quis igitur (siquidé, ut quisque, quod plurimi sit, possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute divitię positę sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri, & argenti, pluris quàm virtus ęstimanda est. O dii immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal sit parsimonia. Venio enim jam ad sumptuosos: relinquò istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædiis sexcenta sestertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, supellectilem, & vestem infinitè concupiscenti, non modò ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Vter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? Cujus possessio quo est major, eò plus requirit ad se tuendam: an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui, morum ac temporum vitio, aliquantum etiam ipse fortasse in hujus seculi errore verser? Marcus Manilius patrum nostrorum memoriâ (ne semper Curios, & * Luscinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis & fundum in * Labicano: nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Vtinam quidem essemus. Sed non æstimatione census, verùm victu, atq; cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem, vectigal est: Contentum verò suis

Epiphonema, ex quo concludit.

Conclusio per contentionem.

* C. Fabricium Luscinum significat, quem ter in his Paradoxis jam nominavit.

* *Licepo.* Collatio cui subjungit expositionem sententiæ.

suis rebus esse, maxime sunt, certissimæque divitiæ. Etenim si isti callidi rerum æstimatores prata, & areas quasdam magni æstimant, quòd ei generi possessionum minimè quasi noceri potest: quanti est æstimanda virtus, quę nec eripi, nec surripi potest unquam: neque naufragio, neque incendio amittitur: nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua prædita qui sunt, soli sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas: solique (quod est proprium divitiarum) contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quoniam incertas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt; nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis, non modò non copiosi, ac divitis; sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

Nota virtutis potentiam.

M. T. CICERONIS PARADOXORVM FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS.

Ex libro de Repub. Sexto.

CVm in Africam venissem, * M Manilio Consule, ad quartum legionem Tribunis (ut scitis) militum; nihil mihi potius fuit, quã vt Massinissam convenirem, regem familię nostræ justis de causis amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex collacrimavit; aliquantóq; post suspexit in cœlum, & grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobísque, reliqui cœlites, quòd antequàm ex hac vita migro conspicio in meo regno & his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipso recreor. Ita nunquam ex animo meo discedit illius optimi, atque invictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra Rep. percontatus est; multísque verbis ultrò citróque habitis, ille nobis consumptus est dies. Post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus; cùm senex nihil, nisi de Africano, loqueretur omniáque ejus non solùm facta sed etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum discessimus, me & fessum de via, & qui ad multã noctem vigilassem, arctior, quàm solebat, somnus complexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus loquuti: sit enim ferè, ut cogitationes, sermonésq; nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius; de quo videlicet sæpissimè vigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illa forma, quæ mihi ex imagine ejus, quàm ex ipso, erat notior.

* à Manilio Consule doctus ad q.

Quem

Quem ut agnovi, equidem cohorrui. Sed ille. Ades inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam trade memoriæ. Vidésne illam urbem, quæ parere pop. Rom. coacta per me, renovat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandā nunc venis penè miles? hanc hoc biennio consul evertes; eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cùm autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, censórque fueris; & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam; delegere iterum absens consul bellumq; maximum conficies, Numantiámq; excindes. Sed cum eris curru Capitolium invectus, offendes Rempub. perturbatam consiliis nepotis mei. Hic tu Africane ostendas, oportebit, patriæ lumen animi, ingenii, cōsiliíque tui. Sed ejus temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam, cùm ætas tua septenos octies Solis anfractus reditúsque converterit, duoque hi numeri (quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur) circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum, atque tuum nomen se tota convertit civitas. Te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur; Tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus. Ac, nè multa, dictator Remp. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cùm exclamasset Lælius, ingemuissentque cæteri vehementiùs, lenitèr arridens Scipio, Quæso, inquit, nè me è somno excitetis, & pax sit rebus: audite cætera. Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandam Rempublicam, sic habeto: Omnibus, qui patriam conservaverint, adjuverint, auxerint, certum esse in cœlo, ac definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi

Deo,

Deo, qui omnem hunc mundũ regit, quod quidem in terris fiat, acceptius quàm concilia, cœtúsque hominum jure ſociati, quæ civitates appellantur: harum rectores, & conſervatores hinc profecti, huc revertentur. Hîc ego, etſi eram perterritus, non tam metu mortis, quàm inſidiarũ à meis, quæſivi tamen viverétne ipſe, & pater Paulus, & alii, quos nos extinctos arbitraremur. Immo verò, inquit, ii vivunt, qui è corporũ vinculis tanquam è carcere evolaverunt: Veſtra verò quæ dicitur vita, mors eſt. Quin tu aſpicias ad te venientem Paulum patrem. Quem ut vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus atq; oſculans flere prohibebat: atque ego, ut primùm fletu repreſſo, loqui poſſe cœpi; Quæſo, inquam, pater ſanctiſſime, atque optime, quándo hæc eſt vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad vos venire propero? Non eſt ita, inquit ille. Niſi enim Deus is, cujus hoc templum eſt omne, quod conſpicis, iſtis te corporis cuſtodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non poteſt. Homines enim ſunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hiſque animus datus eſt ex illis ſempiternis ignibus, quæ ſydera, & ſtellas vocatis, quæ globoſæ, & rotundę, divinis animatæ mentibus, circulos ſuos, orbéſque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & piis omnibus retinendus eſt animus in cuſtodiâ corporis: nec injuſſu ejus, à quo ille eſt vobis datus, ex hominum vitâ migrandum eſt; ne munus humanũ aſſignatum à Deo defugiſſe videamini. Sed ſic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui, juſtitiam cole, & pietatem: quæ cùm ſit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria, maxima eſt: quia ea vita via eſt in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui

Iam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides(erat autem is splendidissimo candore inter flammas elucens circulus)quem vos(ut à Graiis accepistis) orbem lacteum nuncupatis. Ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera, & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. Ex quibus erat illa minima,quę ultima cœlo,citima terris luce lucebat aliena. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facilè vincebant. Iam verò ipsa terra ita mihi parva visa est,ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus,pœniteret. Quã cum magis intuerer, Quæso,inquit Africanus,quousque humi defixa tua mens erit? Nonne aspicis, quæ in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potius globis,connexa sunt omnia; quorum unus est cœlestis extimus,qui reliquos omnes complectitur,summus ipse deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septem, qui versantur retrò,contrario motu atque cœlum. Ex quibus unum globum possidet illa,quam in terris Saturniam nominant; deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis; deinde subter mediam ferè regionem Sol obtinet, dux, & princeps,& moderator luminum reliquorum, mens mundi,& temperatio,tanta magnitudine, ut cuncta sua luce lustret,& compleat. Hunc,ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurii cursus. In infimoq; orbe Luna,radiis Solis accensa, convertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale,& caducum,præter animos generi hominum Deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam

ca,

ea, quæ est media, & nona, tellus neque movetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo*motu pondera. Quæ cùm intuerer stupens, ut me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus, & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui intervallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium *efficitur: qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acutè sonent. Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cujus conversio est concitatior, acuto & excitato movetur sono, gravissimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam terra, nona, immobilis manens, imâ sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurii, & Veneris, septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numerus rerum omnium ferè nodus est. Quod docti homines nervis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum: sicut alii, qui præstantibus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures obsurduerunt: (nec est ullus hebetior sensus in vobis) sicut, ubi Nilus ad illa, quę Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus; ea gens, quę illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic verò tantus est totius mundi incitatissima conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequitis adversum, ejúsque radiis acies vestra sensusque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac do-

*aliàs, motu.

*aliàs, conficitur.

His locus variat modus.

Catadupa.

mum, quæ si tibi parva (ut est) ita videtur; hęc cœlestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris & angustis in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interjectas Hósq;, qui incolunt terram, non modò interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim * aversos, partim etiam adversos stare vobis: à quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam, & circundatam cingulis; è quibus duos maximè inter se diversos, & cœli verticibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse pruinâ vides: medium autem illum & maximum Solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorum Australis ille, (in quo qui insistunt, adversa vobis urgent vestigia) nihil ad vestrum genus. Hic autem alter subjectus Aquiloni, quem incolitis, cerne quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quę colitur à vobis, angusta verticibus lateribus latior, parva quędam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, quàm sit parvus, vides. Ex his ipsis cultis, notisque terris, num aut tuum, aut cujusquam nostrûm nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? Quis in reliquis orientis, aut * obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Austrive partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profectò, quantis in angustiis vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autem qui de * vobis loquẽtur, quàm diu loquentur? Quin etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscujusque nostrûm, à patribus acceptas,

*Transversos.

*al. abeuntis.

*al. nobis.

ceptas, posteris prodere; tamen, propter eluviones exustionésque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui antè nati sint? Qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cùm præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo unius anni memoriã consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodò solis id est, unius astri reditu metiuntur: reipsa autem cùm ad idẽ, undè semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint: tum ille verè vertens annus appellari potest: in quo, vix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneantur. Namque, ut olim deficere sol hominibus, extinguique visus est, tum Romuli animus hæc ipsa templa penetravit: ita quandocunque eãdem parte sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium, stellísque revocatis, expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum vigesimam patrem scito esse conversam. Quocirca, si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis, & præstantibus viris, quanti tandem est ista hominum gloria, quę pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest? igitur, altè spectare si voles, atq; ad hanc sedem, & æternam domũ contueri, neque sermonibus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris, oportet, ipsa virtus trahat ad verũ decus. Quid de te alii loquentur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustiis cingitur iis regionum, quas vides, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & oblivi-

one posteritatis extinguitur. Quę cum dixisset, Ego verò, inquam, ô Africane, siquidem benè meritis de patria, quasi limes, ad cœli aditum patet, quanquam à pueritia vestigiis ingressus patriis, & tuis, decori vestro non defui; nunc tamen tanto præmio, proposito enitar multò vigilantiùs. Et ille; Tu verò enitere, & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc. Nec enim tu is es, quem forma ista declarat: sed mens cujusque, is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Nam quod semper movetur æternum est: quod autem motum affert alicui, id semper movetur; quodque ipsum agitatur aliunde quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese movet, quia nunquam deseritur à se, nunquam ne moveri quidē desinit: quinetiam cæteris quę moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re fieri potest: nec enim esset hoc principium, quod gigneretur aliundè. Quod si nunquam oritur, nec occidit quidē unquam; nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est à principio omnia oriri. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum à se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnisque * natura consistat, necesse est, nec vim ullā nanciscatur, qua à primo impulsu moveatur. Cùm pateat igitur æternū id esse, quod à seipso moveatur: quis est, qui

* al. terra.

hanc

hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo. Quod autem anima est, id motu cietur interiore, & suo. Nam hæc est natura propria animæ atque vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ sese moveat; neque nata est certè, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ, quibus agitatus & exercitatus animus velociùs in hanc sedem, & domum suam pervolabit: Idque ociùs faciet, si jam tum, cùm erit inclusus in corpore, eminebit foràs; & ea, quæ extra erunt, contemplans, quàm maximè se à corpore abstraher. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earúmque se quasi ministros præbuerunt; impulsúque libidinum, voluptatibus obedientium, Deorum, & hominum jura violaverunt; corporibus elapsi, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, revertuntur.

Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

M. T. C. DE SOMNIO SCIPIONIS FINIS.

INDEX RERVM ET VERBORVM.

A

ABſtinentia Afric. pag.98 lin.13

Abſtinentia benevolentiam multitudinis conciliat. 99.2

Academiæ ratio quid à cæteris differat. 70.5

Accii poetæ Verſus de Atreo. 143.13

Accuſatio multos illuſtravit. 86.29

Accuſatoris nomen fugiendum. 87.7

Accuſare innocentes, impium. 87.12

Accuſatio laudem peperit L. Craſſo adoleſcenti. 85.28

Accuſatio quibus de cauſis ſuſcipienda. 86.& 87

Acta agere. 180.1

Actio cognitioni anteponenda. 64.21

Actione in omni ſuſcipienda, conſideranda ſunt honeſtas & efficiendi facultas, 33.2. & modus. 59.6

Adjuvare opera præſtantius, quam pecunia. 88.4

Admirabilitas quibus rebus comparetur. 81.9

Adoleſcentes quibus e rebus commendationem petere debeant, 85.1

Adoleſcens aliquid ſenile habere debet. 201.15

Adoleſcentiæ vituperatio. 195.3

Adoleſcentiæ ver comparatur. 214.19

Adoleſcentium petulantia magis eſt, quam ſenum. 200.ult.

Adoleſcentia multò plures, quàm ſenectus, mortis cauſas habet. 213.10

Adoleſcentum imbecillitas conſilii propria. 50.51

Adulari, paſſivè. 30.27

Ab adulatoribus facilè falluntur omnes. ibid.

Adulator occultus. 183.20

AEacus. 42.13

AEdes ruinoſæ & malè materiatæ, 123.10

AEdilitatum ſplendor. 90.14

AEginetis pollices præciſi. 120 25

AEgina propinqua Piræo. ibid. 27

AEquitas lucet ipſa per ſe. 15 24

AEſopus, fabularum actor. 49 7

AEtate ut quiſq; antecellit, ita ſententiæ principatum tenet in augurum collegio. 212. 8

AEtate cuiq; ſua tempeſtivitas data eſt. 199 28

Ætati cuique ſua ſunt ſtudia. 216.12

Ætatibus corroboratis amicitiæ judicandæ ſunt. 176.19

Aeſchinis fabula. 233.10

Africani dictum pulcherrimum. 39.16

Africanus imitatus patrem. 98 23

Africanus Prior, anno ante cenſorem

rem M. Catonem, mortuus est. 194 23
Africanus major. 224.16
Africanus minor. ibid.15
Agamemnon immolavit Iphigeniam filiam. 139.3
Agesilaus. 73.10
Agis rex occisus. 99.28
Agraria lex Philippi. 97.5
Agri fertiles in itandi. 23.24
Agriculturæ laus. 63.19
Agricolarum voluptates. 20.8
Agri bene culti laus. 209.9
Agrigentinus quidam doctus vates 159 9
Ajax tragœdia 49.7
Ajax Telamonius. 48.29
Albinus Sp. 190 3
Alexander. 73.10
Alexander Macedo, humanitate superatus à patre. 39.11
Alexander Pheræus ab uxore interfectus. 77.3
Ambitiosos quorum similes esse dixerit Plato. 38.1
Amicitia honesto excitatur. 26.11
Amicitia unum ex pluribus effici Pythagoras voluit. 26.19
Amicorum consilium in rebus secundis maximè necessarium. 39.24
Amicorum paria rarissima. 155 30
Amicitia maximè perturbat officia. 119.14
Amicitiæ præstat justitia. ibid
Amicitiæ prima lex, ut neque rogemus res turpes, neque faciamus rogati. 195.14
Amicitia orta à natura, non ab imbecillitate. 160. 22. 161. 22 162.25
Amicitiam usque ad extremum vita diem permanere, cur difficile sit. 163.4
Amicitias qui magis quærant. 167.16
Amici qui deligendi. 172.30
Amicitiæ veræ difficillimè reperiuntur in iis qui in honoribus réque publica versantur. 173. 15
Amicus certus in re incerta cernitur. ibid.22
Amicitiæ fines ac termini, déque iis variæ sententiæ. 170.24
Amicitiæ ne in graves inimicitias convertantur, cavendum est. 171.1
Amicitiæ quæ minus probantur, dissuendæ magis, quàm discindendæ sunt. 177.16
Amicitia inter æquales magis elucet. 185 14
Amicitiæ veræ sempiternæ sunt. 162.28
Amicitię quare propinquitati præstet. 157.10
Amicus tanquam alter idem. 178.24
Amor princeps est ad benevolentiam conjungendam. 161.18
Amici novi. 174.21
Amicorum benè suadentium authoritas in amicitia plurimùm valere debet. 166.31
Amicorum caussa multa facimus, quę nostra caussa non faceremus. 170.ult.
Amicitia quid sit. 157.19
Amicorum omnia communia. 24.33
Amare quid sit. 185.8
Amilcar Annibalis pater. 140.23
Animantium omnium communis sui

ſui ſuorúmque tuendi cura. 8.17
Animorum natura cur mortalis eſſe non poſſit. 217.218
Animus hominis diues, non arca appellari debet. 235.21
Animi vitia graviora. 112.30
Animi motus in quo verſari debeant. 23.14
Animus cœleſtis ex altiſſimo domicilio depreſſus in terram. 216.29
Animo nihil præſtantius. 224.33
Animus in cuſtodia corporis, quoad deo videtur, retinendus. 241.28
Animi magnitudo in contemnenda voluptate, vita, re. 112.4
Animi generi hominum deorum munere dati. 242.34
Animi opera majora, quàm corporis. 85.16
Animorum natura æterna. 154.32 & 22 246.7
Animorum vis duplex. 43.27
Animorum motus duplices. 55.31
Annibal callidus. 47.1
Annibal crudelis. 19.25
Annulus Gygis. 117.11
Annũ ſolis reditu metimur. 245.11
Annus verè vertens multa hominum ſecula complectitur, ibid. 15
Antipater Tyrius. 102.8
Antiopa, tragœdia. 49.7
Antipatri opinio de honeſto. 122.22
Apellis Venus. 107.12
Apollinis Pythii oracula. 98.33
Ἀποφθέγματα. 45.6
Appetitus rationi lege naturę ſubjectus eſt. 44.3
Appius Claudius cæcus, pacis cum Pyrrho diſſuaſor. 193.24
Appii oratio qua pacem cum Pyrrho diſſuaſit. ibid.
Appius cæcus quatuor filios, quinque filias habuit. 201.4
Aqua hæret. 148.1
Aquilii de dolo malo formulæ. 125.126
Arati præclarum conſilium ad conſtituendam remp. 100.2
Aratus Sicyonis Nicoclem tyrannum occidit. ibid.6
Arbitrorum formulæ. 129.12
Architas Tarentinus. 202.5
Areopagitas conſtituit Solon 33.20
Arganthonius quidam octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. 213.31
Argentarii apud omnes ordines gratioſi. 125.9
Ariſtides juſtus. 109.9
Ariſtidis authoritas Athenis. 121.20. ſententia de Themiſtoclis conſilio. ibid.25
Ariſtippus author ſectæ Cyrenaicæ & Aniceriæ, omne bonum in voluptate poſuit. 151.9
Ariſto. 5.34
Ariſto Chius de ſenectute ſcripſit. 188.10
Ariſtoteles. 4.34
Ariſtoteles quid de pecuniarum effuſionibus ſentiat. 89.32
Ariſtotelis opinio de honeſto. 116.11
Artificia quæ liberalia, quæ ſordida 63.11.12
Aſſentatio ab amicitia removenda. 181.31
Aſturiæ tollendæ. 129.25
Aſturias aliter leges, aliter philoſophi tollunt. 128.23
Atreus. 42.17
Athenæ exemplis illuſtres. 3.24
Athenienſes in Aeginetas duri. 170.24

Atilius Regulus iterum à Pœnis captus. 140.31
Atilius vigilando necatus. 141.14
Atilius Catalinus primarius populi 211.3
Atilius L. cur ſapiens habitus. 152 5
Atticus Pomponius cognomen Athenis reportavit. 107.19
Attic. P. Sulpitio multùm utebatur. 154.14
Attii poetæ verſus de regno. 135.1
Avaritia ſenili nihil abſurdius. 212 29
Avaritia nullum eſt tetrius vitium. 98.29
Avaritia populos omnes perdit. 99.1
Avari plus ſemper appetunt. 138.15
Avaritia Spartam perditura. 98.34
Avaritia injuriæ præcipua cauſa. 13.20
Avaritiæ vituperatio. 98.29
Auctio de bonis civium. 101.2
Augures majores natu, iis etiam qui cum imperio ſunt, anteponuntur. 212.10
Auſpicia quæ ſunt optima. 191.33

B

Bargulus Illyricus latro. 83.1
Beata vita in quo contineatur, ex Metrodori ſententia. 151.18
Bella cur ſuſcipienda. 17.ult.
Bellicæ gloriæ ſtudium in veteribus Romanis. 28.30
Bellum de ſalute, cum Celtiberis, cum Cimbris: de imperio, cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho. 29.21
Bellicæ res majoresne ſunt urbanis, an contra. 33.9
Bella juſta quæ. 19.16
Bellum Punicum tertium M. Catonis conſilio illatum. 35.3
Belli gloria adoleſcentibus quærenda. 85.3
Bene agier quid ſit. 129.15
Bene & beatè vivere nihil aliud eſt, niſi honeſtè & rectè vivere. 225.12
Beneſacta malè locata, malefacta ſunt. 92.10
Beneficia citra injuriam eſſe debent. 94. & 95
Beneficia quæ plurimi facienda. 24.4
Beneficentia, benignitas, liberalitas eadem. 12.9
Beneficentia Herculem in deorum numerum retulit. 112.12
Benefici & liberales natura ſumus. 162 5
Beneficium, qui dat, mores, non fortunam ſequi debet. 95.6
Beneficia in quos conferenda. 92.4
Beneficii immemorem omnes oderunt. ibid.19
Beneficia in ſingulos. 9 .24
Beneficia in remp. 96.25
Beneficia in egentiſſimos quoſque præcipuè conferenda. 24.7
Beneficia omnibus communicanda quæ. 25.8
Benevolentiam adoleſcentuli ardore quodam amoris indicant. 23.14
Benevolentiam, civium blanditiis & aſſentationibus colligere turpe eſt. 172.20
Benevolentiæ colligendæ præcepta. 79.25
Benevolentiæ ratio. 24.19
Benignitas quas cautiones habeat. 21.22
Benignitas quæ ſit milis reipub. 91.92

Benignitas largitioni anteponenda. ibid.
Benignitate nihil hominis natura accommodatius. 21.29
Benignitas propensior esse debet in calamitosos. 92.3
Bias sapiens. 23.6
Biantis patria Priene. ibid 7
Bias omnia secum portabat. ibid. 11
Blandus amicus a vero intelligi potest adhibita diligentia. 182.34
Bona bonis quæ anteponantur. 103.6
Boni viri qui sint. 129 15
Bonum virum esse semper, est utile. 127.15
Boni viri qui appellandi sint. 157.2
Bonus nemo miser esse potest. 226 lin.24
Boni viri definitio. 131.21
Bonum summum, convenienter naturæ vivere, è Stoicorum sententia. 108.8
Bona ea omnia sunt habenda, quæ secundum naturam fiunt. 214.18
Bonorum æquatio non laudanda. 97.10
Bonum solum honestum. 212.15
Bona caduca & incerta. 157.27
Bonitatem qui tollant. 113.15
Brutus quid in patria liberanda spectarit. 214.1
Brutus accusator. 87.8
Brutus L. in liberanda patria interfectus est. 215.31

C

CÆcilius. 200.32
Cæcilii versus contra senectutem. 196.20
Cæsar tyrannus. 76.2
C. Cæsar regnandi causa pervertit omnia. 14.5
Cæsaris largitiones non liberales, sed injustæ. 22.7
C Cæsar L.F. 46.26
Cæsar reprehensus. 134.24
Cæsar Catuli patris frater. 56.29
Cæsaris dictatoris vituperatio. 101.29
Cæsar dictator civium bona vendidit. ibid. 2
Callicratidas nimio gloriæ studio Lacedæmoniis nocuit. 36.21
Callipho Philosophus. 148.23
Calphurnius P. Lanarius 27.29
Calumniæ exempla. 16.31
Calypso. 48.25
C. Cannius. 124 32
Campus Martius. 46.5
Ad Carceres à calce revocari. 225.10
Carthago eversa à Paulo filio. 98.24
Carthago deleta. 18.5
Castigatio omnis vacare contumelia debet. 38.22
Catonis senis præcepta quatuor ad utilitatem rei familiaris. 103.9
Catonis facta, Socratis dicta laudantur. 153.13
Cato Censorius Græcarum literarum perstudiosus in senectute. 188.17
M. Cato prætor. 191.13
Catonis liber de rebus rusticis. 208.8
Cato Vticensis nimis acerbus in publicanos & socios, ærarii causa. 138.12
Catonis dictum. 182.1
Cato Vticensis cur se interficere debuerit. 48.19
Cato sapiens habitus. 109.13
Catonis majoris dicta. 103.10
Cato senex collegit ἀπορθέγματα. 45.6

Catonis egregia. 128.1
M.Cato legem Voconiam suasit. 193.4
M.Cato quo anno natus. 191.9
M.Catonis de Carthagine suspicio. 194.17
Cato Bruti avunculus 221.5
Cato inter Africanorum ætates interjectus. 224.16
M Cato miles. 191.10
Cato perfectus Stoicus. 221.13
Cato Censorius Africani prioris ferè æqualis. 104 7
Cato cur sapiens habitus. 152.6
Cato è vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo, 219.22
Cato repueraſcere non vult. ibid.14
M.Cato Quæstor. 191.12
Q.Catulus Pompeio non inferior. 33.ult.
Catulorum sermo qualis. 47.19
Catuli optimè Latina lingua uti putabantur. 56.23
Celare & tacere, non idem sunt. 123 3
Cella vinaria, olearia, penaria. 219.16
L.Censor Mummius. 98.25
Censor Africanus. ibid.23
Cethegus. 191.14
M. Cethegus Suadæ medulla dictus ab Ennio. 206.20
Chrysippi dictum. 119 2
Ciceronis de oppressa conjuratione gloriatio. 34.19
Ciceronis versus. 34.11
Cicero stante repub. plus temporibus in agendo, quàm in scribendo ponebat. 68.2
Cicero Academicus fuit. 70.5 110.28
Ciceronis de gloria libri duo. 79 9
Ciceronis Lælius. ibid.8
Ciceronis filii laus in re militari. 85.10
M.Cicero omnes honores adeptus suo anno. 91.13
M.Cicero scripsit libros de rep. 91.27
Ciceronis ædilitas. 91.15
Cicero consul. 101.20
Cicero Academicus. 110.28
Ciceroni in ingrata repub. neque mors, neque exilium recusanti evenissent. 226.1
Ciceroni reditum gloriosum inimicorum dedit injuria, non exitum calamitosum. 230.16
Cincia lex à Maximo laudata. 191.15
Cincinnatus dictator. 209.1
Cineas Thessalus. 203.23
Cimon Atheniensis. 93.16
Circe. 48.25
Civitas, quæ dici possit. 219.31
Civitatis cum familia comparatio. 233.4
Civis quis sit. 230.21
Civitatum rectoribus & conservatoribus patet in cœlum aditus. 240 34
Claudii Centumali factum improbum. 127.25
Claudii Ap.F. ædilitas. 90.19
P.Clodii conatus. 91.4
Clemencia & placabilitas magnis viris dignissima. 38.12
Cleombrotus invidiam timens, Lacedæmonios perdidit. 36. 30
Clytemnestra, tragœdia. 49.6
Colendi qui. 62.17
Collatinus Tarquinius à Bruto collega emissus. 118.13
Communitas hominum falsò orta dicitur à necessitate vitæ. 65.32

Communia

Communia civibus inter se quæ sint. 24.34
Comœdia antiqua. 45.3
Comparatio pulcherrima. 114.25
Concordia fundamentum reip. 99.8
Conjugia societas prima. 25.30
Consideratio tempus & diligentiam postulat. 11.16
Consuetudinis maxima vis est. 174.32
Consulatus Ciceronis. 101.20
Contemptus quos homines sequatur. 81.15
Contentio. 56.6
Contentio plus ad gloriam valet quàm sermo. 80.3
Continentiæ tractatio. 151.6
Convivium melius Latini, quàm Græci nominârunt. 204.28
Corinthus cur delera. 18.7
Corin. à Mummio eversa. 98.25
Coriolanus 164.3
Cornelii Scipionis P. facta ab Africano prædicantur. 240.3
Corporis bona externis anteponenda. 102.32
Coruncanus etiam senex reip. utilis. 193.21
M. Crassi de divitiis opinio. 13.24
M. Crassus. 47.13
L. Crassus. 46.25
L. Crassus adolescens ex accusatione laudem consecutus. 85.28
Crassi divitis ædilitium munus. 90.15
Crassus præ divitiis, de honesto non curabat. 13.22
L. Crassi copiosa magis quàm sapiens oratio. 234.17
Cratippus Peripateticorum princeps. 3.19
Cratippi laus. 70.8
Cratippus ætate Ciceronis princeps philosophorum. 105.2
Crat. opinio de honesto. 115.9
Crudelitas inimica naturæ. 120.29
Cura optima de salute patriæ. 247.7
Curio utilitatem præponebat æquitati 136.19
Curius etiam senex reip. utilis. 193.21
M. Curius oblatum aurum repudiavit. 208.29
M. Curius de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphavit. 208.24
M. Curius extrema ætate ruri vixit. ibid.23
M. Curii villa. ibid.25
M. Curius & T. Coruncanus inter se conjunctissimi. 165.2
M. Curii tenuitas victus. 224.12
M. Curii domus nihil ornatum habuit præter ipsum. 233.23
Cynicorum invereeundia. 54.14
Cyrcilius quidam lapidibus obrutus. 121.12
Cyrus. 73.10
Cyrus Persarum rex agricultura maximè oblectatus. 210.5
Cyri morientis sermo, apud Xenophontem. 198.14
Cyri morientis de animorum æternitate oratio, apud Xenophontem. 217.25

D

DAmon Pythagoricus. 120.3
Debetur id, quod turpe est non reddere.
P. Decius quarto consulatu se pro repub. devovit. 203.31
Decii duo. 109.7
Decorum. 40.32
Decorum ab honesto quid differat 41.2
Decorum fusum est per omnes partes

tes honestatis. 41.31
Decori duplex descriptio. ibid.33
Decorum poeticum. 42.11
Decorum tribus in rebus positum est. 53.25
Decorum ab honesto separari non potest. 40. ult.
Defensio accusatione laudabilior. 86.26.
Defendendi interdum etiam nocentes. 87.17.
Definitio necessaria principio disputationis. 6.11.
Deliberanda eanon sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. 116.31
Demetrius à Macedonibus relictus. 77.10
Demetrius Phalereus. 4.24
Demosthenes. ibid 31
Deos non nocere. 71.13
Deposita nō semper reddēda. 139.7
Detrahendi de absentibus studium vitiosam naturam significat. 57.8
Dicæarchi liber de interitu hominum. 73.16
Diligentia in amicitiis comparandis. 172 4
Diligere oportet cum judicaveris. 179.32
Dinomachus philosophus. 148.23
Diogenis Babylonii, Stoici opinio de honesto. 122.20
Dionysius superior quanto metu vixerit. 76.24
Dionysius tyrannus. 120.5
Dissensio sine acerbitate inter Africanum & Metellum. 38.6
Dissimilitudo dissociat amicitias. 176.28
Divitias amare, parvi angustique animi est. 31.5
Divitiarum fructus in copia est. 236,28
Divitiarum modum ex quo, quantum cuique sat est, homines metiuntur. 235.24
Divitiæ cur expetantur. 13.20
Dives non est, cui quæsito opus est. 236.27
Dives quis sit. 235.6
Divisio rerum ad tuendum vitam pertinentium. 71.10
Divisionis vitium, aliquid præterire. 7.29
Dolor contra naturam. 111.6
Dolere malum non esse, philosophi nonnulli affirmant. 142.33
Dolorum faces 81.31
Dolus malus legibus vindicatus. 126.8
Dolus malus quid. 125.33
Domus hominis honorati qualis esse debeat. 58.15
Domum dominus honestare deber, non contra. 58.29
Domus seminarium reip. 33 25
Domus finis, usus. 58.16
M. Drusus. 46.28
Duillius Pœnos primus classe devicit. 204.13. delectabatur cereo funali & tibicine. ibid.15
Duodecim tabulæ de tutela. 126.9

E

Eloquentiæ laus. 65.17
Eloquentia quid. 86.5
Eloquentiæ interniſſio. 94.13
Ennii poëtæ joci sive versus, diversas ad res prolati, suo quisque numero notati. 13.19.25.28.37. 75.92.126.173
Ennii versus de fide. 142.26
Ennii versus ad Flamminium 187.8
Ennii versus de Fabio Maximo. 191.20
Ennii versus de senectute sua. 192.32.

Ennius præclarè paupertatem & senectutem tulit. 193.7
Ennius quot annos vixerit. ibid.5
Ennij versus ex persona Appij cæci ibid 28
Ennius censet non lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. 215.18
Ennius de Homero sæpissimè cogitare, & loqui solebat. 239.29
Epicurei peruertunt præcepta officij. 5.17
Epicureorum sententia de Deo. 141.32
Epicurus satis fortiter de dolore dicit. 151.29
Epicuri de bono & malo sententia ibid.31.
Epigoni tragœdia. 49.5
Εὐκολία. 60.7
Εὐταξία. 59.31
Euripidis versus. 134.8
Exercitatio in omni re necessaria. 27.24
Exercitatio in senibus quid efficiat 200.4
Exigere non acerbè cõuenit. 92.30
Exulum quibus terribile. 226.11
Exules qui sunt. 230 34

F

Fabius Q. Labeo. 17.2
Fabij Maximi laus. 36.ult.
callidias. 47.3
Fabritius iustus. 109 9
Fabricij mira iustitia. 135.23
Fabricius etiam senex reip. utilis. 193.21
Fabricij continentia. 124.11.257.2
Fabula Platonis utilissima. 117 4
Falsum iurare, peierare non est. 143 27
Fides unde dicta. 13 4
Fides ut nobis habeatur, quibus artibus elaborandum. 80.6
Fidei bonæ nomen latissimum. 129.19
Fides vel hosti seruanda. 18.17 143.188
Fidei templum in Capitolio. 142.8
Fides & constantia in amicitia desiderantur. 173.30
Fimbria. 131.33
Finis bonorum & malorum simplex esse debet. 148.28
C. Flaminius tribunus pl. 191.30
L. Flaminius è senatu electus. 203.11
Fœciale ius 18. 19. cum hostibus commune. 143 ult.
Fœnerari à Catone improbatum. 103.13
Fœneratores ad medium Ianum sedebant. ibid 20
Formæ dignitas quomodo tuenda. 51.14
Fors hera. 19.11
Fortis animus duabus in rebus cernitur. 30.13
Fortissimus quisque imperandi cupidissimus. 29 21
Forti viro vis adhiberi non potest. 144 23
Fortitudo sine iustitia in vitio. 29.1
Fortitudinem quomodo definiant Stoici ibid.4
Fortitudo est dolorum laborumq; contemptio. 151.27
Fortuna cæca. 107.5
Fortunæ magna vis in utramque partem. 74.15
Fortunam suis quisque fingit moribus. 132.13
Fraus odio digna maiore, quam vis 20 ult.

Fraus vulpeculæ propria, vis leonis. ibid.34

G

GAbinia lege, quanta labes facta sit. 165.33
Gallus dimetiendi cœli & terræ studiosissimus. 206.4
Gemma in viribus. 207.28
Geometræ non omnia docent. 115.5
Gloriæ cupiditas in maximis animis & ingenijs. 149
Gloriæ cupidi homines facilè adactes iniustas impelluntur. 30.4
Gloriam qui, susceptis laboribus spernat, vis inuenitur. ibid.6
Glorię cupiditas libertatem eripit. 30.10
Gloriam qui contemnunt, non reprehendendi. 32.11
Gloria tribus è rebus cõstat. 79.14
Gloriæ consequendæ viam Socrates quam traderet. 84.1
Gloriam è rebus bellicis petere adolescentes debent. 85.4
Gloria diuitijs anteponenda. 103 7
Gloria hominum angustijs finibus interminatur, nec diuturna esse potest. 244.32
Gnathonum multi similes. 182.31
Gorgiæ Leontinus Isocratis magister. 192.24
Gorgias Leontinus centum, & septem compleuit annos. ibid.
Gorgiæ Leontini de sua senectute responsum. ibid.27
Gracchi filij vituperantur. 84.13
Gracchi patris laus. ibid.12
C. Gracchi frumentaria largitio. 96.32
Gracchi Tiberij filij, Africani nepotes. 99.ult.
Grac. Tib. qui secuti sunt. 165.11
Gracchus Tib. regnum occupare conatus est. ibid.22
Græca cum Latinis coniungenda. 3.26
Græcorum nobiles victoriæ. 28.25
Græca verba Latinis inculcare ridiculum. 48.10
Græcia, manante à Lacedæmonijs malo cecidit. 99 33
Græcorum consuetudo, ut ijs proponatur, de quo disputent quamuis subitò. 156.10
Gratiæ & pecuniæ comparatio. 95.15
Gratidianus prætor, lapsus in officio boni viri. 132.33
Gyges Platonicus, ex pastore rex. 117.18
Gytheum. 121.21

H

HÆreditas optima quæ. 52.5
Hæreditatis spes quid efficiat. 233.32
Hasta bis in foro posita. 101.1
Hecatonis Rhodij lib. de officijs 126.32.136.26
Hercules Prodici. 50.19
Hercules in cœlestium numero collocatus, propter beneficia in humanum genus collata. 112.11
Herillus. 5.34
Herodoti locus. 83.11
Hesiodi locus. 23 21
Hesiodus de stercoratione verbum non fecit. 208.8
Hyppo'yti mors. 16.13
Homerus author optimus. 139 31
Homerus multis ante Hesiodum sęculis fuit. 208.10
Homerus de stercoratione meminit. ibid.12
Homo cæteris animantibus, quantum & in quo præstet. 8.24

Hominis propria appetitio principatus. 9.18
Homo solus ordine sentit. ibid. 24
Hominis propria veri inuestigatio, & in prudentia posita. 10.19
Homines quidam non re, sed nomine. 45.28
Homines secundùm deos, hominibus maximè utiles. 71.21
Homines hominibus plurimùm nocent. 73.25
Hominum studia in nos quomodo excitentur. 74.12
Homo homini consultum vult. 112. 34
Honestum laudabile natura. 10.2
Honestum quibus ex rebus constet. 9.34
Honestum è quatuor veluti fontibus manat. 10.8
Honestum nihil, quod iustitia vacat. 29.7
Honestas à partibus quatuor manat. 63.30
Honestas per se animos omnium mouet. 79.ult.
Honestum quid sit, è Stoicorum, Peripateticorum, Socratis sententia. 107.21
Honestum verum in sapientibus solis. 108.14
Honestas omni ponderi gratior est habenda. 116.10
Honesti vis. 121.7
Honesta naturâ temporibus fiunt non honesta. 139.16
Honestatis partes quatuor, prudentia, iustitia, animi magnitudo, continentia. ibid.
Honoris certamen etiam inter optimos amicitiam labefactat. 163. 20
Horatius Cocles. 224.8
Hortensius, Ciceronis libert. 69.13
Hortensii ædilitas. 90.20
Hortensii potentia. 130.19
Hortus altera supellex. 209.19
Hospitalitas à Theoph. laudatur. 93.8
Hostis olim peregrinus. 19.5
Humanæ res fragiles & caducæ. 185.25

I

Janus medius. 103.20
Iason Phereus callidus. 47.5
Imperij cupiditas in maximis animis & ingeniis. 14.8
Imperia non semper expetenda. 31.11
Imperium non est scelere quærendum. 135.33
Imperator quis sit. 231.19
Impij aduersus deos quisit 113.17
Improbi serui sunt. 232.18
Incessus quæ ratio. 54.25
Iniuria fit duobus modis. 20.33
Iniustitiæ duo genera. 13.6
Insipiente fortunato nihil est intolerabilius. 170.8
Insitionibus nihil inuenit agricultura solertius. 201.18
Inuita Minerua nihil decet. 48.5
Iocandi genus duplex. 44.34
Iocandi genus quale esse debeat. 45.6
Irasci grauiter inimicis non oportet. 38.9
Ira omnibus interdum repudianda est. 38.32
Ira male laudatur à Peripateticis ibid. 32
Iratorum, aut alioqui commotorum forma ipsa corporis tota mutatur. 44.14
Ira nihil rectè fieri patitur. 57. 35

Iſocrates. 4.34.
Iſocrates Gorgiæ Leontini diſcip. 192.24
Iſocrates vixit annos uno minus centum. ibid.23
Iſocrates quarto & nonageſimo anno Panathenaicon ſcripſit. ibid.22
Italicum bellum. 98.11
Iudiciorum ratio duplex. 86.24
Iudicium fallax in cupiditate regnandi. 116.23
Iudicijs addebatur, ex fide bona. 126.11
Iura belli. 17.29
Iuris ciuilis cognitio laudabilis. 93.28
Ius ciuile neglectum. ibid.32
Ius gentium & ius ciuile quomodo differant. 129.5
Iuris fons, natura. 130.1
Ius ciuile ductum à natura. 129.30
Iuſiurandum ad aſtringendã fidem vinculum arctiſſimum. 145.7
Iuſtitiæ fundamentum fides. 12.34
Iuſtitiam tollit ambitio. 13.38
Iuſtitia ſeruanda etiam aduerſus infimos. 20.20
Iuſtitiæ fundamentum quod. 21.26
Iuſtitia nullum tempus vacare debet. 29.31
Iuſtitia ſine prudentia ſatis habet authoritatis. 80.20
Iuſtitia ſola viri boni nominantur. 81.3
Iuſtitiæ opinio etiam ſolitario homini neceſſaria. ibid.20
Iuſtitiæ particula aliqua etiã in piratis, cæteriſq; latronibus. ibi.27
Iuſtitiæ fruendæ cauſa, regesolim conſtituti. 83.12
Iuſtitia fundamentum eſt famæ. 96.19
Iuſtitia omnium domina & regina virtutum. 113.24
Iuſtitiam qui tollant. ibid.16

L

Lacedæmonij victoriæ cupidiſſimi. 29.20
Lacedæmonij quòd iniuſti imperarent, ab omnibus ferè deſerti. 77.11
Lacedæmonijs ampliſſimum magiſtratum ſenes gerunt. 194.31
Lacedæmoniorum reſpub. quando & cur perierit. 98.24
Lacedæmoniorum legati Athenis. 212.1
Lacedæmone honeſtũ domicilium ſenectutis. 211.30
Laciadæ Curiales. 93.16
Lacteus orbis. 242.4
Lærtes agrum ſtercorat. 208.11
Lælius ſemper eodem vultu. 30.8
Lælius plenus hilaritatis. 46.29
Lælius, cognomento ſapiens. 83.4
C. Lælius Q. Murij Scæuolæ auguris ſocer. 154.7
Lælij C. & P. Scipionis familiaritas memorabilis. 155.15.155.32
Lælio adoleſcente, L. Paulus, M. Cato, C. Gallus, P. Naſica, Tib. Gracchus, iam ſenes. 185.11
Lælij æquales Scipio, L. Furius, P. Rutilius, Sp. Mummius. ibid.15
Lælio ſene C. Fannius, Q. Mutius Q. Tubero, P. Rutilius, A. Virginius adoleſcentes. ibid.19
Largitionem immodicam rapinæ ſequentur. 89.1
Largitio fundũ non habet. ibid.12
Largorum duo genera. ibid.14
Largitio. 90.30.31.38
Latronum leges quædã ſunt. 82.32
Laude ſe dignum quiſque putat. 36.28
Legiones

Legiones Rom. ſub iugum à Samnitibus miſſæ. 144.5
Lentulus ædilis Ciceronę conſule 90.20
Leuctrica calamitas. 77.14
Legis xij. tabularum verba 19.7
Lex agraria Philippi. 97.5
Lex de repetundis. 98.8
Lex Craſſi & Scæuolæ de peregrinis. ibid.31
Lex Pettonia & Papia de peregrinis. ibid.31
Lex Latoria. 126.10
Legis xij. tabularum locus. 126.9
Legis Cinciæ ſuaſor Maximus. 191.15
Lex Voconia à M. Catone laudata 193.4
Leges quædã etiam inter latrones. 82.33
Leges cur conſtitutæ. 83.18
Leges ciuium incolumitatem ſpectant. 111.28
Lex naturæ communem utilitatem ſpectat. 112 34. 114.9. 122.32
Legumlatores boni plus proſunt ciuitatibus, quàm boni imperatores. 331.3
Liberalitas, vide Benignitas.
Liberalitatis duo ſunt genera. 23 28
Liberalitatis ratio duplex. 88 1
Liberales qui. 89.10
Liberalitas ſecundum naturam. 112.2
Liberalitatem qui tollant. 113.16
Libertatis cauſa, omnis à magnis viris ſuſcipienda contentio. 32.11
Libertatis proprium quid. 31.26
Libertas quid ſit. 231.ult.
Liber nemo niſi ſapiens. ibid.18
Libidinoſa & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti. 198.13
Libidinoſorum animi. 247.13
Licinij Craſſi C. Lex de ſacerdotijs 183.14
Lites valdè vitandæ. 92.34
Liuius poëta, ætatis C. tonis Cen. 210.12
Loci & temporis vis quanta ſit. 60.31
Luculli ædilitas. 60.19
Luculli magnificentia in villis exſtruendis. 59.11
Ludo & ioco quatenus utendum. 44.25
Lutatius Pythias. 131.30
Lycurgus. 33.31
Lyſander dux Lacedæmoniorum. ibid.28
Lyſander Ephorus à Lacedæmonijs expulſus. 99.27
Lyſander Lacedæmonius. 210 7 22.28
Lyſias Pythagoræus Epaminondam erudijt. 654

M

Macedonum gaza potitus L. Paulus. 98.18
Q. Mælius Tribunus plebis. 144.8
Magiſter conuiuij. 205.8
Magiſteria. ibid 6
Magnanimitas. 63 32
Magnæ matris Idea ſacra. 204.20
Malitia diſtat à prudentia. 129.27
Mamercus, quòd auaritiæ cauſa ædilitatem prætermiſiſſet, à conſulatu repulſus. 90.25
Mancinus Numantinis deditus. 144.12
L. Manlius dictator accuſatus a Pomponio tribuno pl. 145 13
T. Manlius deterret tribunum pl. ab accuſatione patris. ibid.28
M. Manlius pauper fuit. 200.17
M. Marcellus. 216.3

C. Marius. 33.34
C. Marius septimum annum post præturam iacuit. 192.21
C. Marius à fide iustitiáque discessit. ibid.30
C. Marius qualis in secundis & adversis. 225.23
M. Marius Gratidianus. 328.10
Marius Gratidianus prætor edicit populo quid seruet. 132.33
Marte nostro. 115.25
Massanissa nonaginta annos natus quid fecerit. 199.33
Massanissa familiæ Scipionum amicissimus. 239.9
Massanissa, P. Cornelio Scipionem regio apparatu accepit. 239.20
Massilia in triumpho portata. 78.4
Male materiatæ ædes. 123.20
Q. Maximus senex adolescente M. Catone. 191.3
Maximi grauitas comitate condita. 191.5
Q. Maximus Tarentum recepit. ibid.26
Q. Maximus Mortuum filium pro funere laudauit. 192.3
Q. Maximus augur. 191.32
Q. Maximi fortitudo in ferenda filij morte. 192.1
Q. Maximus iuris augurij admodum intelligens. ibid.7
Q. Maximus ut homo Romanus valdè literatus. ibid.8
Q. Max. Africani frater. 137.5
Medea, Tragœdia. 49.5
Melius, æquius. 126.13
Memoria legendis sepulchris perdi putabatur. 199.11
Memoria senectute minuitur. ib.5
Menalippa, tragœdia. 49.5
Mendacium omne contrahendis in rebus tollendum. 126.13
Mente nihil diuinius. 119.29
Mens cuiusque is est quisq; 246.9
Mercari quod statim vendas, sordidum. 62.ult.
Mercatura quæ probanda, quæ minùs. 63.12
Mercede ad amandum adduci sordidissimum. 76.13
Mercenarij omnes sordidi. 62.33
Q. Metellus imperator à legato suo C. Mario accusatus. 132.24
L. Metellus quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus est. 198.19
Metrodoti de beata vita sententia. 151.18
Metus odij comes. 75.32. malus custos diuturnitatis. 76.6
Metus omnis, seruitus est. 234.16
Micare in tenebris. 132.10
Miles semel dimissus, nisi secundo sacramento obligetur, pugnare iure contra hostem non potest. 18.30
Milo gladiatores emit. 91.3
Milonis Crotoniatæ abiecta vox. 197.18
Milo humeris bouem sustinuit. 109.21
Minerva Phidiç. 222.12
Minos. 42.13
Minutij Basilij falsum testamentum. 130.15
Modestia. 40.30
Modestia quid. 60.1
Mores corrumpuntur diuitijs. 96.8
Morositas senum aliquid excusationis habet. 232.18.
Mors seruituti, & turpitudini anteponenda. 35.22
Mors seni aut planè negligenda, aut etiam optanda est. 213.3
Mors longè abesse à senectute non potest

potest. ibid.1
Mors omni ætati communis. ib.21
Mortis adolescentum & senum discrimen. 214.22
Mortem ut negligamus, ab adolescentia meditatum esse debet. 215.24
Morti nihil tam simile, quàm somnus. 218.10
Mortuis religiosa iura tribuuntur. 154.24
Mors quibus terribilis. 226.9
Mors rogandi iudicis. 139.30
Q. Mutij ædilitas. 90.18
Q. Mutij Mancini sermo qualis. 47.20
Q. Mutius P. F. iurisconsul. 49.37
B. Mutius. 84.2
Q. Mucius Porsennæ interfector. 294.6
L. Mummius. 98.25
Mummij laus. ibid.26
Munus perinde est, ut accipitur. 149.6
Mutatio facienda consilij, ubi nos errasse cognoscimus. 51.21

N

Nevij versus & ludus. 195.1
Nævij bellũ Punicum. 206.10
Naturam quisq; suam potius quàm alienam insequi debet. 47 33
Natura omnibus sequenda. ibi.ult.
Natura, quas partes corporis texit easregere omnes debent. 54.2
Natura non patitur, u alteri detrahamus nostri commodi causa. 111.4
Natura est ius gentium. ibid.24
Natura est lex divina, & humana. ibid.31
Naturæ lege unâ & eâdem omnes continemur. 113.3
Natura desiderat recta & conve-
nientia. 116.5
Naturæ principia. 122.33
Naturæ lex. ibid.
Natura fons iuris. 130.1
Natura mutari non potest. 162.27
Natura similium sui appetens est. 168.29
Nearchus Tarentinus. 202 34
Negligendus nemo in quo sit aliqua significatio virtutis. 22.34
Neoptolemus. 177.1
Neptunus tres optiones Theseo dedit. 16.12.& 138.32
Nestor apud Homerum de virtutibus suis sæpissimè prædicat. 198. 26
Nicocles tyrannus occisus. 101.6
Nili accolæ. 243.27
Non putaram videndum sapienti ne quando dicere cogatur. 35.17
Narban. C. à P. Sulpitio accusatur. 86.30
Numa Pompilius. 223.31
Numantia deleta. 34.3
Numicius T. Trib. Pl. 144.7

O

Obiurgationum qui modus. 58.2
Octavius Cn. primus è sua familia consul. ibid.19
M. Octavij Frumentaria largitio. 96.33
Odisse apertè magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. 174.9
Oeconomicus Xenophontis liber à Cicerone adolescente versus. 102.25
Officina nihil habet ingenium. 63. 3
De Officijs libri non multùm à Peripateticorũ dogmate differunt. 41.5
Officij amplitudo, & laus. 5.7

Officiorum præcepta adoleſcentiæ aptiſſima 5.3
Officij præceptio quorum philoſophorum propria. 5.32
De Officijs libri à Stoicorum fontibus deriuati. 6.5
De Officio quæſtio duplex. ibid.27
Officij diuiſio. 7.4
Officium quid. 6.28
Officij deſerendi cauſæ. 14.22
Officij commutatio. 15.33
Officia alijs alia magis debentur. 27.19
Officiorum boni ratiocinatores eſſe debemus. ibid.26
Officia ſplendidiſſima, quæ ab animi magnitudine oriuntur. 28 15
Officia pro ætatum ratione variantur. 52.10
Officium adoleſcentis. ibid.13
Officia ſenum. ibid.26
Officium magiſtratus. 53.5
Officium priuati. ibid.11
Officium peregrini. ibid.15
Officiorum comparatio. 63.28
Officij perſequendi rationes quinque. 70.16
Officiorū tractatio in philoſophia uberrima. 105. 21. deliberatio triplex. 106.17
Officia media. 108.21
Officia à quatuor fontibus honeſtatis ducta. 139.19
Officia exprobrantium hominum odioſum genus. 176.1
Onera maxima, ſenectus & paupertas. 193.7
Opes cū infamia non utiles. 135 ult.
Opifices omnes ſordidi. 63.2
Opinionem hominum deſe negligere arrogantis eſt. 43.4
Opiparè paratum conuiuium. 125.13
Orationis vis. 222.22
Orationis duplex ratio. 86.1
Orationis vis duplex. 56.5
Oratoris vis duplex. 56 5
Oratoris munus ingenij non ſolùm eſt, ſed laterum etiam & vitium. 197.29
Orbium cœleſtium ordo. 242.16 concentus. 243.9. ab hominibus non percipitur. 243.30
Ordo quid. 60.3
Originum, Catonis libri. 201.18 21.66
ὄρμαὶ. 74.4
Otium languorem affert. 104.14

P

PAcuvij M. fabula. 159.17
Panætius reprehenſus. 6.9,7,28
Panæt. Africani præceptor. 39.15
Panætius duas res in ſuis libris prætermiſit. 102. 9. utilitatum comparationem omiſit. 102. 31. de officijs accuratiſſimè ſcripſit. 106. 14. locum de officijs prætermiſit. ibid.32
Panætium Cicero ſecutus in libris de officijs. ibid.16
Panætij opinio de honeſto. 108.1
Panætius defenditur a Cicerone. 115.13
C. Papyrius conſul legem tulit de tribunis Pl. reficiendis. 183.5
Papius. 220.31
Paulus Æmilius, C. Lucinio familiaris fuit. 164.34
παραδόξα. 221.31
παραδόξα. maximè Socratica. 222.3
Parſimonia magnū vectigal. 237.13
Paſcere benè, prima utilitas in re familiari. 103.10
Patris vita cùm violatur, quàm multa peccentur. 221 27

Patriæ charitas quanta. 137.15
Pro patria mors appetenda, si ita res ferat. 26.31
Patria parentibus anteponenda. 137.31
Patroni ciuitatum, & nationum qui essent. 18.18
πάθη. 74.3
L. Paulus socer filij M. Catonis. 193.20
Paupertas contra naturam. 111.6
Pausanias dux Lacedæmoniorum. 33.28
Pax iniussu populi, senatúsque facta, irrita. 144.6
Peccare, nunquam utile. 127.14
Peccandum non est amici causa. 163.26
Peccata esse æqualia. 220.31
Peccata non rerum euentu, sed vitijs hominum metienda sunt. ibid.33
Peccare est tanquam lineas transire. 227.7
Peccatorum conscientia, dura seruitus. 234.12
Pecuniæ cupiditas unde. 13.29
Pecuniam contemnere magnificum est. 31.7
Pecunia corrupti, fideles esse non possunt. 88.19
Pecunia non quærenda solùm, sed etiam collocanda. 83.32
Pecuniæ cupiditas in plerisque, summa amicitiæ pestis. 163.19
Pecuniæ & gratiæ comparatio. 96.15
Pelopis regnum iniquum. 135.3
Perduellis. 19.3
Peregrinos usum urbis prohibere, inhumanum. 120.ult.
Periclis seueritas. 46.ult.
Periclis dictum in Sophoclẽ. 60.28
Pericles princeps Græciæ. 91.24
Periculosarum actionum multiplex ratio. 36.11
Periculis sine causa offerre se stultum est. 36.2
Peripatetici, quòd iracundiam laudent, notati. 38.31
Peripateticis placet honestum summum bonum esse. 107.23
Pernicies vitæ summa, ntelligentiæ simulatio in malitia. 130.1
Pertonis veluti duabus natura unumquemque nostrûm induit. 46.14
Periurium quid sit. 143.29
Phaëton Solis filius ictu fulminis deflagrauit. 138.29
Phalaridis mos. 77.8
Phalaris crudelis tyrannus. 114.19
Philippi Macedonum regis, humanitas. 39.17
L. Philippus. 91.7
Philippi ad Alexandrum epistola. 88.16
Philippus tribunis pl. moderatus. 97.4
L. Philipui intusta sententia. 136.1
Philosophi in quo peccent. 14.29
Philosophorum vita minus exposita fortunæ telis, quàm eorum qui rempub. tractant. 32.28
Philosophiæ, quando & quibus rationibus adductus operam dare cœperit Cicero. 68. per totum.
Philosophiæ nomen quibusdam inuisum. 67.ult.
Philosophi qui. 68.33
Philosophia quid. ibid.ult.
Philosophiæ defensio. 69.10
Philosophia tota frugifera & fructuosa. 105.19
Philosophiæ pars de officijs uberrima. ibid.21

Philosophia liberalitatem, iustitia continentiam docet. 112.2
Philosophia vitam tranquillam præstat. 188.6
Philosophorum principes. 195.34
Pictura etiam non perfecta delectat imperitos & laudatur. 108.32
Pietas in patriam in cœlum via est. 241.ult.
Piratis fides non servanda. 143.23
Pirata non est perduellium numero, sed communis hostis omnium. ibid.24
L. Pisonis lex de repetundis. 98 9
Plato. 4.29
Platonis locus. 10.4
Platonis præclara sententia. 12.23
Platonis dictum, in Philosophos. 14.29
Platonis præcepta duo reip. præ futuris necessaria. 37.7
Plato Dionem erudit. 65.5
Plato uno & octogesimo anno scribens mortuus est. 19'.19
Platonis tranquilla senectus. ibid.
Plato Tarentum venit. 203 3
Platonis doctrina, discere, esse remi iisci. 217.14
Plautus. 45.2
Plauti comœdiæ, Truculentus & Pseudolus. 207.11
Pocula minuta & rorantia. 205.9
Poëmata vel minùs præclara delectant imperitos, & laudantur. 108.31
Pœni fœdifragi. 19.25
Poëta iners extremum actum negligit. 189.19
Polycleti signum. 233.11
Pompeius Sex. geometriæ studiosus. 11.23
Pompeij dictum honorificum in Ciceronem. 34.23
Pompeij Magni theatrum. 91.21
Pompeius Magnus reprehensus. 134.1
Q. Pompeius cùm deprecaretur, Numantinis deditus non est. 144. 17
Pomponius tribunus pl. diem dixit L. Manlio dictatori. 145.14
Pontij Samnitis dictum de avaritia 97.ult.
T. Pontij Centurionis vires, 119.37
C. Pontius Samnis. 202 31
Pompilius. 18.23
Posidonius. 66 17
Posidonius Panetij discipulus. 106.26
Posidonius de offic. scripsit. ib.29
Posthumius hosti deditus, author ipse deditionis. 144 11
Præclara omnia rara. 178.11
Prandia decumæ nomine. 90.31
Principatum appetere, hominis proprium. 9 18
Privata nulla natura, sed occupatione, victoria, lege, pactione, conditione, sorte. 12.13
Privata vita otiosior, publica fructuosior. 31.32
Privatam vitam multi coluere, ut tranquillè viverent. ibid.17
Privata vita quibus concedenda, quibus minùs. 32.1
Probabile quid sit nisi facta cautarum contentione, non constat. 70.3
Prodigi qui. 85.16
Promissis quando standum non sit. 16.23.139. 25
Promissa non servanda. 139 6
Propylæa. 91.16
Prudentia quid. 64.8
Prudentiæ & sapientiæ discrimen. ibid.

Prudentia ſine iuſtitia nocet. 80.26
Prudentia vera & maximè utilis quę. ibid.14
Prudentia in quo ſita. 129.8
Prudentia ſenectutis eſt. 195.4
Ptolemæus rex, Arati Sicyonij hoſpes. 100.21
Ptolemęus Ægypti rex alter poſt Alexandriam conditam. ibid.22
Pulchritudinis duo genera. 55.6
Pyrrho. 5.34
Pyrrhi præclara ſententia. 19.22
Pyrrhus Æacides. 20.1
Pyrrho ſe Macedones dederunt. 77.10
Pyrrhus bellum intulit Romanis 135.17
Pyrrhi & Annibalis diſſimiles mores. 161.9
Pythagoras. 26.21
Pythagorę ſeveritas. 46.33
Pythagoreorum mos in exercenda memoria. 201.22
Pythagoras verat, iniuſſu imperatoris, id eſt, dei, de præſidio & ſtatione vitę decedere. 215.12
Pythagorę de animorum divinitate opinio. 217.5
Pythias Pythagoricus. 110.4
Pythius argentarius. 125.3.& 8

Q

QVæſtio de honeſto & utili. 120.22
Quæſtiones de officio. 136.26
Quæſtus ex repub. ſceleratus & nefarius. 98.32
Quæſtus turpes. 236.12

R

RAtione utentium duo genera. 71.18
Rectè ita inſtum, ſi voluntariò. 15.4
Rectè facta à virtutibus proficiſcuntur, peccata à vitijs. 227.28
Referenda gratia nullum officium magis neceſſarium eſt. 23.10
Reges cur inſtituti. 83.13
Reges omnes Romani pares inter ſe præter Superbum. 223.ult.
Regnandi cupiditates unde exiſtant. 116.21
Regni fides nulla. 13.ult.
Regno iniqui atque infideles multi. 135.1
Regulus captus à Pœnis. 20.4
M. Regulus non crumenatus. 225.16
Rei familiaris augendę qui modus. 40.13
Res familiaris quęri debet ijs rebus à quibus abeſt turpitudo. 102.20
Res magnæ non corporum viribus ſed animi geruntur. 194.9
Repetundarum lex. 98.8
Rempub. capeſcentibus adhibenda eſt deſpicientia rerum humanarum. 32.22
Reipub. præſunt duo Platonis præcepta neceſſaria. 37.7
Resp. rectores legum ſimiles eſſe debent. 39.34
Reſpublicę maximę per adoleſcentulos labefactatę, ſenibus ſuſtentatę. 194.23
Rhetorum campus. 28.24
Rogatio ex S.C. de Mancino Numantinis dedendo. 144.13
Romani quibus populis victis civitatem dederint. 18.3
Romani viri illuſtres bellica laude. 28.29
Romanorum mos verecundus. 54. ult.
Romani populi Cannenſi clade animi magnitudo. 121.5
Romanorum legionum fortitudo animi. 216.5

Romanorum veterum cõtinentia. 223.11
Romulus inauſtus. 118.24
Romulus quibus gradibus in cœlum aſcenderit. 123.29
Roſcium Amerinum adoleſcẽs defendit Cicero. 87.29
Ruinoſæ ædes. 123.20
Rupilius fabularum actor. 49.6
P. Rutilius. 85.25
Rutilius Rufus Panætij auditor. 107.10

S

SAcra familiarum. 25.& 26
Saguntini. 28.19
C. Salinator. 190.3
Salinator Tarentum amiſit. 191 27
Sanguinis coniunctio, vinculum charitatis. 26.5
Sapientiæ amor ex cognitione honeſti. 10.4
Sapientia in quo ſita. ibid.18
Sapientia quid à prudentia differat. 64.8
Sapientia princeps virtutũ. ibid.11
Sapientia quid. 69.1
Sapientiæ laus. ibid 4
Sapientes ſeptem, non tamen omnino ſapientes. 109.14
Sapientis eſt habere rationem rei familiaris. 127.1
Sapiens, qui ſibi non prodeſt, nequidquam ſapit. 126.30
Sapientis cum hiſtrione comparatio. 214.8
Sapientiſſimus quiſque æquiſſimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquiſſimo. 219 3
Sapientum quorundam de amicitia opinio. 166.ult.
Sapientis animus quibus rebus munitus. 219.17
M. Satyrius. 130.25
Scævola, Publij filius, vir bonus. 126.23
Scævola pontifex maximus. 129 16
Scævolæ pontificis laus. 154.
M. Scaurus. 33.34
Scauri filius damnatus. 58 23
Scauri ædilitas. 90.21
Scenicorum mos verecundus. 54.30
Scientiæ cupiditate omnes trahimur. 11.9
Scipio Numantiam excidit. 34.1
Scipio ambitioſus & triſtis. 46.29
Scipionis ſermo qualis. 47.24
Scipio Africanus Pauli filius; eloquentia cumulauit bellicam gloriam. 49.ult.
Scipionis Africani filius, qui minorem Africanum adoptauit. 51.32
Scipionis Africani dictum. 104.7
Scipiones duo. 209.7
P. Scipio pontifex maximus. 209.7
Scipiones duo iter Pœnis vel corporibus ſuis obſtruere voluerunt. 215.ult.
Scipionis virtutes. 154.1
Scipio pancis ante mortem diebus, triduum de rep. diſſeruit. 155.3
P. Scipionis ſupremus dies fuit clariſſimus. 154.15
P. Scipio Rutilium conſulem effecit, fratrem eius Lucium officere non potuit. 176.15
Scipio ab amicitia Q. Pompeij ſe remouit. 179.8
Scipionis oratio contra C. Papyrium. 183.9
Scipiones duo propugnacula belli Punici. 224.12
Scipio tribunus militum in Africa. 240.8
Secundum naturam. 116.6
Securitas caput eſt ad beatè viuendum. 167.8

Seditionum origo quæ. 37.19
Mascii benignitas. 90.33
Senator non est, qui iureiurando hostium tenetur. 141.4
Senatus Romanus iustus. 136.7
Senatus non censet captiuos redimendos. 150.22
Senex nemo tam est, qui se annum non putet posse viuere. 196.10
Senis sermo quietus & remissus decorus est. 197.33
Senibus conceditur, ut de se dicant 198.24
Senem maturè fieri, si vis diu esse senex, prouerbium. 199.12
Senex is probatur, in quo est aliquid adolescentis. 201.16
Senili quaritia nihil absurdius. 212.29
Senum impronidorum & credulorum stultissima in fabulis persona 184.29
Senes in adolescentium charitate acquiescunt. 185.16
Senectus optatur, eademque accusatur. 189.5
Senectutis arma sunt exercitationes virtutum. 190.31
Senectus placida post ætatem puerè & eleganter auctam. 192.18
Senectus accusatur non propter ætatem, sed propter mores. 190.8. & 192.20. & 212.17
Senectus quatuor de causis misera videtur. 193.9
Senectus maximum onus putatur. ibid 7
Senectutis vitia diligentia compensanda sunt. 200.21
Senectutis vituperatio. 202.1
Senectus natura loquacior. 208.21
Senectutis honestum domicilium Lacedæmone. 211.30
Senectutis modica seueritas probatur. 212.27
Senectutis fructus est, ante partorum bonorum memoria & copia. 214.16
Senectus peractio ætatis est, tanquã fabulæ. 220.13
Sepulchra communia propinquis inter se. 20.8
Sergius Orata. 3.8.11
Sermo qualis esse debeat. 56.34
Sermonis comitas multum ad gratiam colligendam valet. 86.7
Sermonum suauitas, amicitiæ condimentum. 174.14
Seruilius Ahala Sp. Melium interemit. 209.3
Seruorum infirma conditio. 20.30
Seruis quomodo utendum. ibid.31
Seruituti & turpitudini anteponenda mors. 35.22
Seueritate sublata administrationis vitas non potest. 38.19
Seueritas modica in senectute probatur. 212.27
Sicyon per annos quinquaginta a tyrannis possessa. 100.3
Sidera. 241.24
Silani ædilitas. 90.20
Similitudo ad amicitiam alliciit. 168.26
Simulatum nihil diuturnum. 24.9
Simulatio perfidi. im, tobi, malitiosi hominis est. 120.2
Simulatum nihil in amicitia. 160.19
Societatis humanæ vinculum oratio. 24.19
Societatis humanæ gradus. 25.18
Societas præstantissima, bonorum virorum familiaritas. 26.9
Societas inter omnes, maior autem ut quisq; proximè accedit. 157.6
Socrates semper eodem vultu. 39.8

Socrates εἰρων. 46.32
Socratici in sermone maximè excellunt. 56.34
Socrates quam ad gloriam viam traderet. 84.1
Socratis opinio de honesto 107 27
Socrates senex fidibus didicit. 197.9
Socrates sapientissimus Apollinis oraculo iudicatus. 217 8
Socratis disputandi modus. 228.2
Sodalitates Catone quęstore constitutę. 204.19
Solitarium nihil natura amat. 181.8
Solitudo languorem affert. 104 14
Solonis & Themistoclis comparatio. 33.18
Solon furorem simulauit. 47.8
Solon se, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit. 197.4
Solonis pręclarum dictum. 206.27
Solonis sapientis elogium. 215.14
Solon senectute fretus, audacter Pisistrato tyranno obsistebat. 215 3
Sophocles à Pericle reprehensus. 90.28
Sophocles à filijs in iudicium vocatus. 195.24
Sophoclis dictum egregium de rebus Venereis. 205.19
Sparta propter auaritiam peritura. 98.34
Sponsio, ni bonus vir esset Pithias. 131.31
Statij poëtę versus. 196 20
Statuę veterum ornatu ferè militari. 28.30
Stoicorum opinio de commodis communicandis 12.25
Stoici vnde verba sint ducta studiosè exquirunt. 13.2
Stoicorum inuerecundia. 54.15
Stoici honestum solum bonum esse dicunt. 107.& 116.12
Stoici splendidius de officio, quàm Academici, aut Peripatetici disseruerunt. 110.30
Stoicorum oratio. 221.27
Stulto nemini bene esse potest. 226.22
Stultos omnes insanire. 229.14
Sulpitius C. astrologiæ studiosus. 11.22
Sulpitius P. C. Norbanum accusauit. 86.30
Sulpitius Seruius sententia iuris ciuilis omnes superiores vicit. 94.1
P. Sulpitius tribunus pl. à Q. Pompeio capitali odio dissidet. 154.25
Summum ius, summa iniuria. 16.31
Superbia in prosperis rebus fugienda. 39.4
Superiorem parem esse inferiori, maximum est in amicitia. 195.5
Syllæ largitiones non liberales, sed iniustæ. 22.5
Sylla qualis. 47.13
Syllę causa honesta. 77.29
Syllæ dictum inhumanum. ibid. 33
Syllæ in victoria crudelitas. ibid. 34
L. Sylla ciuium bona vendidit. ibid. 32.
Synephebi, comœdia Statij. 196 14

T

TAbulæ nouæ iniustæ. 101.11
Tantali regnum iniquum. 138.2
Tarquinius exul. 169 33

Tartessiorum

Tarteſſiorum regis ætas. 213.30
Temperantia. 40.30
Terentij locus. 15.17 63.5.212.24.181.21.182.29
Terentius Lælij familiaris. 181.20
Terra habitatur raris in locis. 244.5
Terra Oceano circumfuſa. ibid 23
Themiſtocles. 33.47.47.473 9 56.4.121.16.190.23.195.6 166.11
Theophraſtus. 4.26.89.24 93.7.ibid.15
Theſei optata tria. 162.138.32
Timon Athenienſis congreſſum hominum fugiebat. 180.20
Timotheus Cononis filius. 50.1
Tribuni pl. hoſtibus dediti. 144.9
Tributorum ratio & finis. 98.21
Trœzene. 121.10
Tuditanus. 191.14
Turpio Ambiuius. 205.28
Turpe mutatur tempore. 110.6
Turpitudo maximè contra naturam. 116.4
Turpe nunquam utile. 121.31
Tyrannorum ferè violenta mors. 76.5

V

Valerius Ceruinus ad centeſimum annum vixit. 210.28
Valetudinis tuendæ ratio. 102.15
Vectigalia urbana ruſticis antepo nenda. 103.7
Venandi ſtudium honeſtum. 45.15
Venditor lege xij. tab. præſtabat tantùm vitia, quæ lingua nuncupata eſſent. 127 18
Veri adoleſcentia comparatur. 214.13
Verecundia. 40.29.43.7
Verecundia ſublata, nihil rectum, aut honeſtum eſt. 62.13
Verecundia maximum amicitiæ ornamentum. 179 12
Veri inueſtigatio hominis propria. 9.11
Veritas moleſta eſt. 181.21
Verſus in Vlyſſem. 140.10
Veſtitus quæ ratio. 55.18
Vetterrima quęque debent eſſe ſuauiſſima. 174.25
Veturius hoſti deditus. 144.2
Viam erranti non monſtrare, Athenis execrationibus publicis ſancitum. 123.26
Villa locuples abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle. 209.17
Vires celeritati anteponendæ. 103.6
Virgula diuina. 66.2
Viratus Luſitanus à C. Lælio fractus & comminutus. 83.5
Virtutes ut quæque leniores, ita amabiliores. 233
Virtutum quarundam ſimulacra in belluis. 24.24
Virtus omnis cribus in rebus ferè vertitur. 73.32
Virtutem unam qui habet, an omnes habeat. 80.29
Virtutem quomodo nonnulli interpretentur. 147.32
Virtute nihil amabilius. 160.ult.
Virtus tenera & tractabilis eſt. 108.8
Virtus amans ſui eſt. 163.ult.
Virtutis opinio amicitiæ conciliatrix. 164.24.184.ult.
Virtus ſeipſa contenta eſt ad beatè viuendum. 225.15
Virtutes interſe pares. 227.17

Virtus

Virtus eſt conſentiens cum ratione & perpetua conſtantia. ibid.25
Virtus pluris æſtimanda, quam ulla poſſeſſio, aut ulla vis auri & argenti. 237.11
Virtute qui prædicti ſunt, ſoli ſunt diuites. 238.8
Virtus amitti non poteſt. ibid 6
Viſcellimus. 164.4
Vitæ finis optimus. 215.4
Vitam multi, & ij docti, deploraruntur. 216.217
Vita deſerta ab amicis, ſecunda eſſe non poteſt. 170.22
Vitia animi grauiora, quàm corporis ac fortunæ. 112.21
Vitis natura caduca. 207.29
Vlciſcendi modus. 17.15 47.9
Vlyſſes. 48.11
Vlyſſes militiam ſimulatione inſaniæ ſubterfugere voluit. 139.33
Voluptatis appetitum omnes ferè propter verecundiam occultant. 45.31
Voluptates blandiſſimæ dominæ. 81.28
Voluptas omnis honeſtati contraria. 148.21
Voluptate nulla peſtis capitalior. 202.8
Voluptates agricolarum. 200 30
Voluptas plurimorum patrocinijs defenditur. 225.9
Vox clara & ſuauis eſſe debet. 56.18
Vt inter bonos bene agitur. 128.13
Vtile ab honeſto ſeparari non debet. 70.25
Vtilitatum comparatio. 102.30
Vtilitas communis ſecundum naturam. 113.1.116.6
Vulgus non ex toto intelligit, quid abſit à perfecto. 101.9

X

Xantippus Lacedæmonius Pœnorum dux. 140.22
Xenocrates ſeuerus philoſophus. 47.25
Xenophontis locus. 50.19
Xenophontis Socratici liber de re familiari. 102.24
Xenophontis libri admodum utiles. 209.14

Z

Zenonis opinio de honeſto. 116.9

FINIS.